

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В
БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ТЕРНОПІЛЬ
2007**

Управління ризиками в банківській діяльності: Опорний конспект лекцій // Укл.: Гуцал І.С., Оконська О.О., Сас Б.Б., Тимків А.О. – Тернопіль: ТНЕУ, 2007. – 85 с.

Укладачі: Гуцал Ігор Степанович, д.е.н., професор
Оконська Ольга Олегівна, к.е.н., старший викладач
Сас Богдана Богданівна, старший викладач
Тимків Андрій Олександрович, стажист-дослідник

Тема 1. Теоретичні основи управління банківськими ризиками

1. *Економічний зміст ризику та фактори виникнення банківських ризиків*
2. *Класифікація банківських ризиків*
3. *Сутність, мета, основні принципи та підходи до управління банківськими ризиками*
4. *Етапи управління банківськими ризиками*

1.1. Економічний зміст ризику та фактори виникнення банківських ризиків

Життєдіяльність людини у всі часи супроводжувалася певною часткою ризику. Причиною ризику були або власні рішення, що приймалися людьми або існування факторів, що не залежали від волі людей. По мірі еволюції суспільства, розширення і ускладнення видів діяльності збільшувався і перелік загроз, змінювався і характер, область виникнення, напрям і сила впливу.

Незважаючи на те, що поняття ризику має досить тривалу історію, однак найактивніше різні аспекти ризику почали вивчати наприкінці XIX – та на початку XX століття.

Для вітчизняної економіки проблема ризику та його оцінки не є новою: у 20-х роках XX ст. було прийнято ряд законодавчих актів, що враховували існування в СРСР виробничо господарського ризику. Але пізніше після становлення адміністративно-командної системи обґрунтування ефективності господарської діяльності в умовах планової економіки і відповідно усі техніко-економічні обґрунтування будь-яких проектів відбувалися без аналізу ризиків.

На сьогодні немає однозначного розуміння сутності ризику. Це пояснюється, зокрема, багатоаспектністю цього явища, практично повним ігноруванням його господарським законодавством у реальній економічній практиці та управлінській діяльності.

Сам термін „ризик” має декілька джерел походження:

- походження від грецьких слів «*ridsikon*», «*ridsa*» – «стрімчак», «скеля»;
- в італійській мові «*risiko*» – «небезпека», «загроза»; «*risicare*» – «маневрувати між скель»;
- у французькій «*risdoe*» – «погроза», «об’їжджати скелю».

У словнику Вебстера ризик визначається як «небезпека, можливість збитку чи втрат», а у тлумачному словнику С.І. Ожегова – як «можливість небезпеки», чи як «дія навмання у надії на щасливий результат».

Загалом, *ризик* – це імовірність виникнення несприятливого результату чи події, що може привести до непередбачуваних наслідків. А ризик, як економічна категорія визначається поняттям *економічного ризику*, тобто імовірність виникнення збитків чи недоотримання доходу у порівнянні із прогнозованими показниками у результаті здійснення певної виробничої, фінансової чи некомерційної діяльності.

Банки, як суб’єкт господарювання, що діють на комерційних засадах у процесі своєї діяльності так чи інакше стикаються із проблемою виникнення та

управління банківськими ризиками. Відповідно, *банківські ризики* – це імовірність виникнення несприятливих подій, що може призвести до втрати банком у процесі своєї діяльності доходу (недоотримання доходу) чи виникнення збитків.

Багато ризиків, на які наражається банк, за своєю суттю властиві банківській діяльності і є істотною часткою посередницької функції перерозподілу грошових ресурсів, яку виконують банки. Для своїх ризиків банк прагне оптимізувати співвідношення «ризик/дохідність», максимізуючи дохідність для заданого рівня ризику або мінімізуючи ризик, необхідний для забезпечення бажаного рівня дохідності. Однак, нерідко, ризики є тією ціною яку необхідно сплатити за право займатися тим чи іншим видом діяльності.

Ризики діяльності банків виникають як на основі *внутрішніх* (ендогенних), так і на основі *зовнішніх* (екзогенних) факторів. Важливим є те, що значна частина зовнішніх факторів знаходиться поза межами контролю з боку банку, а відтак, банк не може мати повної впевненості щодо результатів майбутніх подій та часу їх виникнення. Реалізація зовнішнього фактору ризику, на який наражається банк, може поставити під загрозу безперервність банківської діяльності. Тому у процесі аналізу ризиків банк в обов'язковому порядку повинен враховувати можливість виникнення форс-мажорних обставин (стрес-сценарії).

Аналіз ендогенних факторів виникнення ризиків входить у можливості банківського менеджменту, а управління ризиками, що спричиненні внутрішніми факторами повинно відбуватись у комплексі із загальним моніторингом та контролем банківських ризиків.

1.2. Класифікація банківських ризиків

Основою класифікації банківських ризиків є фактор існування залежності «ризик/дохідність». Згідно цього банківські ризики поділяють на такі, що піддаються кількісній оцінці (фінансові ризики) управління якими полягає у їх оптимізації, та ті, що не піддаються кількісній оцінці (нефінансові ризики), управління якими зводиться до їх мінімізації (Рис 1.1)

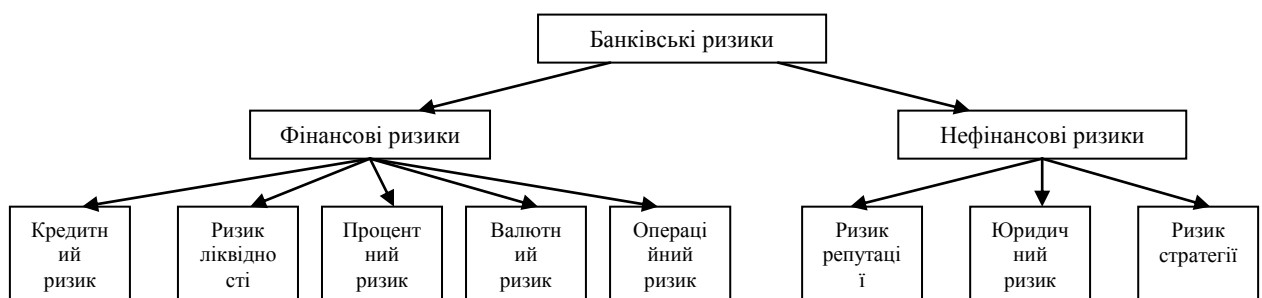

Рис. 1.1. Класифікація банківських ризиків

У відповідності до класифікації банківських ризиків коротко розглянемо сутність кожного із видів банківських ризиків. Таким чином, *кредитний ризик* являє собою наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання

виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Кредитний ризик по своїй природі виникає усюди де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає щоразу коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до угод, незалежно від того де відображається операція – на балансі чи поза балансом.

Ризик ліквідності виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належний термін, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат. Він також виникає через нездатність управляти незапланованими відпливами коштів, змінами джерел фінансування та виконання позабалансових зобов'язань.

Процентний ризик виникає внаслідок несприятливих змін відсоткових ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів. В свою чергу, *валютний ризик* являє собою ризик несприятливих коливань курсів іноземних валют та цін на банківські метали. Нерідко і валютний і процентний ризики відносять до однієї класифікаційної групи – *ринкові ризики*, що виникають через несприятливі коливання вартості цінних паперів і товарів, курсів іноземних валют за тими інструментами, що знаходяться у торговельному портфелі банку.

Операційний (операційно-технологічний) ризик – це ризик через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності у роботі. Такі недоліки можуть спричинити фінансові збитки через помилку, невчасне виконання робіт або шахрайство чи стати причиною того, що інтереси банку постраждають у будь-який інший спосіб.

Серед основних видів нефінансових ризиків слід виділити *ризик репутації*, як наявний або потенційний ризик для надходження і капіталу, що виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами або органами нагляду. А це впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати наявні відносини. Цей ризик може спричинити фінансові витрати або зменшити клієнтську базу. Ризик репутації має місце на усіх організаційних рівнях і тому банки повинні відповідально ставитись до своїх взаємовідносин із клієнтами та суспільством.

Юридичний ризик – це ризик, що виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення. Банківські установи наражаються на юридичний ризик через те, що мають відносини з великою кількістю зацікавлених сторін, наприклад, клієнтами, контрагентами, посередниками тощо, органами нагляду, податковими та іншими уповноваженими органами. Юридичний ризик може призвести до сплати штрафних санкцій та адміністративних стягнень,

необхідності грошового відшкодування збитків, погіршення репутації й позицій банку на ринку, звуження можливостей для розвитку і зменшення можливостей правового забезпечення виконання угод.

Стратегічний ризик — наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, що виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну їх реалізацію, неадекватне реагування на зміни у бізнес-середовищі. Такий ризик виникає внаслідок несумісності: стратегічних цілей банку; бізнес-стратегій, розроблених для досягнення таких цілей; ресурсів, залучених для досягнення таких цілей; якості їх реалізації.

Підбиваючи підсумки класифікації та визначення ризиків, наголосимо, що комплекс дій із управління банківськими ризиками має на меті забезпечити досягнення таких цілей: ризики мають бути зрозумілими та усвідомленими; ризики мають бути у межах рівнів толерантності, встановлених наглядовою радою; рішення з прийняття ризику мають відповідати стратегічним завданням діяльності банку; рішення з прийняття ризику мають бути конкретними й чіткими; очікувана дохідність має компенсувати прийнятий ризик; розподіл капіталу має відповідати розмірам ризиків, на які наражається банк; стимули для досягнення високих результатів діяльності мають узгоджуватися з рівнем толерантності до ризику.

1.3. Сутність, мета, основні принципи та підходи до управління банківськими ризиками

Успішна діяльність банку в цілому великою мірою залежить від обраної стратегії управління ризиками, виходячи з того, що повністю уникнути ризиків неможливо. Концепція управління банківськими ризиками полягає у значенні співвідношення «дохід/ризик». Реалізація твердження про максимізацію банківського доходу за мінімального рівня ризику є практично нездійсненною. Саме тому необхідно виходити із таких концептуальних умов у даному співвідношенні при виборі управлінської стратегії банку:

1. Величина ризику є сталою, а величина доходу спрямована до максимуму;
2. Величина доходу є сталою, а величина банківського ризику мінімізується.

Поряд з тим, незалежно від розвиненості та складності своїх операцій, банки мають розрізняти очікувані і неочікувані збитки. *Очікувані збитки* – це збитки, про які керівництво знає або повинно знати з достатньою впевненістю, що вони можуть мати місце (наприклад, очікуваний відсоток дефолтів за портфелем операцій з кредитними картками). Звичайно такі збитки в тій чи іншій формі передбачають створення резервів. А *неочікувані збитки* – це збитки, пов'язані з непередбачуваними подіями (наприклад, системною кризою, міжнародною фінансовою кризою тощо). "Буфером" для поглинання неочікуваних збитків виступає капітал банку.

Відповідно до цього, *управління банківськими ризиками* – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їхній моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також

в враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків. Процес управління ризиками має охоплювати всі види діяльності банку, які впливають на параметри його ризику. Поряд з тим, управління ризиками – це безперервний процес аналізу ситуації та оточення, в яких виникає ризик, та прийняття управлінських рішень щодо впливу на сам ризик та/або на рівень уразливості (експозиції) банку до такого ризику. Рішення щодо управління ризиками можуть передбачати, зокрема, уникнення ризику; відмову від його прийняття; його мінімізацію, в тому числі за рахунок пом'якшувальних факторів та/або передачі (трансферту) ризику на інших осіб (через похідні інструменти або страхування), встановлення лімітів на експозицію банку та інші методи впливу на ризик (носій ризику) або рівень уразливості банку до нього.

Управління ризиками повинно відбуватися на тому рівні організації, де ризик виникає, а також за допомогою функцій незалежної перевірки і контролю ризиків - на найвищих рівнях управління і на рівні спостережної ради. *А головною метою управління ризиками є сприяння підвищенню вартості власного капіталу банку, одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме, клієнтів та контрагентів, керівництва, працівників, спостережної ради і акціонерів (власників), органів банківського нагляду, тощо.*

Ризиками можна і потрібно свідомо управляти, керуючись такими *принципами:*

- усі види ризиків є взаємопов'язані;
- рівень ризику постійно змінюється під впливом динамічного оточення;
- ризики, на які наражаються банки, безпосередньо пов'язані з ризиками їхніх клієнтів;
- банкіри повинні намагатися уникнути ризиків навіть більше, ніж інші підприємці, оскільки вони працюють не з власними, а з чужими грошима.

У відповідності до особливостей мінімізації банківських ризиків виділяють такі *підходи* до процесу управління ризиками:

1. *Уникнення* – відмова від ризикових проектів, інвестицій, ненадійних клієнтів;

2. *Локалізація* – система лімітів та обмежень величини ризику у відповідності до виду діяльності чи осіб залучених до цієї діяльності;

3. *Дисипація* – диверсифікація напрямів діяльності, розподіл ризиків у часі, диверсифікація зон господарювання та клієнттури, розподіл відповідальності між учасниками операцій;

4. *Компенсація* – аналітична робота, страхування, резервування, хеджування, система моніторингу і контролю ризиків.

1.4. Етапи управління банківськими ризиками

Враховуючи світовий досвід та вітчизняну практику виділяють такі основні етапи управління банківськими ризиками:

1. Ідентифікація ризиків;
2. Квантифікація (аналіз та оцінка) банківських ризиків;
3. Мінімізація банківських ризиків;

4. Моніторинг банківських ризиків.

Сутність процесу *ідентифікації банківських ризиків* полягає у необхідності виявлення, усвідомлення ризику, встановлення факторів та причин виникнення, а також, віднесенні банківського ризику до тієї чи іншої класифікаційної групи. Важливість процесу ідентифікації полягає у тому, що від правильності його проведення залежить правильність подальшого аналізу, оцінки та застосування методів мінімізації по відношенню до виділеного ризику.

На етапі *квантифікації* здійснюється вимірювання, аналіз та оцінка величини ризику. Особливу увагу слід приділяти аналітичній роботі у процесі управління банківськими ризиками, адже метою аналізу має бути поглиблення розуміння суті ризиків, на які наражається банк, та визначення, чи узгоджуються вони з його завданнями, стратегією та політикою. Тому такий аналіз повинен здійснюватися постійно як на рівні установи в цілому, так і на рівні окремих підрозділів, та включати виявлення, вимірювання та оцінку всіх видів ризиків, в тому числі зв'язок та взаємний вплив між різними категоріями ризику.

Аналіз ризиків має охоплювати всі продукти, послуги та процеси банку і передбачати як якісну оцінку відповідних ризиків, так і, де можливо, оцінку їх кількісних параметрів. Керівництво банку повинно знати результати аналізу ризиків та враховувати їх у своїй роботі. Аналіз ризиків – це безперервний процес, який відтак повинен враховувати:

- зміни внутрішніх та зовнішніх умов;
- нові продукти, послуги, процеси; плани на майбутнє.

У результаті аналізу ризиків можна дійти висновку, що ризики даного банку не відповідають - або перестали відповідати - обраним параметрам, або, що обрані параметри ризиків не відповідають або перестали відповідати завданням та стратегії банку. Може також виявитися, що організаційна структура і механізми контролю банку не узгоджуються зі змінами в параметрах ризиків. Тому управління ризиками має супроводжуватися переглядом завдань, обраної стратегії, розробленої організаційної структури та механізмів контролю.

Аналіз ризиків може виявити ризики, які не були виявлені раніше та/або які не можна мінімізувати за допомогою відповідних процедур та заходів контролю. У такому разі банк має прийняти рішення щодо прийнятності таких ризиків та доцільності подальшого здійснення того виду діяльності, на якому ці ризики ґрунтуються.

Для забезпечення належного виявлення, розуміння та управління ризиками у їх взаємодії між собою, вони не повинні розглядатися окремо один від одного. Аналіз, необхідний для виявлення та узагальнення ризиків, має проводитися на рівні, що дозволяє охопити банк у цілому, як на індивідуальній, так і на консолідованій основі.

Банк повинен забезпечити уникнення конфлікту інтересів. Аналіз ризиків повинен здійснюватися, а його результати повідомлятися зацікавленим сторонам без будь-якого впливу з боку керівників банку, відповідальних за той чи інший вид діяльності.

Щодо оцінки величини банківських ризиків, то ступінь складності системи оцінювання ризику має відповідати ступеню ризиковості середовища, в якому

працює банк. Системи потрібно створювати заздалегідь оскільки втрати через їхню відсутність можуть перевищити витрати на їх створення та впровадження. Типовим прикладом такої системи є система кредитних рейтингів за допомогою якої оцінюють кредитний ризик позичальників за різними галузями, видами наданих позик, напрямками кредитування, типами позичальників (юридична або фізична особа), та інше. Система кредитних рейтингів допомагає керівництву банку встановити обґрунтовану відсоткову ставку, яка включає компенсацію за прийнятий банком ризик.

На третьому етапі у відповідності до результатів ідентифікації, аналізу та оцінки визначається відповідний *інструмент мінімізації*. Найпоширенішим інструментом є система обмежень (лімітів), що дає змогу істотно підвищити рівень фінансової безпеки. Сутність лімітування полягає в обмеженні схильності свідомо прийнятого ризику певної величини. Якщо йдеться, припустімо, про управління власною позицією з портфеля фінансових інструментів, то в цьому разі ймовірно запровадження лімітів на обсяг портфеля та його структуру в розрізі ринків, інструментів, емітентів, максимальних розмірів збитків (точка закриття позиції) як щодо портфеля в цілому, так і за окремими видами паперів тощо.

Іншим інструментом управління ризиками є диверсифікація як засіб зменшення сукупної схильності ризику за рахунок розподілу коштів між різними активами, ціни яких не корельовані або слабо корельовані між собою. Диверсифікація дає змогу знизити максимально можливі втрати за одну подію, однак при цьому зростає кількість видів ризику, котрі треба контролювати. Звісно, диверсифікацію треба розуміти в широкому значенні — як стратегічний підхід до управління бізнесом у цілому, що означає диверсифікацію напрямів діяльності, ринків, клієнтської бази тощо.

Аналітична робота як базовий інструмент мінімізації ризиків дає змогу знизити ступінь непевності, що завжди супроводжує прийняття рішення в ринковому середовищі. Прийняття рішень за наявності повнішої й точнішої моделі процесів, що відбуваються, буде зваженішим і грамотнішим, а отже, найменш ризиковим.

По суті страхування є формою попереднього резервування ресурсів, призначених для компенсації збитку від очікуваного вияву різних ризиків. Економічна сутність страхування полягає у створенні резервного (страхового) фонду, відрахування до якого для окремого страхувальника встановлюються на рівні, значно меншому, ніж суми очікуваного збитку і, як наслідок, страхового відшкодування. Отже, відбувається передача більшої частини ризику від страхувальника до страховика.

Для зменшення наслідків вияву ризику застосовується резервування фінансових ресурсів на випадок несприятливих змін у діяльності комерційного банку. Створення резерву на покриття непередбачених витрат є одним із засобів управління ризиками, які передбачають установлення співвідношення між потенційними ризиками, що впливають на вартість активів, і розміром коштів, необхідних для ліквідації наслідків вияву ризиків.

Страховання або резервування не мають на меті зменшення вірогідності вияву ризиків, а націлене переважно на відшкодування матеріального збитку від цього. Таким чином, страхування ґрунтується на детерміністському підході до можливих ризиків, які розглядаються як явище, котрим дуже складно, якщо взагалі можливо, управляти. Цей підхід покладено в основу регулювання ризиків банківської діяльності з боку держави. Водночас страхування ризиків обов'язково припускає проведення певних заходів щодо зниження ймовірності настання страхових подій, які не завжди досягають бажаної мети.

Найскладнішим інструментом ризик-менеджменту є хеджування. Воно призначене для управління ризиками з метою усунення непевності майбутніх грошових потоків, що дає змогу отримати дані про величину майбутніх надходжень унаслідок операційної діяльності.

Є також низка неформалізованих методів мінімізації ризиків як процесів, що побічно впливають на якість організації ризик-менеджменту й управління компанією в цілому. До таких методів належать:

— підвищення ефективності використання кадрового потенціалу. Людський чинник багато в чому визначає успішність компанії на ринку. Ефективність використання кадрів залежить від якості персоналу, інтенсивності навчання та освіченості співробітників, відпрацьованості механізму мотивації;

— оптимізація організаційної структури. Гнучкість оргструктури та її відповідність специфіці компанії визначає професіоналізм керівництва й значно підвищує стійкість і адаптованість компанії до мінливих зовнішніх умов;

— ступінь інноваційності установи. Сучасний бізнес пропонує величезну кількість нових технік управління всіма аспектами роботи банку, нехтування якими призводить до втрати конкурентних переваг і поступового занепаду установи. Це не означає потреби сліпого наслідування будь-яких нових методик, проте процеси удосконалення й підвищення якості управління повинні відбуватися постійно;

— розвиток і підтримка зв'язків (у тому числі й неформальних) з інфраструктурними організаціями та іншими учасниками ринку.

Четвертий етап управління банківськими ризиками є прямим наслідком попередніх трьох і полягає у *моніторингу банківських ризиків*. На даному етапі здійснюється постійний контроль на усіх організаційних рівнях за рівнем ризику із обов'язковим використанням механізму зворотного зв'язку.

Використана та рекомендована література

1. Бондаренко Л.А. Побудова системи ризик-менеджменту в комерційному банку // Фінанси України. – №9. – 2003. – С. 85-93
2. Вітлінський В., Пернарівський О. Фінансова стійкість як системна характеристика комерційного банку // Банківська справа. – №6. – 2000. – С.48-51.

3. Заруцька О.П. Управління ризиками – провідний чинник фінансової стійкості вітчизняних банків // Фінанси України. – №3. – 2006. – С.94-105.
4. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках України // Постанова Правління НБУ від 02.08.2004 року №361
5. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»// Постанова Правління НБУ від 15.03.2004 року №104
6. Кіреєв О., Заруба Ю. Підвищення конкурентоспроможності банку // Вісник НБУ. – №2. – 2004. – С. 24-28.

Тема 2. Управління операційним ризиком

2.1. Суть, значення та природа виникнення

2.2. Аналітичні аспекти управління операційними ризиками в банках

2.3. Методи оцінки операційних ризиків

2.4. Методи мінімізації операційних ризиків

2.5. Проблеми управління операційними ризиками в банках

2.1. Суть, значення та природа виникнення

Протягом останнього десятиріччя діяльність банківських організацій у всьому світі змінилася завдяки розвитку інформаційних технологій, появи різноманітних похідних фінансових інструментів, виникненню електронної торгівлі тощо, що зумовило появу нових видів фінансових ризиків. Внаслідок зростаючої складності банківських технологій та необхідності управляти новими ризиками деякі банки почали досліджувати проблеми управління операційними ризиками.

Сучасний бізнес демонструє наслідки ігнорування або відсутності належної уваги до проблеми операційного ризик-менеджменту. Тенденції двох останніх років привели до виділення операційного ризику у галузь самостійного дослідження та формування нових підходів до управління операційним ризиком. Значну увагу до операційного ризик-менеджменту привернули публікації базельського комітету по банківському нагляду нової угоди по капіталу (Базель II), у якому значну увагу приділено методології оцінки резерву щодо операційних ризиків. нові підходи до оцінки капіталу банку, в тому числі розширення кількості ризиків, що враховуються при визначенні його достатності, стимулювало інтерес з боку банківської спільноти до проблеми управління операційними ризиками на практиці.

На відміну від інших видів ризиків (наприклад ринкового та кредитного) сьогодні немає однозначного визначенні операційного ризику, що привело до різних поглядів на сутність ризику та способи управління ним. Можна виділити декілька найбільш розповсюджених точок зору.

Спочатку до операційних ризиків відносили інші види фінансових ризиків, які відрізняються від інших ризиків (наприклад, ринкових та кредитних). Таке визначення є досить широким та включає в себе також бізнес-ризик, що охоплює такі аспекти ведення бізнесу, які вибір стратегії розвитку. Позиціонування на ринку, компетентність менеджменту, ноу-хау, способи реалізації конкурентних переваг тощо. Однак ці питання не входять безпосередньо до компетенції ризик-менеджменту.

Наступне визначення операційного ризику пов'язано з галуззю виникнення і перш за все із здійсненням фінансових операцій. Його джерелом можуть бути помилки, які допущені при обробці даних, збої інформаційних систем, технологічні неполадки обладнання, некоректне виконання операцій.

В даному випадку увагу фокусують на процедурі виконання операцій за всіма стадіями їх обробки, проте не враховуються ризики, пов'язані з

шахрайством всередині організації, несанкціонованим здійсненням операцій, неправильним виконанням моделей для оцінки фінансових інструментів.

Третій підхід є більш широким та розглядає операційні ризики за ступенем контролю над ними з боку організації. Під операційними ризиками розуміють ті ризики (за винятком бізнес-ризик), які виникають у результаті неефективної внутрішньої системи контролю в організації. Проте, сюди не можна віднести, наприклад, зовнішнє шахрайство, природні катастрофи, втручання у систему банківської безпеки.

Наступне визначення можна вважати найбільш адекватним. Операційний ризик - це ризик прямих або непрямих втрат у результаті неправильної побудови бізнес-процесів, неефективності процедур внутрішнього контролю, технологічних збоїв, несанкціонованих дій персоналу або зовнішнього впливу.

Можна навести ще декілька визначень операційного ризику, що сформульовані зарубіжними організаціями та компаніями. Проте вони схожі між собою.

У 2001 р. Базельський комітет запропонував власне визначення операційного ризику, яке отримало загальне визнання. Згідно останньої редакції Нової Базельської угоди щодо капіталу, *“операційний ризик визначається як ризик виникнення збитків у результаті недоліків або помилок у процесі здійснення внутрішніх процесів, допущених з боку співробітників, функціонування інформаційних систем та технологій, а також внаслідок зовнішніх подій”*. При цьому Базельський комітет спеціально обумовлює, що в це визначення включається також і юридичний (правовий) ризик.

Дане визначення має універсальний характер. Воно може бути застосовано до різних фінансових установ та включає достатньо повний та зрозумілий перелік можливих причин, які можуть привести до втрат та збитків у результаті операційних ризиків.

При виявленні джерел операційного ризику, перш за все, слід виходити з того, що вони пов'язані з людським чинником: прямі та непрямі втрати (збитки) виникають через помилки персоналу, менеджменту, крадіжок та зловживань. І навіть у тих випадках, коли збитки спричинені збоями у роботі телекомунікацій, обчислювальної техніки та інформаційних систем, в основі більшості випадків в їх основі лежать помилки людей.

Діяльність банку можна поділити на управлінську та виробничу. Управлінська діяльність – це діяльність, спрямована на досягнення поставлених організацією цілей та завдань. Виробнича діяльність – це пов'язані єдиними процесом формалізовані процедури здійснення персоналом банку операцій або інших дій щодо управління однорідними видами пасивів та активів банку, первинних та похідних фінансових інструментів, обслуговування клієнтів, внутрішньобанківської та господарської діяльності, здійснення інших банківських операцій, включаючи інформаційні та управлінські технології, спрямовані на отримання визначеного фінансового результату.

Процеси – це послідовність технологічно пов'язаних операцій щодо здійснення конкретного виду діяльності банку. В управлінській діяльності виділяють процеси планування, організації, мотивації та контролю.

Виробничі процеси включають:

- управління активами і пасивами (кредитування, залучення коштів клієнтів та банків, операції на валютному та міжбанківському ринках, управління ліквідною позицією, торговельні операції з цінними паперами тощо);
- операційне обслуговування та надання послуг (операційно-касове обслуговування, процесинг пластикових карток, роздрібне обслуговування фізичних осіб, інкасація тощо);
- внутрішньобанківська діяльність (ведення бухгалтерського та управлінського обліку, складання фінансової звітності, інші види адміністративно-господарської діяльності).

Для класифікації банківських ризиків за джерелами їх виникнення, які є основою для їх виміру та обмеження, необхідно визначити категорію та тип ризику. Кожна категорія (тип) ризику залежно від об'єктів ризику, на яких проявляється даний ризик, має свої різновиди, назва виду ризику визначається залежно від об'єктів його прояву.

Об'єкт ризику – це будь-який фінансовий інструмент, процес або вид діяльності банку, здійснення якого може призвести до погіршення фінансового стану банку (отримання збитків), процесу управління фінансовими потоками або технологією управління банком.

Об'єкти ризику за своєю природою можна поділити на дві групи:

- процеси та види діяльності банку;
- фінансові та капітальні інструменти, активи та пасиви.

Відповідно можна виділити наступні джерела операційного ризику:

- неправильний вибір стратегії банку;
- недосконалість процесів управління;
- відсутність або неякісна розробка внутрішніх положень;
- помилки персоналу;
- збої інформаційних систем;
- технологічні помилки;
- недостатній рівень контрольних процедур;
- зовнішні обставини.

У визначенні операційного ризику, яке було запропоновано Базельським комітетом та прийнято усіма учасниками ринку у якості стандартного, чітко виділяються джерела операційного ризику, за яким його можна класифікувати наступним чином:

- помилки персоналу;
- збої інформаційних систем;
- технологічні помилки;
- зовнішні обставини.

Існує і інший підхід до класифікації, а саме: підхід з точки зору можливих битків та наслідків, до яких може призвести операційний ризик. Можна класифікувати операційні ризики за напрямками діяльності.

Деякі крупні зарубіжні фінансові інститути використовують класифікацію операційних ризиків, запропоновану Bankers Trust:

внутрішні ризики:

✓ ризики персоналу – усі ризики, які пов'язані із співробітниками компанії, зокрема їх несанкціоновані дії, недостатня компетентність, залежність від окремих спеціалістів тощо;

✓ технологічний ризик – викликаний збоями та відмовами інформаційних систем, програм або баз даних, систем передачі інформації та іншого обладнання, необхідного для діяльності банку;

✓ ризик фізичної шкоди – що настає у результаті природних катастроф та різних труднощів при взаємодії з клієнтами;

✓ недостатність внутрішнього контролю.

Зовнішній ризик – ризик, що настає у результаті зловмисних дій сторонніх організацій, фізичних осіб, а також у результаті зміни державної політики, законодавства та вимог регулюючих органів.

В окрему групу виділяють ризик неадекватності моделі (модельний ризик), під яким розуміють використання некоректної математичної моделі для оцінки та управління фінансовими ризиками. Причинами такого ризику є некомпетентність спеціалістів (ризик персоналу) при використанні складних фінансових інструментів (ризик відносин) та недоліки автоматизованих програмних додатків (технологічний ризик).

Незважаючи на розповсюдженість такої класифікації, у ній складно визначити класифікаційну ознаку. Тому розглянемо інші точки зору: наприклад, якщо у якості такої ознаки взяти головну причину ризику, то першопричиною може бути або персонал, або технології, або зовнішній вплив. Решта елементів – процедури внутрішнього контролю, системи та бізнес-процес – самі по собі причиною ризиків не є, швидше це інструменти ведення головної діяльності організації. При цьому вони можуть служити джерелом операційного ризику, причина якого буде виходити від вищезгаданих чинників.

Класифікацію операційних ризиків схематично можна подати у вигляді схеми (рис.).

2.2. Аналітичні аспекти управління операційними ризиками

Базельський комітет із банківського нагляду в Новій угоді з капіталу пропонує концепцію резервування коштів під операційні ризики. Капітал для покриття таких ризиків (ORC – Operation Risk Capital) в угоді пропонують визначати за одним із чотирьох методологічних підходів:

- на основі базового індикатора (BIA - Basic Indicator Approach);
- на основі стандартного підходу (SA – Standard Approach);
- на основі внутрішньої оцінки (IMA – Internal measurement Approach);
- на основі власних (“передових”) моделей оцінки операційних ризиків (AMA – Advanced Measurement Approach).

Перший підхід полягає у визначенні базового індикатора для розрахунку ORC. Базовими індикаторами в цьому випадку можуть слугувати валовий дохід

GI (Gross Income) за останній рік чи усереднений валовий дохід за останні кілька років. ORC визначається як відсоток від валового доходу. Початково Базельський комітет установив цей відсоток на рівні 30%, але після консультації з банківськими та академічними співтовариствами, а також аналізу статистики його рівень знижено до 15% від середньої величини валового доходу за останні три роки. Математично це можна подати у вигляді формули:

$$ORC = \alpha_1 \times GI.$$

Стандартний підхід узагальнює підхід на основі базового індикатора шляхом виокремлення низки стандартних напрямів діяльності банку (як правило, вісім напрямів). Для кожного напрямку визначається власний відсоток від валового доходу у якості резервного капіталу. Якщо позначити валовий дохід від i -го виду діяльності банку як GI_i , а відсоток резервування – як β_i , то обсяг резервного капіталу математично можна подати так:

$$ORC = \sum_{i=1}^n \beta_i \times GI_i.$$

(Коефіцієнти β_i коливаються у межах від 12 до 18%).

При стандартному підході враховується специфіка діяльності банку та адекватніше визначається обсяг резервного капіталу; водночас імовірнісний розподіл збитків від операційних ризиків за кожним напрямом не проводять.

За підходу на основі внутрішньої оцінки за кожним напрямом діяльності додатково враховують види операційних витрат – штрафи, компенсації, неповернення коштів тощо. Після цього для кожного напрямку діяльності i та виду операційних витрат j визначають імовірну величину збитків EL_{ij} та коефіцієнти резервування γ_{ij} :

$$ORC = \sum_{i=1}^n \gamma_{ij} \times EL_{ij}.$$

У передових підходах використовують специфічні методики внутрішньої оцінки операційних ризиків, зокрема враховують кореляційні зв'язки між втратами за різними напрямками.

2.3. Методи оцінки операційних ризиків

Чинники оцінки операційних ризиків такі:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління операційним ризиком, затвердженої відповідними органами банку виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;

- кількість та складність обробки операцій порівняно з рівнем розвитку і потужністю операційних і контрольних систем, враховуючи попередні результати роботи цих систем, їх поточний стан та перспективи подальшого вдосконалення;

- ймовірність технологічних та операційних збоїв, перевищення повноважень персоналом, недоліки у попередньому аналізі операцій під час

прийняття рішень, а також відсутність (у тому числі тимчасова) моніторингу або реєстрації операцій з клієнтами або контрагентами;

- наявність та дотримання банком технологічних карт здійснення операцій;

- наявність, кількість, причини та характер порушень процедур адміністративного і облікового контролю;

- потенційна можливість фінансових збитків унаслідок:

- помилки виконавців або шахрайства;

- низької операційної конкурентоспроможності банку;

- неадекватності наявних інформаційних систем;

- неповної інформації щодо контрагента або операції;

- операційних та технологічних збоїв;

- історія та характер скарг та звернень клієнтів до банку у зв'язку з недоліками роботи операційних систем та реакція на них банку;

- обсяги та адекватність засобів контролю за банківським програмним забезпеченням та його супроводженням та іншими послугами, які здійснюються із залученням третіх осіб (аутсорсингу);

- адекватність стратегії щодо інформаційних технологій, стратегія щодо інформаційних технологій має відповідати поточним та передбачуваним вимогам щодо діяльності банку і враховувати структуру технічних засобів, телекомунікаційних засобів, програмного забезпечення, даних і мереж, а також цілісність інформаційної бази даних;

- існування процесу для:

- визначення інформаційних потреб для ефективного управління банком;

- визначення архітектури інформаційних систем для обробки операцій і надання продуктів та послуг;

- забезпечення достовірності та збереження інформації (наприклад, створення, обробка, зберігання та надання даних). Це включає планування заходів забезпечення безперервної діяльності;

- забезпечення своєчасної підготовки і використання управлінської інформації;

- рівень кваліфікації та навичок менеджерів та працівників;

- існування належних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, належних облікових підходів і дотримання положень або законів.

Урахування викладених нижче чинників надає можливість оцінити кількість операційного ризику за такими критеріями:

- незначна;

- помірна;

- значна.

Кількісні параметри операційного ризику наведені у табл.2.1.

Таблиця 2.1

Незначна	Помірна	Значна
Ідентифікація клієнта, аналіз операції перед її здійсненням, процедури є стандартизованими	Ідентифікацію клієнта, аналіз операції перед її здійсненням і процедури важко стандартизувати через складність схем проведення операцій в межах окремих продуктів	Ідентифікацію клієнта, аналіз операції перед її здійсненням і процедури неможливо стандартизувати через складність схем проведення операцій в межах окремих продуктів
Кількість операцій та технологічна складність їх обробки є низькими і відповідають рівню розвитку операційних систем	Кількість операцій та технологічна складність її обробки наражають банк на певний ризик. Рівень розвитку операційних систем достатньо забезпечує обробку операцій	Рівень технологічної обробки операцій та стан розвитку операційних систем є невідповідними і мають недоліки
Банк повністю виконує вимоги щодо розрахункових та касових операцій	Існують певні порушення розрахунково-касової дисципліни	Існують значні порушення розрахунково-касової дисципліни
Схеми проведення операцій прості та стандартизовані, середній розмір та кількість проведення операцій у різних часових зонах невеликі	Схеми проведення операцій характеризуються певною складністю, можуть мати місце відхилення від стандартних схем проведення операцій, середній розмір операцій значний, кількість їх проведення в різних часових зонах помірна	Схеми проведення операцій характеризуються як складні і практично не стандартизовані, середній розмір операцій великий, кількість їх проведення в різних часових зонах значна
Розширення кількості та спектру банківських послуг відповідає планам керівництва. Плани впровадження є чіткими і виконуються	Розширення кількості та спектру банківських послуг в цілому відповідає планам керівництва. Плани впровадження загалом чіткі, але не завжди носять комплексний характер	У банку немає адекватних планів розширення кількості та спектру послуг

Урахування викладених нижче чинників надає можливість оцінити управління операційним ризиком за такими критеріями:

- висока;
- така, що потребує вдосконалення;
- низька (табл. 2.2).

Інспектори мають враховувати які кількість операційного ризику, так і якість управління ним, щоб зробити такі висновки:

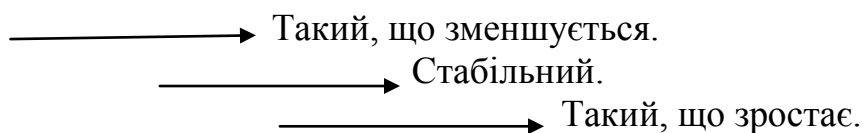
Сукупний операційний ризик:

—————→ Низький.

—————→ Помірний.

—————→ Високий.

Очікується, що напрям зміни ризику буде:

Таблиця 2.2

Висока	Потребує вдосконалення	Низька
Положення банку, затверджені відповідними органами банку згідно з принципами корпоративного управління, де розглядається операційний ризик, є добре розробленими і повністю достатні	Положення банку, затверджені відповідними органами банку згідно з принципами корпоративного управління, де розглядається операційний ризик, є загалом достатніми	Положення банку не враховують усіх аспектів операційного ризику і не є адекватним йому
Керівництво повністю розуміє усі аспекти операційного ризику	Керівництво у достатній мірі розуміє основні аспекти операційного ризику	Керівництво не розуміє або ігнорує основні аспекти операційного ризику
Керівництво передбачає та належним чином реагує на зміни величини операційного ризику	Керівництво адекватно реагує на зміни величини операційного ризику	Керівництво не передбачає або не вживає своєчасних та належних заходів у відповідь на зміни величини операційного ризику
Стратегія і положення щодо інформаційних технологій повністю виконуються і забезпечені достатньою ресурсною базою	Стратегія і положення щодо інформаційних технологій загалом виконуються і забезпечені в цілому адекватною ресурсною базою	Стратегія і положення щодо інформаційних технологій не виконуються або не забезпечені належною ресурсною базою
Банк має історію відсутності операційних збоїв. Ймовірність того, що банк не зможе відновити та обробити операцію надалі, є мінімальною завдяки наявності надійних засобів внутрішнього контролю	Банк має історію відсутності значних операційних збоїв. Ймовірність того, що банк не зможе відновити або обробити операцію надалі, зведено до мінімуму завдяки існуванню загалом надійних засобів контролю	Існують факти значних (за кількістю або наслідками) операційних збоїв. Ймовірність неспроможності відновлення та обробки операції надалі є високою через відсутність ефективних засобів внутрішнього контролю
Рівень операційного контролю в банку є високим. Системи внутрішнього контролю, аудит та плани на випадок кризових обставин є ефективними	Рівень операційного контролю в банку є адекватним. Системи внутрішнього контролю, аудит та плани на випадок кризових обставин є достатніми	Рівень операційного контролю в банку є неадекватним. Системи внутрішнього контролю, аудит та плани на випадок кризових обставин мають значні недоліки
Управлінська інформація є цілком задовільною	Недоліки управлінської інформації щодо обробки операцій є незначними	Управлінська інформація щодо обробки операцій має значні недоліки
Кількість, кваліфікація та досвід персоналу цілком задовільні. Ринку пропонує достатню кількість кваліфікованого персоналу	Наявна кількість і якість персоналу викликає занепокоєння. На ринку робочої сили бракує відповідних знань та досвіду	Наявна кількість і якість персоналу є недостатньою. Працівників із необхідними знаннями і досвідом важко знайти на ринку

2.4. Методи мінімізації операційних ризиків

Залежно від характеру операційного ризику банк може:

- уникати його (не здійснювати види діяльності, що містять ризик);
- прийняти (зокрема, якщо ризику не вдається уникнути);

- обмежувати (шляхом встановлення лімітів, здійснення процедур внутрішнього контролю);
- перерозподіляти.

Загальну заціквленість викликають такі методи перерозподілу ризику, як аутсорсінг, страхування, створення спільних підприємств. За звичай терміном “аутсорсінг” (з англ. outsourcing) називають процес надання банком допоміжних послуг (юридичне оформлення угод, розробка та обслуговування інформаційних систем, внутрішній аудит, послуги

2.5. Проблеми управління операційними ризиками в банках

При побудові системи управління операційними ризиками необхідно враховувати декілька концептуальних проблем.

По-перше, операційний ризик є внутрішнім ризиком для фінансових організацій, що визначає його специфіку в кожній організації. Вкрай складно зібрати узагальнену інформацію про такі втрати. Природно, що не всі компанії готові повідомляти про свої внутрішні проблеми. Крім того, специфіка операційних ризиків з них не дозволяє отримати універсальну інформацію про такі втрати на основі простого сумування чинників.

По-друге, більшість фінансових ризиків, зокрема ринковий та кредитний, можна кількісно виміряти, визначити їх ймовірність, розмір втрати, а також ступінь впливу окремих чинників. У випадку операційних ризиків такий взаємозв'язок нелегко встановити. Тому операційний ризик-менеджмент менше використовує кількісні методи аналізу, а базується переважно на створенні системи внутрішнього контролю та внутрішньої інфраструктури для попередження таких ризиків взагалі.

По-третє, значні операційні втрати – відносно рідкісне явище (проте можливе). Такі малоймовірні події знаходяться «в хвості» статистичного розподілу, тобто далеко за межами розумного інтервалу довіри. У зв'язку з цим використання статистичних методів, таких як operational value at risk, є проблематичним через малу репрезентативність даних для аналізу. Не виключено, що в окремих організаціях такі дослідження можуть призвести до окремих результатів, проте розробити універсальну методику управління операційними ризиками, що базуватиметься на математичних методах, поки не вдається.

Таким чином, застосування статистичних моделей для управління операційними ризиками поки що є досить обмеженим. Ці ризики можна мінімізувати шляхом контролю за всіма сферами діяльності організації та розробки грамотних процедур здійснення бізнес-процесів.

Усі різноманітні підходи до ідентифікації, кількісної оцінки, аналізу та управління операційними ризиками можна умовно розділити на «низхідну» та «висхідну».

Низхідні моделі (top-down models) розглядають операційний ризик «зверху вниз», з точки зору кінцевих результатів діяльності, тобто наслідків, до яких приводить операційний ризик (наприклад, загальна сума збитку у

результаті збою інформаційних систем або помилок персоналу). Отримані результати використовуються для адекватного розподілу капіталу між підрозділами у якості резерву під такі втрати.

Висхідні моделі (bottom-up models) розробляється «знизу догори», з точки зору підрозділів або бізнес-процесів. Переважно увагу приділяють причинам виникнення операційних ризиків, які можуть призвести до негативних наслідків.

У сучасних умовах у більшості банків методи виміру операційного ризику знаходиться на стадії розробки. Лише деякі банки мають формалізовані методики виміру операційного ризику. Проте варто відзначити, що наявні методики є відносно простими та експериментальними, хоча на ринку комп'ютерних послуг з'являються практичні вирішення, що заслуговують на увагу.

Розробка методик виміру операційного ризику зумовлює ряд проблем. Вимірювання операційного ризику вимагає оцінки як ймовірності настання події, що приводить до операційних втрат, так і потенційного розміру втрат. Набір вимірювальних підходів, що за звичай використовуються, виявляють ризик кожної самостійної бізнес-одиниці та дає лише фрагментарну уяву про ступінь впливу операційного ризику на бізнес-процес в цілому.

Система управління та контролю за операційними ризиками включає наступні елементи та дії:

- ідентифікація та визначення джерел виникнення операційних ризиків;
- складання каталогу процесів та операцій банку;
- ідентифікація прояву тих чи інших видів операційних ризиків та оцінка їх рівня на конкретних процесах та операціях;
- виявлення критичних зон ризику та груп операцій із підвищеним рівнем ризику;
- організація попереднього та поточного контролю за операціями із підвищеним рівнем ризику;
- виявлення невідповідностей у процедурах та регламентах проведення операцій статуту банку, законодавчі та нормативні вимоги;
- розробка та реалізація заходів щодо обмеження та нейтралізації виявлених критичних зон ризику;
- розробка заходів щодо контролю виявлених стандартних видів операційного ризику, наприклад страхування, ре інжиніринг (реорганізація, зміна) бізнес-процесів;
- підвищення надійності окремих елементів процесів та технологій;
- розробка пропозицій щодо організаційних перетворень з метою оптимізації бізнес-процесів, що включають документ оборот, інформаційні потоки, розподіл функцій, повноважень та відповідальності.

Оскільки існує велика різноманітність можливих проявів операційних ризиків, то реальної можливості їх обмеження та контролю є декомпозиція кожного процесу банку на складові його операції, складання технологічної

карти документообігу процесу, ідентифікація та оцінка за кожною операцією можливих проявів конкретних видів ризику.

Використана та рекомендована література

1. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, схвалені постановою Правління НБУ від 15.03.2004 р. № 104.
2. Камінський А., Кияк А. Ідентифікація, аналіз та управління операційними ризиками в українських банках // Вісник НБУ. – 2005. - № 10. - С. 7-11.
3. Кудрявцева М., Харламов Г. Методология оценки операционных рисков: международные стандарты и российская реальность // Банковское дело. – 2005. - № 12. – С. 43-46.
4. Лакосник Е. Что такое операционный риск и как им управлять // Банковская практика за рубежом. – 2006. - № 4. – С. 53-57.
5. Ольхова Р.Г. Операционные риски: проблемы оценки и управления // Бизнес и банки. – 2005. - № 30. – С. 1-9.
6. Суханов М. проблемы управления операционными рисками // Бухгалтерия и банки. – 2004. - № 3. – С. 40-43.
7. Тичина В., Задніпровська О. Впровадження системи управління ризиками в банку // Вісник НБУ. – 2004. - № 8. – С. 18-22.
8. Cruz M.G. Modeling, Measuring and Hedging Operational Risk. John Wiley&Sons. – 2002. – 330 p.
9. Kuritzkes A. Operational Risk Capital: A problem of Definition // The Journal of Risk Finance. – Fall 2002. – P. 47-56.

Тема 3. Управління кредитним ризиком

1. *Суть, значення та причини виникнення кредитного ризику.*
2. *Аналіз та оцінка кредитного ризику.*
3. *Характеристика методів мінімізації кредитного ризику.*
4. *Система управління кредитним ризиком.*

3.1. Суть, значення та причини виникнення кредитного ризику

Кредитні операції банківських установ є одним із важливих видів банківської діяльності. На фінансовому ринку кредитування зберігає позицію найбільш дохідної статті активів кредитних організацій, проте і найбільш ризикової. Небезпека виникнення цього виду ризику існує при проведенні кредитних та інших прирівняних до позичкових операцій, які відображаються в балансі, а також в результаті деяких позабалансових операцій.

Кредитний ризик, таким чином, був і залишається головним видом банківського ризику. Взаємодія кредитного ризику з іншими видами банківських ризиків відбувається в основному через структурні елементи або типи кредитного ризику, що класифікують залежно від ознак: тип позичальника, характер прояву ризику, вид операції. Кредитний ризик займає центральне місце у сукупності ризиків банківських установ, а складові його елементи інших банківських ризиків накладаються на структурні елементи інших банківських ризиків, забезпечуючи їх тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість (рис. 3.1). Проте, величина кредитного ризику залежить від сили впливу специфічних чинників, що властиві лише даному виду ризику та які потрібно враховувати при проведенні кредитних операцій та організації управління ризиком.

За звичай усі чинники поділяють на дві великі групи: зовнішні (на макро- та мезорівні) та внутрішні (на рівні кожного окремого позичальника). Залежно від характеру впливу чинників на результати господарської діяльності виділяють чинники прямого та непрямого впливу. Проте віднести будь-який чинник ризику до групи чинників прямого або непрямого впливу можна лише умовно.

Беручи до уваги специфіку банківського кредитного ризику доцільно розглядати чинники, що впливають на його величину з розгляду кредитоспроможності позичальника.

Кредитоспроможність позичальника – це готовність та здатність позичальника вступати у кредитні відносини з банком та діяти відповідно до головних принципів банківського кредитування.

До нині банківські установи різних країн користуються значною кількістю методик оцінки кредитоспроможності. Найбільш широкого розповсюдження отримали наступні оцінки кредитоспроможності клієнта: «правило п'яти сі», CAMPARI, COPF, CAMELS, PARSER тощо (табл. 3.1).

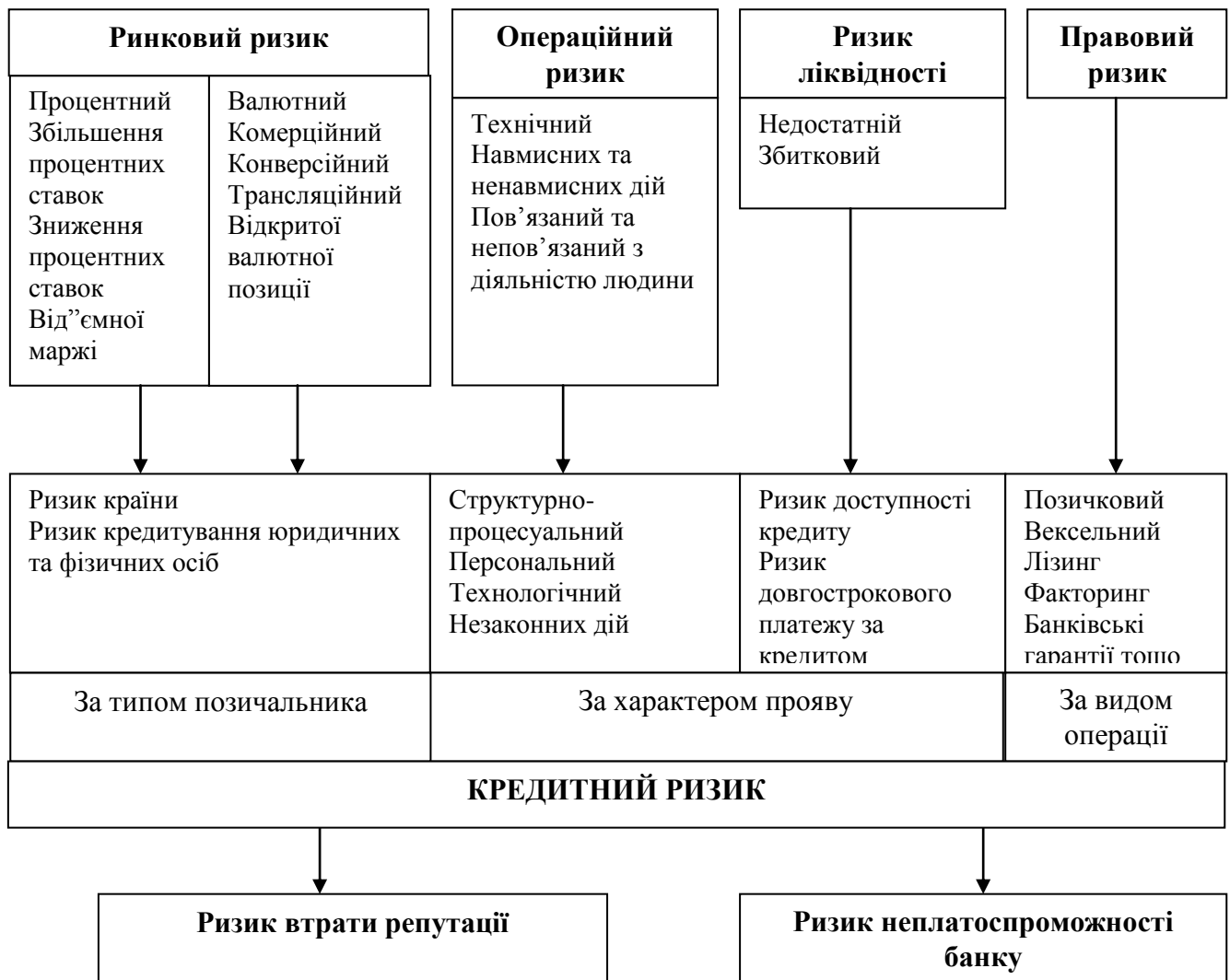

Рис.3.1. Кредитний ризик в системі банківських ризиків

У наведених системах оцінки кредитоспроможності клієнтів складові елементи визначаються як критерії відбору позичальників або оціночні параметри, більшість чинників потенційного ризику. Такі чинники, як репутація позичальника, здатність отримати дохід, забезпечення кредиту, загальні економічні умови, розглядаються у якості чинників, що визначають рейтинг кредиту, тобто кредитний ризик.

Чинник банківського кредитного ризику – це причина виникнення втрат вартості активів банку, що визначає характер та сферу виникнення.

У сукупності чинників банківського кредитного ризику доцільно виділити такі їх види:

- *чинники індивідуальних кредитних ризиків:*
чинники кредитного ризику при кредитуванні фізичних осіб;
чинники кредитного ризику при кредитуванні юридичних осіб;
- *чинники сукупного кредитного ризику банку:*
чинники ризику кредитного портфеля банку.

Найбільш розповсюджені системи оцінки кредитоспроможності клієнта

“Правило п’яти сі” (США)	CAMPARI (деякі європейські банки)	COPF (Німеччина)	CAMELS (Світовий банк)	PARSER (Великобританія)
С – character (репутація позичальника) С – capacity (фінансові можливості) С – capital (капітал, майно) С – collateral (забезпечення) С – conditions (загальні економічні умови)	С – character (репутація позичальника) А – ability (здатність щодо повернення кредиту) М – marge (дохідність кредитної операції) Р – purpose (цільове призначення кредиту) А – amount (розмір кредиту) R – repayment (умови погашення) I – insurance (забезпечення)	С – competition (конкуренція в галузі) О – organization (організація діяльності) Р – personnel (персонал, кадри) F – finance (фінанси, доходи)	С – capital (достатність капіталу) А – assets (якість активів) М – management (менеджмент) Е – earning (надходження) L – liquidity (ліквідність) S – (чутливість до ринкового ризику)	Р – person (репутація позичальника) А – amount (сума кредиту) R – repayment (можливості погашення) S – security (забезпечення) Е – expediency (доцільність кредиту) R – remuneration (винагорода банку)

3.2. Аналіз та оцінка кредитного ризику

Визначення чинників банківського кредитного ризику дозволяє здійснювати аналіз кредитного ризику на різних рівнях, а саме:

- 1) на рівні кожної конкретної кредитної угоди;
- 2) на рівні кредитного портфеля банку в цілому.

До чинників оцінки кредитного ризику належать:

А) існування адекватної, ефективної, розробленої з врахуванням принципів корпоративного управління та доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління кредитним ризиком, затвердженої відповідними органами банку, а також відповідної практики виконання вимог;

Б) склад портфелів активів (кредитний, інвестиційний тощо) та існування концентрацій.

Суттєві чинники включають такі елементи:

- продукти;
- види економічної діяльності;
- класифікація/рейтинги ризику;

- походження заборгованості;
- клієнти;
- розмір кредитів;
- географічні регіони;
- непов'язані/споріднені контрагенти;
- джерела погашення;
- застава;
- рівень забезпечення кредитного ризику заставою.

Під час оцінки застави потрібно аналізувати:

- вид застави, якість, рівень покриття заборгованості заставою, адекватність та періодичність переоцінки застави, можливість реалізації, а також рівень і характер винятків у документації;
- обсяг умовних зобов'язань банку (гарантій, непокритих і резервних акредитивів, кредитних ліній, обов'язкових та не обов'язкових до надання тощо);
- тенденції щодо зростання обсягів активних операцій, прострочень, негативно класифікованих кредитів і збитків від активних операцій;
- достатність резервів банку під можливі втрати за активними операціями;
- наявність своєчасної, достовірної та повної управлінської інформації;
- ефективність кредитного адміністрування, включаючи кредитний аналіз, моніторинг, роботу з проблемними активами, оцінку застави і документальне оформлення застави;
- адекватність методів, що використовуються для визначення кредитних проблем;
- рівень комплектації і кваліфікація кадрів, зважаючи на обсяг та складність активних операцій банку;
- застосування належних облікових підходів щодо балансових та позабалансових активів та резервів;
- наявність належних механізмів контролю (аудит, внутрішні перевірки кредитної діяльності, відповідні процедури тощо) для класифікації портфелів, забезпечення точності даних і моніторингу дотримання положень або законів.

Урахування нижчезазначених чинників надає можливість оцінити кількість кредитного ризику. Кількісні параметри кредитного ризику можуть мати таку оцінку (табл. 3.2).

Якість управління кредитним ризиком може бути визначена може бути визначена як:

- ✓ висока;
- ✓ така, що потребує вдосконалення;
- ✓ низька.

Кількісні параметри кредитного ризику

Незначна	Помірна	Значна
Здійснюється ефективна диверсифікація кредитного ризику	Диверсифікація в цілому задовільна, але існують певні концентрації	Диверсифікація кредитного ризику є незадовільною
Рівень наданих кредитів і зобов'язань про надання кредитів є низьким відносно загальних активів	Рівень наданих кредитів і зобов'язань про надання кредитів є помірним відносно загальних активів	Рівень наданих кредитів і зобов'язань про надання кредитів є високим відносно загальних активів
Відношення кредитів і кредитних зобов'язань до регулятивного капіталу є низьким	Відношення кредитів і кредитних зобов'язань до регулятивного капіталу є помірним	Відношення кредитів і кредитних зобов'язань до регулятивного капіталу є високим
Зростання активів, що генерують кредитний ризик, є плановим і відповідає досвіду та/ або операційним можливостям керівництва і персоналу	Певне зростання активів, що генерують кредитний ризик, не є плановим або перевищує заплановані рівні і, можливо, є випробування для досвіду та/ або операційних можливостей керівництва і персоналу	Зростання активів, що генерують кредитний ризик, не є плановим або перевищує заплановані рівні і є непосильним для досвіду та/ або операційних можливостей керівництва і персоналу. Зростання відбувається за рахунок нових продуктів або позичальників, що знаходяться поза межами традиційної для банку сфери бізнесу
У разі розширення обсягів кредитування застосовується консервативний підхід до структури, термінів, рівня зростання або способів розрахунків	Розширення обсягів кредитування є виправданим щодо структури, термінів, рівня зростання або способів розрахунків	Банк занадто високими темпами нарощує обсяги нового кредитування, запроваджує нові продукти, з точки зору їхньої структури, умов та практики погашення
Винятків із належних процедур та практики здійснення активних операцій немає, або вони робляться дуже рідко	Вартість та якість забезпечення захищає від кредитного ризику	Забезпечення є неліквідним, або його вартість та якість є недостатньою
Рівень прострочених та безнадійних кредитів за балансовою класифікацією є низьким, і тенденція є стабільною	Рівень прострочених та безнадійних кредитів за балансовою класифікацією є помірним, і тенденція є стабільною	Рівень прострочених та безнадійних кредитів за балансовою класифікацією є високим, а тенденція стабільною, або рівень є помірним, а тенденція такою, що зростає
Рівень негативно класифікованих активів невеликий	Рівень негативно класифікованих активів помірний	Рівень негативно класифікованих активів високий
Негативно класифіковані активи можуть бути повернуті у звичайному режимі роботи з контрагентом	Негативно класифіковані активи, можуть бути повернуті, але за умови вжиття банком певних заходів	Повернення негативно класифікованих активів викликає сумнів або може потребувати тривалого часу та/ або значних витрат
Резерви під втрати за активними операціями є достатніми і покривають можливі збитки. Потенційні втрати надходжень або капіталу через кредитний ризик є мінімальними	Можливі втрати за активними операціями не повинні серйозно вичерпати існуючі резерви або вимагають створення більш ніж звичайних резервів. Потенційні втрати надходжень або капіталу через кредитний ризик є контрольованими	Втрати за активними операціями можуть серйозно вичерпати існуючі резерви або вимагати значних додаткових резервів. Потенційні втрати надходжень або капіталу через кредитний ризик є значними

Оцінка якості управління кредитним ризиком здійснюється на основі урахування нижчезазначених чинників (табл. 3.3).

Оцінка якості управління кредитним ризиком

Висока	Потребує вдосконалення	Низька
1	2	3
Наявна внутрішня нормативна база щодо активних операцій, затверджена згідно з принципами корпоративного управління, ефективно встановлює і доводить до виконавців цілі роботи портфелів, толерантність до ризику, процедури і практику здійснення активних операцій та визначення допустимого рівня ризику	Положення, затверджені згідно з принципами корпоративного управління, є, в основному, прийнятними. Удосконалення є бажаними в одній або декількох сферах, але загалом не є критичними. Особливості визначення толерантності до ризику, процедури і практика здійснення активних операцій або визначення допустимого рівня ризику, можливо, потребують удосконалення для повного відображення вимог положень	Положення мають недоліки в одному або кількох відношеннях і вимагають значного удосконалення в одній або декількох сферах. Можливо, вони не є достатньо чіткими або є надто загальними і недостатньо визначають цілі роботи портфелів, толерантність до ризику, процедури і практику здійснення активних операцій та визначення допустимого рівня ризику
Керівництво повністю розуміє всі аспекти кредитного ризику, здатне передбачати і своєчасно та адекватно реагувати на зміни ринкових умов кредитування	Керівництво достатньо розуміє ключові аспекти кредитного ризику і в цілому адекватно реагує на зміни ринкових умов кредитування	Керівництво не розуміє або вирішило ігнорувати ключові аспекти кредитного ризику. Воно не з змоє передбачати зміни ринкових умов кредитування або несвоєчасно і не належним чином реагує на них
Інформаційні системи управління забезпечують достовірну, своєчасну і повну інформацію про портфелі. Керівництво і спостережна рада банку отримують відповідні звіти для аналізування і розуміння п параметрів	Інформаційні системи управління, можливо, потребують певного удосконалення в одній або декількох сферах, але керівництво і спостережна рада банку, як правило, отримують відповідні звіти для аналізування і розуміння параметрів кредитного ризику банку. Інформаційні системи управління забезпечують звітування про винятки, і інфраструктура інформаційних систем управління може забезпечувати своєчасні відповіді на спеціальні запити	Інформаційні системи управління мають недоліки, що потребують уваги. Достовірність і своєчасність інформації може бути суттєво недостатньою. Інформація про ризик портфеля, можливо, є неповною. У результаті керівництво і спостережна рада банку, можливо, не отримують адекватну або достатню інформацію для аналізування і розуміння параметрів кредитного ризику. Звітування про виключення потребує удосконалення, і інфраструктура інформаційних систем управління, можливо, не забезпечує своєчасних відповідей на спеціальні запити
Аналіз кредитного ризику є повним і сприяє ранньому вивченню нових ризиків	Аналіз кредитного ризику і системи кількісної оцінки і моніторингу ризиків є задовільними	Аналіз кредитного ризику не є повним, або його якість є недостатньою
Класифікація якості портфеля активних операцій адекватно відображаються за допомогою внутрішніх рейтингів і відповідним чином забезпечує раннє виявлення потенційних проблем	Класифікація якості портфеля активних операцій в достатній мірі відображаються за допомогою внутрішніх рейтингів	Класифікація якості портфеля активних операцій не точно відображається за допомогою внутрішніх рейтингів
Внутрішня перевірка стану кредитної діяльності і внутрішній та зовнішній аудит активних операцій є своєчасними. Повними і незалежними	Перевірка стану кредитної діяльності і внутрішній та зовнішній аудит кредитних операцій є прийнятними	Внутрішні перевірки стану кредитної діяльності та аудит кредитних операцій мають значні недоліки, зокрема, щодо їх незалежності, своєчасності та обсягу перевірки

1	2	3
Методологія розрахунку резервів під можливі втрати за активними операціями є правильною, забезпечується належне покриття ризиків	Методологія розрахунку резервів під можливі втрати за активними операціями є загалом адекватною, забезпечується прийнятне покриття ризиків	Методологія розрахунку резервів під можливі втрати за активними операціями має багато недоліків. Покриття ризиків, наявних у портфелях, недостатнє

Якість управління кредитним ризиком може бути: висока, низька і така, що потребує вдосконалення (табл. 3.3).

3. Характеристика методів мінімізації кредитного ризику

Кожний суб'єкт управління (кредитний менеджер, кредитний комітет) обирає конкретний спосіб (суперпозицію способів) зниження кредитного ризику щодо позичальника залежно від специфіки своєї кредитної діяльності, визначеної кредитної політики тощо.

Обираючи певний спосіб зниження кредитного ризику щодо позичальника, кредитний менеджер повинен керуватися такими основними принципами:

- недоцільно ризикувати більшим заради меншого;
- недоцільно ризикувати більше, ніж це дозволяють власні кошти (капітал) банку;
- необхідно заздалегідь піклуватися про можливі (ймовірні) наслідки ризику.

Необхідно також реалізовувати заходи щодо зменшення ризику, тобто зменшення величини можливих збитків та їх впливу на платоспроможність банку. Способи зниження кредитного ризику щодо позичальника можна поділити на зовнішні та внутрішні (рис. 3.2).

Зовнішні методи зміни кредитного ризику здійснюються шляхом адміністративного та економічного регулювання даних ризиків з боку держави або ж банк здійснює передачу повністю чи частково комусь іншому – третій особі (страховій компанії):

- лімітування;
- створення резервів (згідно з нормативними актами);
- гарантія, порука, застава, страхування;
- розподіл ризиків.

Внутрішні способи доволі різноманітні і реалізуються адекватними внутрішніми банківськими засобами менеджменту і маркетингу:

- вибір видів режимів здійснення кредитних операцій;
- лімітування;
- створення резервів;
- здобуття додаткової інформації;
- моніторинг і контроль ризиків.

Рис. 3.2. Методи зниження кредитного ризику

3.4. Система управління кредитним ризиком

Управління кредитним ризиком банку здійснюється на двох рівнях відповідно до причин його виникнення – на рівні кожної окремої позички та на рівні кредитного портфеля в цілому.

Основні причини виникнення кредитного ризику на рівні окремого кредиту:

- нездатність позичальника до створення адекватного грошового потоку;
- ризик ліквідності застави;
- моральні та етичні характеристики позичальника.

До чинників, які збільшують ризик кредитного портфеля банку, належать:

- надмірна концентрація – зосередження кредитів в одному із секторів економіки;
- надмірна диверсифікація, котра призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі знаннями особливостей багатьох галузей економіки;
- валютний ризик кредитного портфеля;
- недосконала структура портфеля, якщо його сформовано лише з урахуванням потреб клієнтів, а не самого банку;
- недостатня кваліфікація персоналу банку.

Сукупний ризик кредитного портфеля залежить від рівня ризикованості кредитів, з яких його сформовано, а тому для визначення портфельного ризику слід проаналізувати ризик усіх його складових.

Методи управління кредитним ризиком поділяються на дві групи (рис. 3.3):

- 1) методи управління кредитним ризиком на рівні окремого кредиту;
- 2) методи управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля банку.

До методів управління ризиком окремого кредиту належать:

- 1) аналіз кредитоспроможності позичальника;
- 2) аналіз та оцінка кредиту;
- 3) структурування позички;
- 4) документування кредитних операцій;
- 5) контроль за наданим кредитом і станом застави.
- 6)

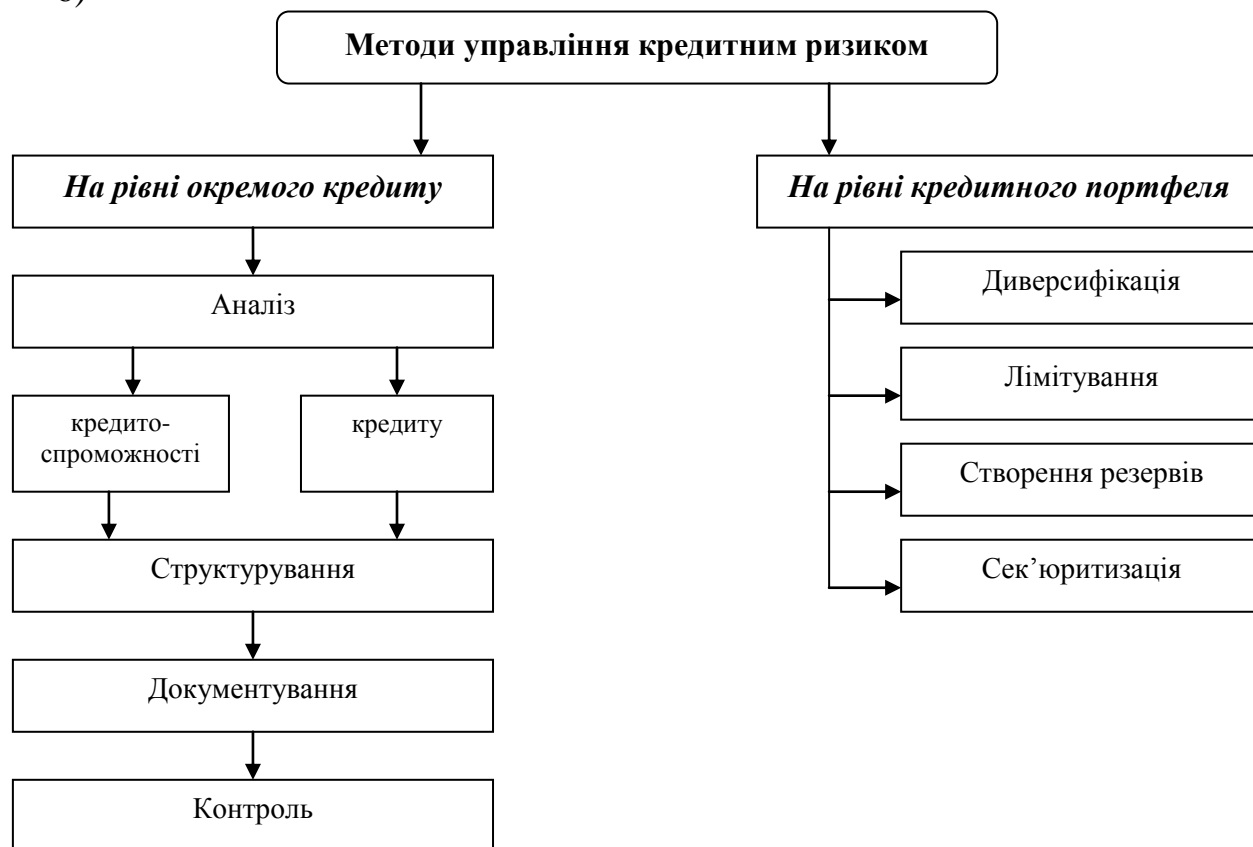

Рис. 3.3. Методи управління кредитним ризиком банку

Особливість перелічених методів полягає у необхідності їх послідовного застосування, оскільки одночасно вони є етапами процесу кредитування. Якщо на кожному етапі перед кредитним працівником поставлено завдання мінімізації кредитного ризику, то правомірно розглядати етапи процесу кредитування як методи управління ризиком окремої позички.

Методи управління ризиком кредитного портфеля банку:

- 1) диверсифікація;
- 2) лімітування;

3) створення резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями комерційних банків;

4) сек'юритизація.

Розрізняють такі елементи системи управління кредитним ризиком:

1. Розумна організація кредитної діяльності.
2. Авторизація кредитів.
3. Управління кредитним портфелем (розробка кредитної політики).
4. Ціноутворення на кредит.
5. Кредитна інформаційно-управлінська система.
6. Встановлення лімітів.
7. Відновлення проблемних кредитів.
8. Кредитний моніторинг.

До основних заходів з управління кредитними ризиками належать такі:

По-перше, формування політики управління ризиками. Вона має передбачати заходи щодо подолання негативних ситуацій і пом'якшення наслідків тих з них, які неможливо передбачити повністю. Кредитний комітет банку повинен розглядати лише ті кредитні заявки, які відповідають установленій політиці управління ризиками.

По-друге, це розробка рекомендацій, що регламентують процедуру укладання кредитної угоди. Вони мають визначати склад документації, що супроводжує кредитну заявку, перевірку кредитоспроможності, платоспроможності клієнта, їх класифікацію за надійністю, що базується на кредитній історії, стану банківських рахунків і зобов'язань, порядок дій з проведення експертного аналізу проекту, що кредитується, щодо перевірки інформації службою безпеки, оформлення кредитного договору.

По-третє, розробка внутрішньої системи банківських лімітів, що забезпечують диверсифікацію кредитного портфеля за термінами, галузями, суб'єктами кредитування, видами кредитів, територіями та іншими чинниками. Необхідно також вводити заборони і обмеження за категоріями кредитів, що не відповідають стандартам кредитної політики. Банківським установам слід також визначити ліміти за кредитами для виконання нормативів банківської діяльності.

По-четверте, збір інформації про кредитний ризик і використання системи його оцінки, які містять:

- розробку системи кількісних і якісних показників за істотними факторами ризику;
- визначення оптимальних і критичних значень для кожного фактора кредитного ризику окремо і загалом;
- загальне оцінювання кредитоспроможності кожного потенційного позичальника;
- розробку стандартів банку щодо якості кредитів і дотримання вимог, установлених вимогами регулюючих органів;
- класифікацію виданих кредитів за ступенем ризику.

По-п'яте, створення системи моніторингу кредитного ризику в режимі реального часу із застосуванням спеціальних комп'ютерних програм обліку і аналізу даних.

Останнім заходом щодо управління кредитним ризиком банку є робота з проблемними кредитами. Кожен такий кредит потребує індивідуального підходу, але загалом для організації цієї діяльності можна запропонувати такі заходи:

- створення спеціального підрозділу для роботи з проблемними кредитами;
- проведення переговорів із позичальниками щодо пошуку рішень, спроможних збільшити ймовірність повернення боргу;
- розробка політики і умов списання непогашених кредитів;
- організація і проведення претензійно-позовної роботи щодо недобросовісних позичальників.

Таким чином, управління кредитними ризиками передбачає створення механізму ідентифікації чинників ризику, аналізу і розрахунку їх величини, моніторингу поточного стану позичальників і контролю угоди. Цей механізм базується на розподілі повноважень і відповідальності між підрозділами і колегіальними органами управління банку (рис. 3.4).

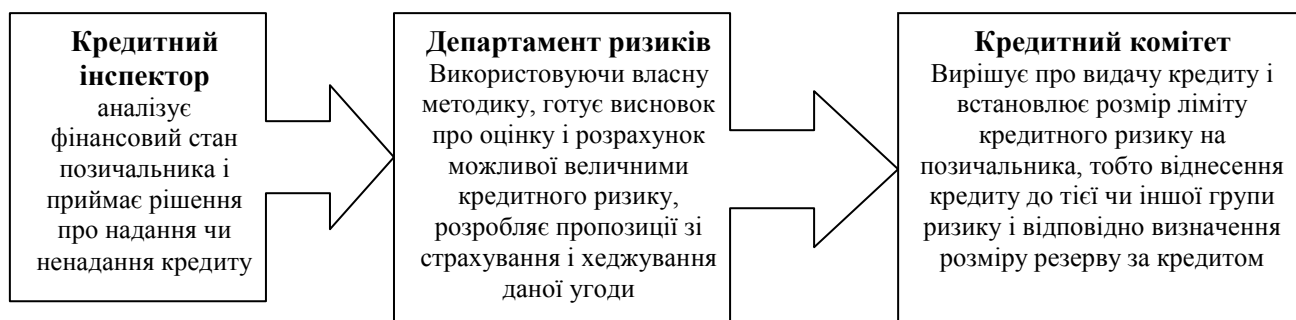

Рис. 3.4. Розподіл повноважень між підрозділами і колегіальними органами управління банку

Перелік недоліків в управлінні кредитним ризиком банківських установ:

- надмірна централізація або децентралізація прийняття рішень про видачу позичок;
- недостатній (неадекватний) аналіз кредитних ризиків;
- поверхневий аналіз фінансового стану позичальника;
- видача кредитів на нечіткі цілі;
- видача кредитів на цілі, що суперечать статуту позичальника;
- неякісне оформлення кредитної документації;
- завищення вартості застави;
- видача незабезпечених (бланкових) кредитів;
- перевищення лімітів видачі кредитів підприємствам, пов'язаним з акціонерами і менеджерами банку;
- помилки юридичного оформлення застави, особливо нерухомості;

- приховування інформації про кредитний портфель і кредитну історію позичальників від центрального офісу банку;
- відсутність політики порятунку “поганих” кредитів;
- небажання брати участь або ініціювати процедури банкрутства.

Список рекомендованої та використаної літератури

1. Кредитний ризик комерційного банку / За ред. В.В.Вітлінського. – К.: Т-во “Знання”, 2000. – 251 с.
2. Довгань Ж.М. Фінансовий менеджмент у банку. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 306 с.
3. Кабушкин С.Н. Управление банковским кредитным риском. – М.: Новое знание, 2004. – 336 с.
4. Беляков А.В. Банковские риски: проблемы учета, управления и регулирования. – М.: Издательская группа “БДЦ-пресс”. 2003. – 256 с.
5. Соколинская Н.Э. Кредитные риски в российском банковском секторе: факторы и менеджмент // Банковские услуги. – 2006. - № 5. – С. 2-28.
6. Ковалев П.П. методы банковского риск-менеджмента на этапе идентификации и оценки последствий от наступления кредитных рисков // Банковские услуги. – 2006. - № 5. – С. 29-39.
7. Супрунович Е. Управление кредитным риском // Банковский менеджмент. – 2006. - № 10. – С. 33-42.

Тема 4. Управління ризиком відсоткових ставок

4.1. Суть, значення та основні види процентного ризику

4.2. Аналіз та оцінка процентного ризику

4.3. Характеристика методів мінімізації відсоткових ризиків

4.4. Система управління процентним ризиком у банках України

4.1. Суть, значення та основні види процентного ризику

Розвиток фінансових ринків, їх глобалізація та інтенсивне застосування передових інформаційних технологій привели до того, що мінливість та непередбачуваність стали одним із найголовніших супутників процесу формування відсоткових ставок. Якщо ризик ліквідності зменшується завдяки можливостям, які надає розвиток фінансового ринку, то ризик відсоткових ставок на цьому ринку, навпаки, зростає. За умови коли відсоткові ставки можуть змінюватися щохвилини, відсотковий ризик перетворився на один із найголовніших видів банківських ризиків. Відтак у процесі розвитку та глобалізації фінансових ринків проблеми управління відсотковим ризиком у комерційних банках не лише не зникають, а стають дедалі актуальнішими.

Ризик зміни відсоткових ставок (процентний ризик) – це імовірність фінансових втрат у зв'язку із зміною відсоткових ставок на ринку впродовж певного періоду часу. Саме тому, відсотковий ризик ідентифікують як різновид ринкового ризику банку.

Поряд з тим, відсотковий ризик – це ризик, коли середня вартість залучених ресурсів банку може перевищити протягом певного терміну відсоткову дохідність активів, тобто цей ризик впливає як на прибутковість, так і на економічну вартість його активів та зобов'язань. Розглянемо конкретний приклад: банк планує видати кредит строком на п'ять років під 25 % річних. На даний момент, банк не володіє п'ятирічними пасивами, однак має хорошу депозитну програму, що дозволяє залучити ресурси на строк від року до трьох під 10 % річних. У результаті зміни ринкової кон'юнктури існує імовірність збільшення ставок залучення. Як результат, через рік пасив може збільшити вартість, наприклад, до 20 % річних, а вартість активу залишиться незмінною. У даній ситуації можна зробити такий висновок: пасив є більш чутливішими до зміни відсоткових ставок ніж актив, а це може привести до недоотримання запланованого доходу. Такий приклад дозволяє відобразити сутність та природу відсоткового ризику. Тому процес ідентифікації цього ризику зводиться до визначення факторів, що вплинули на зміни відсоткових ставок на ринку та, відповідно, виявлення змісту і складу самого ризику, віднесення його до конкретного виду.

Основними видами ризику зміни процентної ставки, на які може наражатися банк є:

1. *Базовий ризик*, що пов'язаний із зміною у структурі процентних ставок. Він виникає, коли базові процентні ставки, по яких банк залучив ресурси у депозити, відрізняються від базових ставок розміщення цих ресурсів. Базовий

ризик може різко зростати, якщо банк залучає ресурси по базових ставках, і вкладає їх по плаваючих.

2. *Ризик часового розриву* виникає, коли банк залучає і розміщує ресурси по одній і тій ж базовій ставці, але із деяким часовим розривом у даті їх перегляду. Ризик з'являється у зв'язку із вибором цієї дати.

Прогнозування рівня відсоткових ставок повинно спиратися на якісний аналіз і прогноз розвитку економічної ситуації в країні. При прогнозуванні рівня відсоткової ставки необхідно звернути увагу на те, що у разі прискорення темпів росту грошової маси, рівень відсоткових ставок знижується, а високий рівень інфляції призводить до збільшення відсоткових ставок. Менеджери банків повинні пам'ятати, що раптові зміни у рівні інфляції означають негайну зміну рівня відсоткових ставок, що і є основою для формування відсоткового ризику.

4. 2. Аналіз та оцінка процентного ризику

Доцільність використання тих чи інших методик аналізу та оцінки відсоткових ризиків ґрунтується на результатах їх ідентифікації, тобто висновків про типізацію та особливості проявів конкретних процентних ризиків, а також, виявленнями факторів ризику, пріоритетними напрямками у діяльності банку, станом інфраструктури внутрішньої системи управління ризиками.

До основних методів аналізу та оцінки процентних ризиків належать:

1. Аналіз і оцінка рівня та динаміки процентної маржі;
2. Аналіз і оцінка рівня та динаміки процентного спреду;
3. Геп-аналіз;
4. Аналіз та оцінка процентного ризику на основі показника дюрації;
5. Оцінка процентного ризику на основі методів імітаційного моделювання.

Процентна маржа дозволяє не лише покрити затрати, але й сформувати прибуток. Показник процентної маржі визначається як різниця між процентними доходами та процентними витратами. Поряд з тим, глибокий аналіз вимагає розрахунку показника чистої процентної маржі:

$$ЧПМ = \frac{ПД - ПВ}{ДА}, \text{ де}$$

ЧПМ – чиста процентна маржа;

ПД, ПВ – відповідно, процентні доходи та процентні витрати;

ДА – дохідні активи.

Загалом маржа означає, що було отримано прибуток банком у вигляді доходу від процентної різниці як процент до середніх загальних активів. Оптимальне значення цього показника дорівнює 4,5%. Зменшення сигналізуватиме про зростання рівня процентного ризику та загрозу банкрутства.

На запланований період часу банк може встановлювати стандарти за рівнем коефіцієнта *спреду*, а чистий спред є традиційним показником прибутковості банку:

$$ЧС = \frac{ПД}{ДА} - \frac{ПВ}{ПБВП}, \text{ де}$$

ЧС – чистий спред;

ПБВП – пасиви банку за якими виплачується процент.

Фіксація спреду, тобто утримання незначного розриву між активами і пасивами з однаковими строками погашення, дають змогу фактично ізолювати вплив процентної ставки на прибуток банку. Такий метод досить часто використовується у практиці українських банків.

Геп-аналіз ґрунтується на застосуванні показника гепу, тобто різницею між величиною чутливих активів та чутливих зобов'язань банку у кожному із зафіксованих інтервалів:

$$GAP(t) = FA(t) - FL(t), \text{ де}$$

GAP(t) – величина гепу (у грошовому вираженні) в період *t*;

FA(t) – активи, чутливі до зміни процентних ставок в період *t*;

FL(t) – пасиви, чутливі до зміни ставки в період *t*.

Актив чи пасив є чутливим до змін відсоткової ставки, якщо впродовж зафіксованого інтервалу він задовольняє одну із таких умов:

- дата перегляду плаваючої відсоткової ставки потрапляє в межі зафіксованого часового інтервалу;
- строк погашення настає у цьому інтервалі;
- термін проміжної або часткової виплати основної суми настає у зафіксованому інтервалі;
- зміна базової ставки, покладеної в основу ціноутворення активу чи зобов'язання, можлива або очікується впродовж цього самого часового інтервалу і не контролюється банком.

Якщо геп додатний ($FA(t) > FL(t)$), то зі зростанням відсоткових ставок маржа банку зростатиме і, навпаки, у разі їх зниження маржа зменшуватиметься. Якщо геп від'ємний ($FA(t) < FL(t)$), то із зростанням відсоткових ставок маржа банку зменшуватиметься, а з їх зниженням – збільшуватиметься. Однак, і додатний, і від'ємний геп надають банку потенційну можливість отримати більшу маржу, ніж у разі нульового гепу.

Для визначення співвідношення чутливих активів і зобов'язань банку використовують коефіцієнт гепу:

$$FGAP(t) = \frac{FA(t)}{FL(t)}$$

Якщо коефіцієнт гепу більший за одиницю, то це означає, що геп додатний, коли менший – геп від'ємний. Якщо коефіцієнт дорівнює одиниці, то геп нульовий.

Але ні абсолютна величина гепу, ні коефіцієнт гепу не дають уявлення про те, яка частина активів чи пасивів банку залежить від зміни відсоткової ставки. Для контролю за рівнем відсоткового ризику використовують індекс відсоткового ризику:

$$IR(t) = \frac{|GAP(t)|}{A} * 100, \text{ де}$$

$IR(t)$ – індекс відсоткового ризику;

A – робочі активи банку.

Індекс відсоткового ризику показує, яка частина активів (коли геп додатній) чи пасивів (коли геп від'ємний) може змінити свою вартість у зв'язку зі зміною ринкових ставок, а отже, вплинути на ринкову вартість усієї банківської установи. Індекс розраховується без урахування знаку, оскільки й додатній, і від'ємний геп можуть призвести до збитків.

Через встановлення лімітів індексу відсоткового ризику банк може здійснювати контрольну функцію. Ліміт індексу визначає той рівень ризику відсоткової ставки, який банк вважає з доцільне на себе взяти. У практиці роботи закордонних банків ліміт індексу відсоткового ризику встановлюється зазвичай на рівні 20-25%.

Зміну маржі банку залежно від коливань ринкових ставок дає змогу оцінити модель гепу, яка описує залежність між цими показниками:

$$\Delta P(t) \approx (r_p - r) * GAP(t), \text{ де}$$

ΔP – величина зміни процентної маржі банку (у грошовому виразі) впродовж періоду t ;

r_p, r – прогнозована та поточна ринкові ставки відповідно.

Метод гепу дає змогу банку зважено керувати співвідношенням обсягів активів і зобов'язань банку, проте на практиці виникає необхідність одночасного управління і обсягами, і строками фінансових потоків банку. Саме тому, застосовують метод кумулятивного гепу:

$$KGAP(T) = \sum_{s=t}^T GAP_i(t), \text{ де}$$

$KGAP(T)$ – кумулятивний геп;

T – часовий горизонт.

Відповідно індекс відсоткового ризику становить:

$$IR(T) = \frac{|KGAP(T)|}{A} * 100$$

Модель кумулятивного гепу має вигляд:

$$\Delta P(T) \approx (r_p - r) * KGAP(T)$$

Таким чином, головне завдання менеджменту банку у процесі управління гепом є досягнення відповідності між видом гепу та прогнозом зміни напряму, швидкості і рівня відсоткових ставок. Необхідною умовою управління гепом є наявність надійного прогнозу і передбачуваність економічної ситуації.

Показник *дюрації* передбачає розрахунок середньозваженого строку погашення за активами і пасивами банку:

$$DA = DL * \frac{L}{A}, \text{ де}$$

DA – зважений за вартістю надходжень строк погашення (дюрація) активів;

DL – дюрація зобов'язань;

L – загальний обсяг зобов'язань;

A – обсяг активів.

Підібравши склад і структуру портфелів так, щоб середній строк погашення портфеля активів приблизно збігався із середнім строком погашення портфеля

зобов'язань, банк може захиститися від негативного впливу зміни процентних ставок. Вартість активів має перевищувати вартість зобов'язань на розмір капіталу. Дюрація є невід'ємною складовою процесу імунізації банківського балансу, тобто підборі такої комбінації активів і пасивів, яка дає змогу балансу в цілому стати нечутливим до змін процентних ставок на ринку. Що більша різниця між дюрацією активів і дюрацією зобов'язань банку, то чутливішою до коливань відсоткових ставок на ринку буде чиста вартість акціонерного капіталу. За умови ж коли дюрація зобов'язань суттєво коротша порівняно із дюрацією портфеля активів, капітал банку зростатиме зі зниженням ринкових ставок і зменшуватиметься з їх підвищенням.

Застосування методів *імітаційного моделювання* передбачають оцінку потенційного впливу зміни процентних ставок на доходи і економічну вартість банку на основі імітації майбутньої траєкторії руху процентних ставок і їх впливу на потоки грошових коштів.

4.3. Характеристика методів мінімізації відсоткових ризиків

Для зменшення процентного ризику на практиці використовується встановлення ліміту розриву у термінах активів і пасивів відповідно до очікувань банку щодо руху процентних ставок за цими групами. Так, при очікуванні зменшення процентних ставок банк формує портфелі активів за рахунок пасивів меншої терміновості, щоб при залученні нових ресурсів для покриття активів отримати вигоду від зменшення пасивів. При очікуванні зростання процентних ставок, відповідно, навпаки: формування портфелів активів здійснюється за рахунок пасивів більшої строковості, що після закінчення терміну активів забезпечує вигоду від фінансування нових активів за рахунок наявних недорогих пасивів.

Найпоширенішим методом нейтралізації наявних ризиків процентних ставок в банках України є встановлення „процентних коридорів”, тобто коли у кредитній угоді передбачається встановлення верхньої та нижньої межі змін процентних ставок, що утворює процентний коридор.

Поряд з тим, застосовують і такі методи мінімізації відсоткових ризиків як:

- метод коваріації, тобто відповідність збільшення доходів від активів збільшенню вартості пасивів, а також, підтримка однакової терміновості активів і зобов'язань;
- встановлення плаваючих процентних ставок;
- хеджування.

На сучасному етапі розвитку управління банківськими ризиками особливої уваги заслуговує методика хеджування процентного ризику як така, що набула найбільшого розповсюдження у міжнародній банківській практиці. *Хеджування* (від англ. „*hedge*” – „захищатися від можливих втрат”, обмежувати”) – це діяльність, яка спрямована на створення захисту від фінансових втрат у майбутньому за допомогою використання деривативів. Світовий досвід показує, що політика хеджування дозволяє не змінювати ринкову вартість капіталу у той час коли змінюються процентні ставки використовуючи таке рівняння:

$$ССК * K = A * ССА - П * ССП, \text{ де}$$

ССК, *ССА* та *ССП* – це, відповідно, середня строковість капіталу, активів та пасивів;

K – ринкова вартість капіталу;

A, *П* – активи та пасиви, відповідно.

Така рівність означатиме, що коли банк бажає мати позитивну ринкову вартість капіталу, то середня строковість його активів повинна бути меншою, ніж середня строковість пасивів.

Для хеджування ризику зміни відсоткових ставок банк може використати такі інструменти:

- форвардний контракт за відсотковими ставками;
- ф'ючерсний контракт за відсотковими ставками;
- опціонний контракт за відсотковими ставками;
- відсотковий своп-контракт.

Форвардний контракт за відсотковими ставками (ФКВС) – це двостороння угода, в якій фіксується відсоткова ставка та інші умови проведення операцій залучення або розміщення грошових коштів на визначену дату в майбутньому. Для таких контрактів крім загальноприйнятих термінів, таких як, дата угоди, дата платежу, форвардний період, існують і додаткові: дата погашення, дата фіксингу (день коли фіксується рівень ринкової ставки, що визначена в угоді як базова), контрактний період і контрактна ставка. Вперше цей тип фінансових інструментів був розроблений і запропонований британськими банками ще у 1983 році і з успіхом застосовується ними.

У таких угодах на дату фіксингу фіксується ринковий рівень ставки і після цього різниця між ринковою та контрактною ставками обчислюється у грошовому вираженні:

$$C_0 = (r - r') * \frac{t}{BS} * NC, \text{ де}$$

C_0 – розрахункова сума;

r – ринкова ставка на дату фіксингу;

r' – контрактна ставка;

t – тривалість контрактного періоду;

BS – база розрахунку (360 або 365 днів);

NC – номінальна сума контракту.

Водночас обчислюється сума платежу за форвардним контрактом (C_d):

$$C_d = C_0 * \frac{1}{1 + \frac{r * t}{BS}}$$

Знайдена у такий спосіб сума і є величиною грошових коштів, яка виплачується за контрактом.

Ф'ючерсний контракт за відсотковими ставками – це угода між продавцем і покупцем, з одного боку та кліринговою палатою ф'ючерсної біржі з іншого, про поставку чи прийняття на депозит стандартної суми грошових коштів під визначену суму відсотків на конкретну дату у майбутньому. А саме хеджування

ф'ючерсами означає мінімізація відсоткового ризику шляхом зайняття компенсуючої позиції на ф'ючерсному ринку.

Опціон відсоткових ставок – це угода, що дає право покупцеві на одержання кредиту за ставкою, що не перевищує фіксованої верхньої межі, або право вкладення коштів під ставку, не нижчу за встановлену нижню межу, у деякий момент часу в майбутньому або протягом наперед визначеного періоду в майбутньому. Опціони відсоткових ставок за механізмом дії та реалізації поділяються на опціони CAP, FLOOR та COLLAR. Терміни дії таких угод доволі різноманітні – від кількох місяців до десятків років.

Опціон CAP – це двостороння угода, що надає право покупцеві опціону на одержання компенсації у разі перевищення ринкової ставки над попередньо зафіксованим рівнем відсоткової ставки у розрахунку на умовну суму протягом певного періоду в майбутньому. Сума виплат по такому опціону розраховується за формулою:

$$C_{CAP} = (r - g) * \frac{t}{BS} * NC, \text{ де}$$

r – поточна ринкова ставка;

g – CAP-ставка;

t – тривалість періоду у днях між довідковою датою на момент розрахунку та наступною довідковою датою;

BS – база розрахунку (дні);

NC – умовна сума опціону.

Опціон FLOOR – це угода, яка надає право її покупцеві одержати компенсацію у разі зниження ринкових ставок нижче попередньо зафіксованого рівня у розрахунку на обумовлену суму протягом деякого періоду в майбутньому. По своїй суті цей тип угод передбачає захист вкладника від імовірного зниження доходів.

Сума за угодою FLOOR розраховується:

$$C_{FL} = (f - r) * \frac{t}{BS} * NC, \text{ де}$$

f – ставка FLOOR;

NC – сума вкладу.

Опціон COLLAR – це угода, яка передбачає одночасну купівлю CAP та продаж FLOOR і застосовується для захисту позичальника в умовах плаваючих відсоткових ставок від їх підвищення за вартістю, нижчою за вартість звичайного опціону CAP. Щоб мати захист COLLAR позичальник купує CAP за встановленою максимальною межею, що перевищує поточні ставки, та одночасно продає FLOOR з обумовленою нижньою межею, яка звичайно нижча за поточні ставки. Розрахункові суми за опціоном COLLAR обчислюються за формулами розрахунку CAP і FLOOR одночасно.

Відсотковий своп-контракт – це угода між двома контрагентами про обмін процентними платежами в розрахунку на визначену суму, що має на меті встановлення нижчих витрат запозичення. На практиці розрізняють два види відсоткових свопів:

1. Прості (іноді їх називають „ванільними”) свопи, які передбачають обмін фіксованої відсоткової ставки на плаваючу чи плаваючої ставки на фіксовану;
2. Базисні свопи, у результаті яких плаваюча ставка обмінюється на плаваючу, але розраховану на основі іншої базової ставки.

Фактично своп відсоткових ставок – це спосіб зміни загального рівня чутливості активів чи пасивів учасників ринку до коливань ринкових ставок.

Таким чином, хеджування означає створення зустрічних вимог і зобов’язань за відповідними операціями. вибір конкретних методів управління чи їх поєднання здійснюється залежно від виду ризику, специфіки діяльності банку, фінансового стану тощо.

4.4. Система управління процентним ризиком у банках України

У методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках України визначено, що система управління ризиками зміни процентних ставок повинна включати, як мінімум, такі компоненти:

- політики і положення щодо ризику зміни процентної ставки, у тому числі процедур ціноутворення для активів і зобов’язань, як балансових, так і позабалансових. Такі положення мають враховувати розмір банку і складність його операцій, та розглядатися і затверджуватися відповідно до обраної банком форми корпоративного управління;

- адекватні та ефективні процедури і засоби контролю щодо управління ризиком зміни процентної ставки, які підлягають перегляду на регулярній основі з метою забезпечення їх актуальності;

- адекватні інформаційні системи, необхідні для зберігання та обробки даних за попередні періоди;

- набір форм звітності для спостережної ради, правління або профільних колегіальних органів банку щодо ризику зміни процентної ставки, в тому числі на основі методики динамічного розриву.

Крім того, для більшої ефективності управління ризиком зміни процентної ставки рекомендується:

- при розробці системи звітності, яка б ідентифікувала і вимірювала процентні позиції до методик статичного розриву додатково використовувати моделі розрахунку динамічного розриву, аналізу дюрації та/або інших методів, прийнятих з урахуванням розміру банку і складності його операцій;

- проводити періодичне бек-тестування прогнозних даних щодо величини ризику зміни процентної ставки;

- проводити стрес-тестування для оцінки величини максимальних втрат від зміни процентних ставок за певний період часу;

- налагодження системи надання інформації та звітності щодо вимірювання ризику зміни процентної ставки Спостережній Раді та Правлінню банку.

Основними проблемами вітчизняних банківських установ у процесі управління ризиками зміни відсоткових ставок на сьогодні є:

1. Формування комплексних системних інформаційних блоків управління процентними ризиками, що повинні включати:
 - а) звіт за вартістю активів і пасивів;
 - б) аналіз процентних активів і пасивів за період;
 - в) геп-аналіз процентного ризику;
 - г) аналіз зміни кривої дохідності;
 - д) звіт аналізу сценаріїв (прогноз маржі, спреда, процентного прибутку);
 - е) розрахунок рекомендованих ставок залучення і розміщення коштів тощо.
2. Проблема кадрового забезпечення системи управління з врахуванням якісного фактору;
3. Неможливість застосування методик хеджування процентних ризиків через недостатній розвиток вітчизняного фондового ринку.

Використана та рекомендована література

1. Батракова Л.Г. Анализ процентной политики коммерческого банка. – М.: Логос, 2002.– 152 с.
2. Беляков А.В. Банковские риски: проблемы учета, управления и регулирования: Управленческая методическая разработка/ А.В.Беляков.– М.: БЦЦ-пресс. 2004 – 256 с.
3. Блудова Т., Гармидаров П. До питання управління відсотковим ризиком// Вісник НБУ. – 2004.– №10.– С.34-35.
4. Довгань Ж.М. фінансовий менеджмент у банку: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2006.– 306 с.
5. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004.– 468 с.
6. Уваров К., Куценко О. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: орієнтир на майбутнє// Вісник НБУ. – 2005.– №1.– С. 60-63.

Тема 5. Управління валютним ризиком

1. Валютні операції і валютний ризик банку
2. Аналіз та оцінка валютного ризику
3. Методи мінімізації валютних ризиків
4. Управління валютним ризиком

5.1. Валютні операції і валютний ризик банку

У кожній валютній або кредитній угоді, яка укладає банк, присутні різноманітні ризики. Ці ризики можна поділити на дві основні групи: ринкові ризики та ризики контрагента. Під ринковими ризиками розуміють небезпеку втрат, які виникають внаслідок зміни ринкових цін: процентних ставок валютних курсів тощо. В якості ризиків контрагента розглядають ризики невиконання партнером своїх зобов'язань, їх ще називають партнерськими ризиками. До складу цих груп входять ризики, які відрізняються між собою за походженням та наслідками (рис. 1.1).

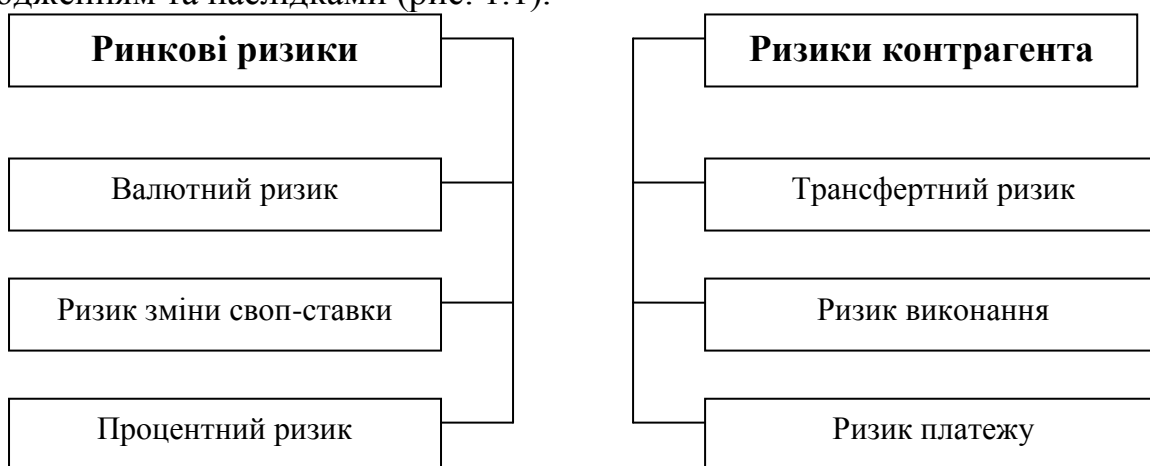

Рис.1.1. Ризики торгівлею валютою

Особливе місце серед ринкових ризиків займають валютні ризики, які пов'язані з інтернаціоналізацією ринку банківських операцій, створенням транснаціональних підприємств та банківських установ і диверсифікацією їх діяльності та являють собою можливість втрати коштів в результаті коливань валютних курсів.

Проблема валютного ризику в економічній теорії та практиці вперше постала наприкінці 70-х років ХХ століття після підписання країнами-членами міжнародного валютного фонду Ямайської угоди (Кінгстон, Ямайка, 1976 р.), відповідно до якої було офіційно визнано демонетизацію золота, скасовано його офіційну ціну і золотий паритет, введено міжнародну розрахункову одиницю СДР (спеціальні права запозичення - англ. SDR – special drawing rights), яка мала стати основою визначення валютних курсів національних валют, і введено режим вільного курсоутворення на базі "плаваючих" валютних курсів – флотинг.

Найбільшої гостроти проблема валютного ризику набула у 80-х рр. і залишається актуальною на перспективу. Це пов'язано із різким зростанням обсягів міжнародних торговельних і фінансових операцій, не прогнозованими коливаннями валютних курсів, зростанням обсягів валютних спекуляцій, що спричиняє різке збільшення залежності кінцевих фінансових результатів діяльності підприємств і фінансово-кредитних установ від валютного ризику.

Головним чинником валютних ризиків є коротко- та довгострокові коливання обмінних курсів, що залежать від попиту й пропозиції валюти на національних і міжнародних валютних ринках. У довгостроковому періоді визначальну роль відіграє загальний економічний стан країни, рівень виробництва, збалансованість основних макроекономічних пропорцій, обсяги зовнішньої торгівлі тощо, а в короткостроковому — збалансованість окремих ринків і загальний стан ринкового й конкурентного середовища. Коливання кількісних показників окремих чинників та їх певне співвідношення відіграють вирішальну роль у змінах валютних курсів, а тому можуть мати суттєвий вплив на характер виникнення і рівень валютного ризику.

Серед довгострокових чинників коливань валютних курсів передусім необхідно виокремити такі:

- загальна економічна ситуація в країні;
- політична ситуація;
- рівень відсоткових ставок;
- рівень інфляції;
- стан платіжного балансу;
- система валютного регулювання тощо.

Короткострокові зміни валютних курсів є наслідком постійних щоденних коливань, зумовлених частою зміною попиту і пропозиції на ту чи ту валюту. Оскільки обсяги зовнішньоекономічних операцій, у тому числі й торговельних, постійно зростають, а світовий валютний ринок функціонує цілодобово, такі тимчасові коливання є неминучими, що стає постійним джерелом валютного ризику. Крім того, підприємства та банки, що працюють на валютному ринку, можуть потерпати і від цілеспрямованих валютних спекуляцій, досвід яких має вже й Україна. Тому визначення характеру і розмірів валютних ризиків і запобігання їм стає однією з досить актуальних проблем здійснення експортно-імпортних операцій та міжнародних фінансових розрахунків.

Взагалі під валютним ризиком розуміють можливість грошових втрат суб'єктів валютного ринку через коливання валютних курсів. Наприклад, європейські виробники автомобілів, які експортують свою продукцію в США, зазнаватимуть великих втрат через подорожчання національної валюти проти долара США. Сам по собі валютний ризик є різновидом ринкового ризику і залежить від того, наскільки суб'єкт ринку (у даному разі комерційний банк) підготовлений до зміни ситуації на валютному ринку.

Під суто економічним кутом зору такий ризик є наслідком незбалансованості активів і пасивів щодо кожної з валют за термінами і сумами.

За час існування системи вільного курсоутворення сформовані певні закономірності динаміки валютних курсів, що завдяки впливу на відсоткові ставки, спрямованість експортно-імпортних потоків, конкурентоспроможність товарів на зовнішніх ринках, умови перетікання капіталів тощо призводять до певних економічних наслідків. Головними закономірностями динаміки валютних курсів, що їх слід брати до уваги за організації управління валютними ризиками, є такі:

1. За відносної стабільності внутрішніх і зовнішніх цін коливання курсу національної валюти відображають зміну відносних цін, тобто зміну конкурентоспроможності товарів. Здешевлення (підвищення курсу) національної валюти призводить до того, що товари, вироблені в даній країні, на зарубіжних ринках будуть дешевшими, а іноземні товари на національному ринку — дорожчими. Це означає, що підвищення курсу національної валюти сприяє збільшенню обсягів експорту і скороченню обсягів імпорту, а зниження курсу (подорожчання) національної валюти, навпаки, сприяє збільшенню обсягів імпорту і скороченню обсягів експорту.

2. Наявність від'ємного сальдо платіжного балансу є відображенням того, що попит на іноземну валюту перевищує пропозицію, а це в свою чергу, призводить до знецінення національної валюти. Позитивне сальдо платіжного балансу, навпаки, характеризує підвищення пропозиції іноземної валюти та сприяє подорожчання національної валюти.

3. Перетікання капіталів із країни в країну залежить від рівня відсоткових ставок та очікуваних змін валютних курсів. Країни, в яких встановлено високі відсоткові ставки й функціонує стабільна грошова одиниця, є привабливішими для іноземного капіталу. Інвестори позбавляються валют, яким загрожує девальвація, і переводять свої капітали у валюти тих країн, де проводиться жорстка грошово-кредитна політика, яка забезпечує високі відсоткові ставки та дорогу національну валюту.

У світовій практиці ризик, пов'язаний з виникненням потенційних збитків, визначають терміном «експозиція». Коли мова йде про певний фінансовий ризик, то кажуть, що підприємство (установа) наражається на експозицію, а відносно валютного ризику вживається термін «валютна експозиція».

З погляду практики виникнення валютного ризику пов'язано зі станом валютної позиції, тобто співвідношенням між вимогами й зобов'язаннями щодо іноземної валюти. У разі закритої валютної позиції, тобто коли вимоги й зобов'язання збігаються, ризик зведено до мінімуму. Коли ж валютна позиція відкрита, суми вимог і зобов'язань не збігаються, через що й виникає валютний ризик. У такому разі банкові доведеться в майбутньому купувати валюту за новим курсом і продавати за старим. Якщо за відкритої валютної позиції сума валютних зобов'язань банку перевищує суму вимог, то це буде коротка валютна позиція, якщо ж навпаки, — довга. Збитки виникають тоді, коли доводиться відповідно до раніше укладеної угоди продавати валюту за курсом, нижчим від поточного, а купувати (прийняти раніше куплену валюту) за курсом, вищим від нього.

За характером і місцем виникнення валютні ризики поділяють на:

- операційні;
- трансляційні (бухгалтерські);
- економічні.

Операційний ризик пов'язаний з торговельними операціями, а також із грошовими угодами з фінансового інвестування та дивідендних платежів. Цей ризик може виникати під час підписання угод на здійснення платежів або на отримання коштів в іноземній валюті в майбутньому.

Трансляційний (бухгалтерський) ризик пов'язаний з переоцінюванням активів і пасивів та прибутків закордонних філій в національну валюту, а також може виникати за експорту чи імпорту інвестицій. Він впливає на показники балансу, що відображають звіт про одержані прибутки та збитки після перерахунків сум інвестицій у національну грошову одиницю. Врахувати трансляційний ризик можна під час складання бухгалтерської та фінансової звітності. На відміну від операційного, трансляційний ризик не пов'язаний з грошовими потоками чи розмірами сплачуваних сум. Ризик збитків чи зменшення прибутків виникає за складання консолідованих звітів міжнаціональних корпорацій та їхніх іноземних дочірніх компаній чи філій.

За складання консолідованого звіту про активи, пасиви і розмір прибутків відповідні показники балансів дочірніх компаній, розраховані в окремих національних валютах, перетворюються на провідну валюту консолідованого балансу за місцем розташування материнської компанії.

Найбільш показовим прикладом, що ілюструє виникнення трансляційної валютної експозиції, є переведення чистих інвестицій іноземної дочірньої компанії до материнської. Під такими інвестиціями розуміють балансову вартість засобів материнської компанії та різницю між загальними активами дочірньої компанії та її зовнішніми зобов'язаннями (зобов'язаннями дочірньої компанії іншим фірмам, окрім материнської, та інших компаній групи). Вартість чистих інвестицій, перерахована в національну грошову одиницю країни розташування материнської компанії, збільшується або зменшується відповідно до зміни курсів валют.

Економічний валютний ризик пов'язаний з можливістю втрати доходів за майбутніми контрактами через зміну загального економічного стану як країн-партнерів, так і країни, де розташована компанія. Насамперед, він обумовлений необхідністю здійснення постійних розрахунків за експортними та імпортними операціями, інтенсивність яких, у свою чергу, може залежати від коливань валютних курсів.

Економічний валютний ризик поділяють на два види:

- прямий, коли передбачається зменшення прибутку за майбутніми операціями внаслідок зниження обмінного курсу валют;
- опосередкований (побічний), пов'язаний з утратою певної частини конкурентноздатності вітчизняних товаровиробників порівняно з іноземними.

Головним чинником виникнення прямого економічного валютного ризику є майбутні експортно-імпортні угоди або валютні операції. Після

підписання угоди (укладення контракту) і до настання терміну сплати за угодою економічний валютний ризик трансформується в операційний.

Опосередкований ризик характеризує можливість виникнення збитків, пов'язаних зі зниженням конкурентноздатності компанії в порівнянні з іноземними товаровиробниками та експортерами у зв'язку зі зміною валютних курсів, високою валютною собівартістю та відносно низькими цінами на виготовлену продукцію.

Визначаючи валютні ризики та розробляючи заходи щодо їх запобігання, необхідно чітко уявляти можливі наслідки кожного виду валютної експозиції.

Операційний валютний ризик може спричинити зменшення чистого притоку грошових коштів, прибутків і доходів на одну акцію, а також призвести до скорочення ринків збуту.

Нарахування економічного валютного ризику призводить до зниження конкурентноздатності експортерів на зовнішніх ринках, до зниження рівня рентабельності продукції та прибутковості підприємств.

Трансляційний ризик може призвести до зменшення вартості іноземних активів (або до збільшення вартості пасивів) в іноземній валюті, що стане причиною зниження загальної вартості підприємства (статутного капіталу), а також зниження курсової вартості акцій та їхньої прибутковості.

Основою запобігання трансляційним ризикам є вибір валютного курсу, за яким здійснюється трансляція, — за поточним (на дату розрахунку) чи історичним (на дату здійснення операції). З огляду на це можуть бути використані кілька методів перерахунку балансу:

- всі поточні операції здійснюються за поточним курсом, а довгострокові — за історичним;

- фінансові операції обліковуються за поточним курсом, а товарні — за історичним;

- усі валютні операції здійснюються за одним курсом.

Перевага тому чи іншому методів перерахунку балансу надається залежно від конкретних умов, обсягів операцій та перспектив коливань валютних курсів.

5.2. Аналіз та оцінка валютного ризику

Основою управління валютним ризиком є чітке визначення його кількісних характеристик, що дає змогу банкам і корпораціям застосовувати селективне управління, тобто страхувати тільки неприйнятний валютний ризик — ризик, імовірність настання якого є дуже високою. Це пов'язане з тим, що на практиці валютний ризик існує за будь-якої валютної операції, але не всі вони призводять до збитків, тим більше в обсягах, загрозливих для існування підприємства чи банку. Найчастіше за чіткої організації фінансової роботи майбутні збитки можна звести до мінімуму або ж перекрити незначні суми збитків відповідними прибутками.

Основними елементами оцінки операційного ризику є визначення:

- виду іноземної валюти, за якою проводяться розрахунки;

- суми валют;

- тривалості періоду валютного ризику;
- виду валютних розрахунків (платежі/виручка).

Вибір валюти для здійснення розрахунків можна розглядати як своєрідний метод страхування ризику. Оптимальним було б використання національної грошової одиниці, оскільки при цьому валютний ризик практично відсутній. Але на практиці ця проблема вирішується по-різному.

Загальним правилом вибору валюти розрахунків є орієнтація експортерів на сильну валюту, тобто таку, купівельна спроможність якої відносно національної грошової одиниці підвищується, а імпортерів — на слабку валюту, купівельна спроможність якої має тенденцію до зниження.

Період операційного ризику охоплює проміжок часу між укладенням угоди та оплатою контракту, а тому в чисельному виразі ризик буде тим меншим, чим стійкішу валюту вибрано для розрахунків, чим коротший цей період і чим менша сума угоди.

В економічній практиці окремі види валютного ризику дуже часто переплітаються між собою, а тому загальну суму ризику можна визначити лише тоді, коли складається підсумковий баланс, тобто як бухгалтерський ризик.

Визначення комерційним банком операцій з іноземною валютою забезпечує йому посередницьку роль між клієнтом та ринком іноземної валюти. Тому політика уникнення ризику повинна поширюватися і на торговельні операції, і на менеджмент на валютному ринку. Банк повинен стримуватись від маніпуляції величиною валютного ризику в операціях за свій рахунок — заради прибутку — у формі довгої чи короткої позиції овернайт. Банк повинен лімітувати їх так само, як внутрішні чи денні позиції, обмежуючись сумами, що відображають нормальні обсяги бізнесу, ініційованого клієнтами чи пов'язаного з ними. Як доповнення до встановлення формальних «овернайт» та інших лімітів у розрізі валют для дилінгових підрозділів менеджмент банку повинен мати формалізований пакет процедур та заходів контролю для здійснення безперервного моніторингу діяльності на валютному ринку.

Основою управління валютним ризиком є чітке визначення його кількісних характеристик, що дає змогу банкам застосувати селективне управління, тобто страхувати тільки неприйнятний валютний ризик — ризик, імовірність настання якого є дуже високою. Це пов'язано з тим, що на практиці валютний ризик існує за будь-якої валютної операції, але не всі вони ведуть до збитків, тим більше в обсягах, загрозливих для існування банку. Найчастіше за чіткої організації фінансової роботи майбутні збитки можна звести до мінімуму або ж перекрити незначні суми збитків відповідними прибутками.

Основними елементами оцінювання валютного ризику є визначення:

- виду іноземної валюти, за якою проводяться розрахунки;
- суми валют;
- тривалості періоду дії валютного ризику;
- виду валютних розрахунків.

Вибір валюти для здійснення розрахунків можна розглядати як своєрідний метод страхування ризику. Загальним правилом вибору валюти розрахунків є

орієнтація на сильну валюту, тобто таку, купівельна спроможність якої відносно національної валюти підвищується.

Тривалість періоду дії валютного ризику охоплює проміжок часу між датою укладення угоди та датою розрахунку (датою валютування), а тому в чисельному виразі ризик буде тим меншим, чим стабільнішу валюту буде вибрано для розрахунків, чим коротшим буде період дії ризику і чим меншою буде сума угоди.

В економічній практиці окремі види валютного ризику дуже часто переплітаються між собою, а тому загальну суму ризику можна визначити лише тоді, коли складається підсумковий баланс усіх ризикових складових.

5.3. Методи мінімізації валютних ризиків

Управління валютним ризиком (рис. 5.1) передбачає проведення його детального аналізу, оцінювання можливих наслідків та вибір методів страхування. У світовій практиці страхування валютних ризиків називають ще хеджуванням, тобто впровадженням чітко визначених контрзаходів, спрямованих на упередження несприятливої тенденції на фінансовому ринку.

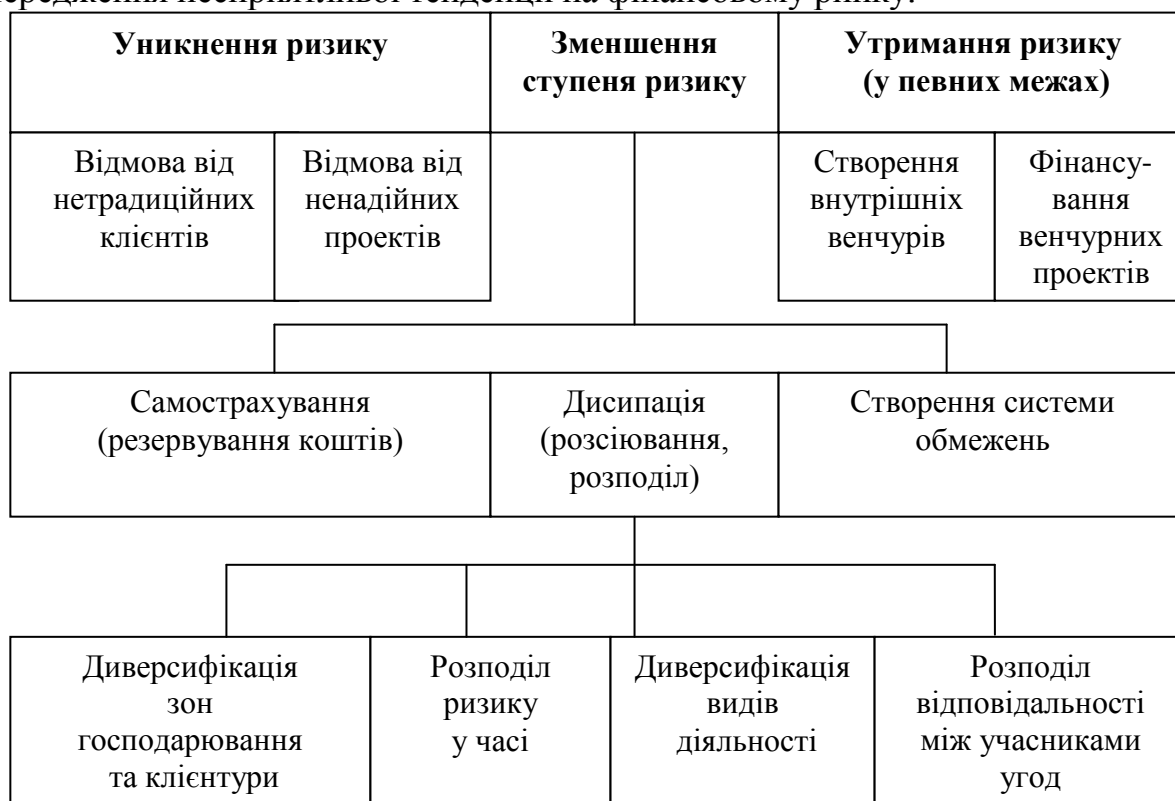

Рис. 5.1. Загальна схема системи управління валютним ризиком комерційного банку

Оцінка ризику передбачає визначення тривалості періоду ризику, суми коштів, що знаходяться під ризиком, та обсягу збитків за відповідними зобов'язаннями, що можуть виникнути в майбутньому. Тому передбачення валютних ризиків посідає чільне місце у стратегії планування діяльності підприємства чи фінансово-кредитної установи і є запорукою підвищення ефективності їхньої основної діяльності.

Методи управління валютними ризиками поділяються на зовнішні і внутрішні (рис. 2.2). Вони можуть використовуватись як для визначення стратегії, так і для розробки тактичних програм діяльності банківських установ.

До зовнішніх методів управління ризиками відносять прискорення або сповільнення платежів в іноземній валюті відносно зовнішніх клієнтів і контрагентів, а також регулювання платежів між банком та його філіями; вибір більш стабільної валюти розрахунку тощо.

У стратегічному плані захист від валютного ризику тісно пов'язаний із активною ціновою політикою, видами та вартістю страхування, ступенем надійності страхових компаній як самого банку, так і його контрагентів та клієнтів.

Крім того, маже всі великі банки намагаються формувати портфель своїх валютних операцій, балансуючи активи і пасиви за видами валют та термінами. В основному всі зовнішні методи управління валютними ризиками орієнтовані на їх диверсифікацію. Для цієї мети найбільш широко використовують такі строкові валютні операції, як форвардні, ф'ючерсні, опціонні (і на міжбанківських ринках, і на біржах). Валюта продається за умовами "спот" (з негайним або дводенним розрахунком), "своп" (спот/форвард, спот між різними банками) або "форвард" ("аутрайт" між банком і клієнтом).

До внутрішніх методів управління належить страхування ризиків, підвищення ліквідності, розрахунок зовнішнього зваженого кредитного еквіваленту, технічний та адміністративний методи. Найбільш розповсюдженими є:

- хеджування, тобто створення компенсуючої валютної позиції для кожної ризикової угоди. Іншими словами, відбувається компенсація одного валютного ризику – прибутку або збитків – іншим відповідним ризиком;

- валютний своп, який може мати два різновиди. Перший нагадує оформлення паралельних кредитів тоді, як дві сторони в двох різних країнах надають рівні за розміром кредити із однаковими термінами та способами погашення, проте виражені у різних валютах. Другий варіант – просто згода між двома банками купити або продати валюту за ставкою "спот" і здійснити угоду в заздалегідь обумовлений термін (в майбутньому) по визначеній ставці "спот". На відміну від паралельних кредитів свопи не включають платіж процентів;

- взаємний розрахунок ризиків за активами і пасивами, так званий метод "метчинг" (matching), де шляхом віднімання надходження валюти із величини її впливу керівництво банку має можливість вплинути на їх розмір. Поряд із методом взаємного заліку в межах корпорацій використовується й метод "неттинг", сутність якого полягає у скороченні кількості валютних угод їх побільшенням та узгодженням дій усіх підрозділів. Цей метод можна також розглядати як форму централізації управління валютним ризиком, що дозволяє зменшити операційні витрати. Знизити рівень ризику та відповідальність дочірніх підприємств.

Одним із методів страхування ризиків є захисні застереження.

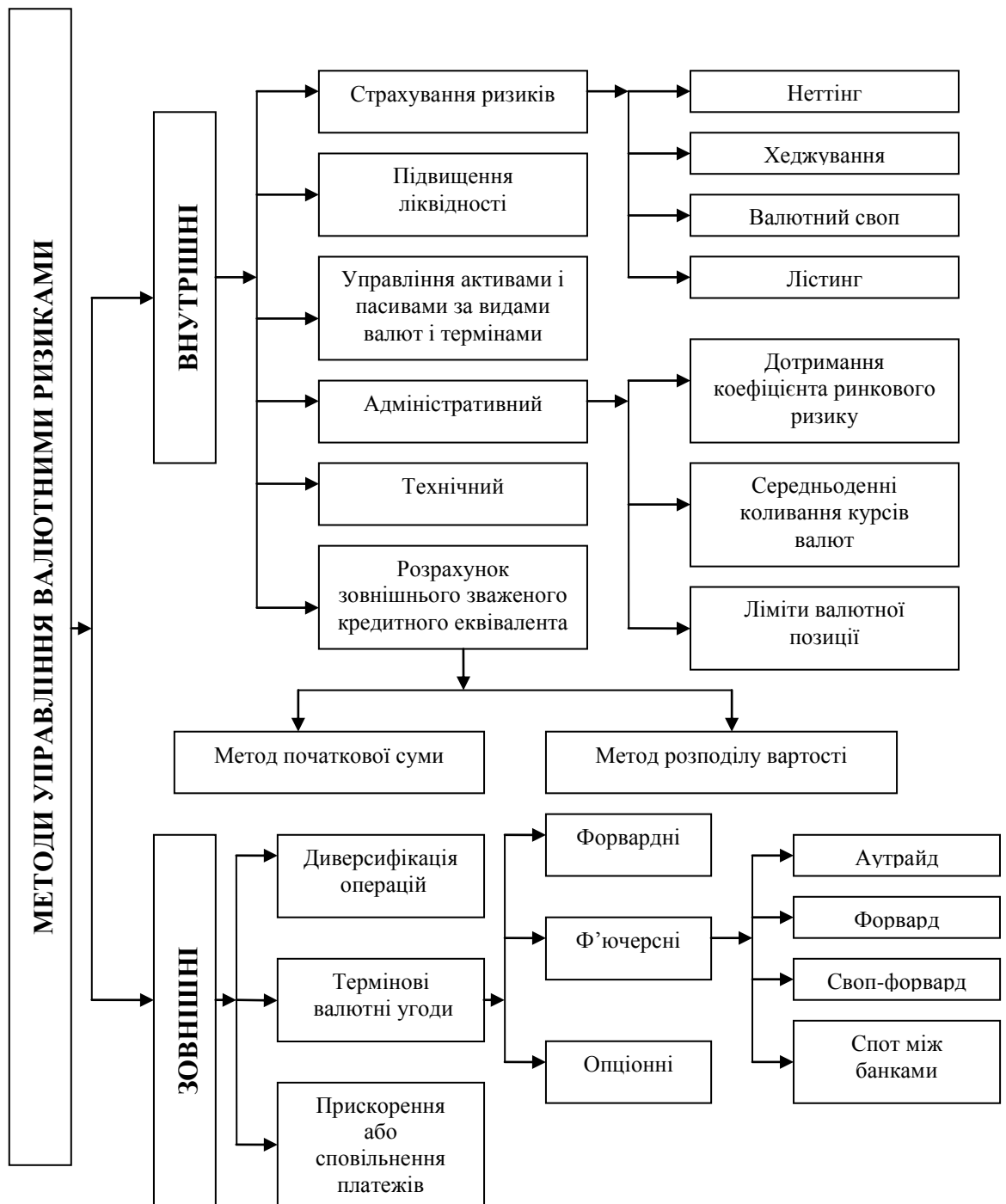

Рис. 5.2. Методи управління валютними ризиками

Золоте застереження – різновидність захисного застереження, що базується на фіксації золотого вмісту валюти платежу на дату підписання контракту і перерахунку суми платежу пропорційно зміні цього золотого вмісту на дату виконання. Розрізняють пряме та непряме (зворотне) золоте застереження. При прямому – сума зобов’язання дорівнює ваговій кількості золота (після II світової війни 1 т пшениці = 65-70 г чистого золота). При непряму – сума зобов’язань, виражена у валюті перераховувалась – сума платежу зростала пропорційно зниженню золотого вмісту цієї валюти (як правило долара) чи зменшенню при його зростанні (в окремих країнах було

заборонено законодавством застосовувати золоті застереження). Після Ямайської валютної конференції золоті застереження було відмінено.

Валютне застереження — це умова, за якої сума платежу повинна переглядатися в тій же пропорції, що й зміна курсу валюти платежу відносно валюти застереження. Валютне застереження рівного ризику підвищує стелю коливань валютних курсів, а тому й період розрахунків може бути тривалішим. Розрізняють застереження прямі, мультивалютні, опосередковані.

Пряме валютне застереження застосовується в тому разі, коли валюта ціни й валюта платежу збігаються, але сума платежу, обумовлена в контракті, залежить від зміни курсу валюти розрахунків щодо іншої, стабільнішої валюти, так званої валюти застереження.

Опосередковане валютне застереження застосовується в тому разі, коли ціна товару (контракту) зафіксована в стійкій найбільш поширеній у міжнародних розрахунках валюті (долар, марка, фунт, франк), а платіж здійснюється в іншій валюті, зазвичай — у національній.

Мультивалютні застереження базуються на корекції суми платежу пропорційно зміні курсу валюти платежу, але не до однієї валюти, а до певним чином підбраного «кошика» валют, курс яких розраховується за певною методикою як середньозважена величина: наприклад, на основі середньоарифметичного відсотка відхилень курсів кожної з валют «кошика» від базового рівня або на основі зміни розрахункового середньоарифметичного курсу визначеного заздалегідь набору валют. Фактично мультивалютні («кошикові») валютні застереження були основою формування досконаліших застережень на базі СДР та Євро, які зараз на практиці використовуються значно частіше. Мультивалютні застереження мають низку переваг:

А) валютний кошик як метод вимірювання середньозваженого курсу платежу знижує ймовірність різкої зміни суми платежу;

Б) вона у найбільшій мірі відображає (враховує) інтереси обох контрагентів угоди з точки зору валютного ризику, бо включає валюти, що мають різний ступінь стабільності.

При застосуванні багато валютного застереження для захисту від валютних ризиків застосовується принцип порівняння курсу валюти на момент платежу і курсу ціни відносно до валютної корзини на день підписання контракту.

Валютні кошики бувають:

- симетричні;
- асиметричні;
- стандартні;
- регулюючі.

Таке застереження формулюється приблизно так: “Ціна контракту встановлена виходячи з того, що вартість валютного кошика на день підписання угоди складає стільки-то одиниць валюти ціни. У випадку якщо на день платежу вартість валютного кошика зміниться, то черговий платіж буде змінено у такій самій пропорції”.

Багатовалютне застереження служить в соновному засобом захисту від валютного і частково від інфляційного ризику у тій мірі, в якій ріст товарних цінностей відображається на динаміці курсів валют.

Застосовуються також компенсаційні угоди для страхування валютних ризиків при кредитуванні: сума кредиту пов'язується з ціною в певній валюті товару, що поставляється в рахунок погашення кредиту, з метою уникнення змін цієї суми внаслідок коливань цін і курсів валют.

Управління валютним ризиком базується на виборі відповідної стратегії менеджменту ризику, що містить у собі такі основні елементи:

— використання всіх можливих засобів уникнення ризику, який призводить до значних збитків;

— контроль ризику та мінімізація сум імовірних збитків, якщо немає можливості уникнути його повністю;

— страхування валютного ризику в разі неможливості його уникнення.

Існують різні варіанти вибору стратегії менеджменту ризику: від нейтрального ставлення до ризику, коли фінансові менеджери через незначні розміри можливих збитків не беруть цих ризиків до уваги, до повного контролю і страхування всіх можливих валютних ризиків і валютних збитків. Тому запобігання валютним ризикам завдяки використанню певних методів страхування є основою стратегії управління ними.

Головна мета використання відповідних методів страхування — здійснення валютообмінних операцій своєчасно, тобто ще до того, як відбудеться небажана зміна курсів або ж компенсувати збитки від зміни за рахунок паралельних операцій з валютою, курс якої змінюється в протилежному напрямку. Нині існує ціла низка досить ефективних методів страхування валютних ризиків, що можуть бути використані суб'єктами валютного ринку залежно від конкретних умов і завдань діяльності. Під цими методами розуміють певні фінансові операції, що дають змогу повністю або частково уникнути ризику збитків, що виникають через зміну валютних курсів, або ж отримати прибуток, джерелом якого є ця зміна.

Оскільки уникнути ризику під час проведення комерційної діяльності практично неможливо, головною метою є зменшення ступеня ризику та обмеження його певними рамками. Суттєвим компонентом у цій діяльності є самострахування через створення резервних фондів під компенсацію потенційних збитків від здійснюваних операцій з іноземною валютою.

Дуже важливою є система диверсифікації ризиків за фінансовими інструментами, кодами валют, географічними регіонами, контрагентами. Сама диверсифікація реалізується через упровадження досить складної системи обмежень (або лімітів). Так, більшість фінансових структур під час роботи на світовому валютному ринку дотримується встановлення:

- загальних лімітів відкритої валютної позиції;
- лімітів відкритої валютної позиції за кодами валют, групами валют та банківськими металами;
- лімітів контрагентів та певні географічні регіони;

– денних лімітів (тобто лімітів на термін роботи банківського робочого дня);

– нічних лімітів (установлюється, як правило, на обсяги відкритих валютних позицій у часи роботи поза межами банківського робочого дня). Зауважимо, що система нічних лімітів значно жорсткіша за систему денних лімітів. І це зрозуміло, оскільки здійснюється поправка на можливі непередбачувані події фінансового ринку поза межами банківського робочого дня;

– лімітів на кожного валютного дилера;

– лімітів “стоп лос”, спрямованих на закриття відкритих валютних позицій, у разі несприятливого руху валютних курсів;

– лімітів на роботу з похідними фінансовими інструментами (за видом інструменту, кодами та групами валют, дилерами, контрагентами тощо).

Страхування як фінансово-бухгалтерський метод дає змогу уникнути двох видів відкритих позицій в іноземній валюті — довгих, тобто володіння довгостроковими активами в іноземній валюті, і коротких, тобто володіння іноземною валютою в значно більших обсягах, ніж це необхідно для вирішення короткострокових завдань, пов'язаних із відповідним видом діяльності. За умови, що вдається уникнути цих відкритих позицій, зміна валютних курсів не приведе до суттєвих змін вартості власного капіталу.

Чиста «експозиція» банку (NEXP) дорівнює

$$NEXP = [(FXA - FXL) + FXb - FXs],$$

де FXA — сума активів у валюті; FXL — сума зобов'язань у валюті;

FXb — сума валюти, куплена за торговельними операціями; FXs — сума валюти, продана за торговельними операціями.

Якщо $NEXP > 0$, то банк має чисту довгу валютну позицію.

Банк, що має чисту довгу валютну позицію, зазнає збитків, якщо зменшиться вартість цієї іноземної валюти відносно його валюти. У разі збільшення вартості іноземної валюти банк отримає прибуток.

Якщо $NEXP < 0$, то банк має чисту коротку валютну позицію.

Банк, що має чисту коротку валютну позицію, зазнає збитків у разі збільшення вартості цієї валюти порівняно з його валютою. Якщо ж вартість іноземної валюти зменшиться, банк отримає прибуток.

Для того щоб розрахувати прибуток чи збиток, треба:

$$NEXP \cdot [S(f) - S(t-1)],$$

де $S(t)$ — курс спот станом на час t ;

$S(t-1)$ — курс спот станом на кінець попереднього періоду.

Співвідношення довгої та короткої валютних позицій має особливе значення для управління валютними ризиками комерційних банків. Світова економічна практика визначає прийнятний рівень валютного ризику фінансової установи на рівні відношення значення відкритої позиції до капіталу цієї установи. Подібні нормативи можуть установлюватись до значення загальної відкритої позиції, відкритої позиції за окремою групою валют та банківських металів, окремо для короткої відкритої позиції, окремо і для довгої відкритої позиції.

Політика управління комерційним банком під час діяльності на валютному ринку буде найбільш зваженою у разі:

- * обмеження валютних операцій тільки трансакціями, інвестованими клієнтами (тими, в основі яких лежать торговельні угоди);

- * установлення жорсткої системи лімітів для торгівлі валютними цінностями;

- * обмеження цих лімітів тільки головними конвертованими валютами, на які існує регулярний попит корпоративних клієнтів;

- * установлення денних та овернайт валютних лімітів для всіх банківських контрагентів;

- * здійснення жорсткого моніторингу за виконанням процедур, передбачених системою управління ризиками, стану контрагентів та поведінки валютного ринку в цілому.

Серед основних методів хеджування валютних ризиків треба назвати такі: структурне збалансування активів, пасивів, кредиторської та дебіторської заборгованості, зміна термінів платежів, форвардні угоди, операції своп, опціонні угоди, фінансові ф'ючерси, кредитування та інвестування в іноземній валюті, реструктуризація валютної заборгованості, паралельні позички, лізинг, дисконтування вимог в іноземній валюті, використання валютних коштів, здійснення платежів за допомогою зростаючої валюти.

В економічній практиці вказані методи часто переплітаються між собою, а окремі фінансово-кредитні установи використовують водночас не один, а кілька методів. Використання широкого спектра методів дає змогу уникнути можливих втрат від валютних спекуляцій та організувати дійову систему менеджменту валютного ризику в конкретній кредитно-фінансовій установі.

Управління валютним ризиком базується переважно на використанні певних інструментів банківської діяльності. Найбільшого поширення у світовій практиці набули термінові валютні операції: форвардні, свопові, опціонні та ф'ючерсні, що широко використовуються на міжбанківському ринку, валютних, форвардних та опціонних біржах. Тут ми зупинимося лише на деяких моментах їх застосування в загальній системі управління валютними ризиками.

Ф'ючерси використовуються для зменшення валютного ризику у випадку, якщо банк розраховує здійснити платежі або одержати виплату валютних засобів у майбутньому, використовуючи заздалегідь установлений курс. Можливість валютного ризику виникає від непевності щодо зміни біржового курсу до терміну закінчення угоди. Використання ф'ючерсів для хеджування валютного ризику обмежене лімітованим числом валют, розмірами контрактів, термінами обертання інструменту. Перевага ф'ючерсів полягає в їх часовій гнучкості, тобто можливості закрити позицію в будь-який час до настання терміну поставки.

Для уникнення недоліків ф'ючерсного ринку є можливість забезпечити хеджування відкритих позицій на нестандартизованому ринку форвардів.

Для забезпечення хеджування довгострокового валютного ризику використовують, як правило, валютні свопи. Їх також часто застосовують у зв'язку з емісією облігацій. Емітент залучає кошти в одній валюті і обмінює її

на іншу, більш стійку. Метою валютного свопу під час емісії облігацій є або зниження витрат на фінансування емісії, або одержання валюти в такій формі, у якій її не можна одержати безпосередньо під час позики.

Довгостроковий валютний ризик виникає внаслідок різних причин:

— якщо банк здійснив довгострокові інвестиції у визначеній валюті і вони забезпечують потік регулярних прибутків, то ризик для банку полягатиме в можливому зниженні вартості даної валюти. Це скоротить розмір як прибутку від інвестицій, так і самого інвестованого капіталу;

— якщо у банку є довгострокові зобов'язання в іноземній валюті, наприклад термінові кредити, але немає регулярних надходжень у даній валюті, то існує ризик зростання вартості даної валюти, унаслідок чого обслуговування цієї позики стає дорожчим;

— якщо банк розраховує зробити платежі в іноземній валюті або одержати інвалютні кошти, він зазнаватиме небезпеки коливань вартості валюти до самого моменту платежу або одержання коштів. Зростання курсу валюти збільшить вартість будь-якого платежу, а його падіння скоротить суму надходжень.

Валютний ризик може бути зменшений або цілком ліквідований за допомогою створення відповідного зворотного потоку коштів або «заморожування» курсу валюти, за яким будуть зроблені розрахунки (операція своп). Якщо банк має інвестиції в іноземній валюті, то хеджування може забезпечуватися за рахунок створення потоків платежів у тій же валюті, яка відповідає інвестиційному прибутку. Якщо у банку є борг в іноземній валюті, то хеджування може полягати у створенні потоку регулярних прибутків у тій валюті, що відповідає процентним виплатам за позиками. Відповідність валюти надходжень і відпливу забезпечує банку хеджування ризику, оскільки будь-які зміни вартості валюти однаково відібуваються як на прибутках, так і на збитках. Валютний своп подібний довгостроковому форвардному контракту. Фіксуючи процентні ставки за майбутніми операціями з валютою, можна досягти хеджування валютного ризику.

Валютні опціони надають ще додаткові можливості для страхування ризиків у вигляді можливості відмовитися від виконання угоди. Але це додатково підвищує ціну самого хеджування завдяки сплаті опціонної премії.

Взагалі, слід зазначити, що під час процесу управління ризиками завжди зважуються дві вартості: вартість самого ризику і вартість коштів, що витрачається на його хеджування. Якщо вартість хеджування перевищує вартість самого ризику, хеджування вважається недоцільним або застосовується більш дешевий метод.

На українському валютному ринку розглянуті методи хеджування валютних ризиків тільки починають запроваджуватися. Перепонами на їхньому шляху є низький рівень розвитку валютного ринку взагалі та відсутність його сучасної інфраструктури зокрема.

Валютний ризик комерційного банку — це міра (ступінь) невизначеності щодо можливості понесення ним втрат через коливання валютних курсів і цін на банківські метали. Цей ризик є наслідком незбалансованості активів і

пасивів банку стосовно кожної з валют і стосовно кожного із банківських металів за термінами і сумами.

Один з методів вимірювання валютного ризику, відомий як Value at risk (VAR), застосовують особливо широко останніми роками — сьогодні він використовується міжнародними банківськими організаціями (BIS, наприклад) як основний при встановленні нормативів величини капіталу банку щодо ризику його активів.

В основі розрахунку VAR — визначення одноденної мінливості (волатильності) валютних курсів, тобто того, наскільки можуть змінюватись валютні курси за день. Найчастіше за міру одноденної мінливості беруть середньоквадратичне відхилення у відсотках, яке можна розрахувати на основі історичних даних. Для часових горизонтів, які перевищують один день, припускають, що волатильність валютних курсів пропорційна тривалості часового горизонту прогнозування. Це дає змогу отримати оцінку валютного ризику на необхідну перспективу шляхом масштабування одноденної величини VAR. VAR із часовим горизонтом T днів і довірчим інтервалом $x\%$ за припущення відсутності хаосу можна розрахувати за законом дисперсії фрактального броунівського руху:

$$VAR = k_x \times \sigma \times \sqrt{T}$$

де k_x — поправковий коефіцієнт (квантиль), що визначає положення значення випадкової величини (симетрично в обох "хвостах" розподілу) відносно середнього, вираженого в кількості середньоквадратичних відхилень. (Так, для найчастіше використовуваних значень довірчого інтервалу в 95 та 99% відповідні квантилі дорівнюватимуть 1.65 і 2.33 середньоквадратичного відхилення);

σ — середньоквадратичне відхилення (одноденна волатильність) валютного курсу у відсотках.

Деякі автори, зокрема, вважають, що інколи доцільно відмовитися від наведеного спрощеного варіанта формули

$$VAR = k_x \times \sigma \times T^H,$$

в якому ступінь хаотичності валютних курсів, курсів цінних паперів та інших даних — експонента Херста (H) — приймається рівним 0.5. Цей показник вказує, що дані є персистентними ($H > 0.5$), чи навпаки ($H < 0.5$), або ж свідчить про відсутність хаосу ($H = 0.5$). У першому випадку за періодами зростання (падіння) випадкової величини йдуть в основному періоди подальшого зростання (падіння), у другому — навпаки, за періодами зростання (падіння) йдуть переважно зворотні тенденції падіння (зростання) — все це випадки процесу, що характеризується деякою пам'яттю і називається фрактальним броунівським рухом. При $H = 0.5$ хаос відсутній, і має місце класичний броунівський рух, що не передбачає пам'яті.

Зазначимо, що оцінка VAR є прийнятною лише для порівняно невеликих інтервалів часу, при цьому її точність знижується зі збільшенням часового горизонту.

Оцінка валютного ризику комерційного банку із застосуванням VAR-технології здійснюється у кілька кроків. Перший крок — визначення розміру відкритої позиції, що піддається ризику, за кожною іноземною валютою. Такі позиції мають бути перераховані у національну валюту за офіційними валютними курсами на момент оцінки ризику (цей процес називається mark-to-market, або розрахунок ринкової вартості позиції). Другий — визначення мінливості (волатильності) валютних курсів. Третій — розрахунок VAR кожної з відкритих позицій, виражених у національній валюті. Він дорівнює добутку ринкової ціни позиції на мінливість валютного курсу. Четвертий крок — визначення валютного ризику комерційного банку (який не дорівнює сумі VAR кожної з відкритих валютних позицій, оскільки коефіцієнт кореляції між змінами курсів валют, як правило, не дорівнює 1 або -1).

Валютний ризик щодо загальної відкритої валютної позиції комерційного банку — VAR_n можна визначити за такою формулою:

$$VAR_n = S \times \sqrt{\sum_{i=1}^n VAR_i^2 \times x_i^2 + \sum_{i=1}^n \sum_{\substack{j=1 \\ i \neq j}}^n VAR_i \times VAR_j \times x_i \times x_j \times \rho}$$

де S — загальна відкрита валютна позиція банку в гривневому еквіваленті;
 $VAR_{i(j)}$ — максимально можлива зміна курсу i -тої (j -тої) іноземної валюти щодо національної за період, протягом якого не може бути закрита валютна позиція;

x_i — частка (питома вага) i -тої (j -тої) іноземної валюти у гривневому еквіваленті в загальній відкритій валютній позиції банку в гривневому еквіваленті;

ρ — коефіцієнт кореляції між змінами курсів i -тої та j -тої іноземних валют щодо національної валюти.

Зазначимо: якщо комерційний банк займає за певною іноземною валютою довгу валютну позицію (активи банку в цій валюті перевищують його пасиви в цій валюті), то у формулу максимально можлива зміна курсу даної іноземної валюти щодо національної підставляється зі знаком "+"; якщо коротку (пасиви банку в цій валюті перевищують активи в цій же валюті) — зі знаком "—".

5.4. Управління валютним ризиком

Діяльність банків на валютних ринках, що полягає в управлінні активами і пассивами в іноземній валюті, пов'язана з валютними ризиками (одним із елементів ринкового ризику), які виникають у зв'язку з використанням різних валют під час проведення банківських операцій.

Як відомо, валютний ризик визначається ймовірністю фінансових втрат через коливання валютного курсу на ринку. Результат (збитки або прибутки) залежить не лише від зміни валютного курсу, а й від зайнятої валютної позиції. Валютна позиція визначається співвідношенням між сумою активів і позабалансових вимог у певній іноземній валюті та сумою балансових і позабалансових зобов'язань у тій самій валюті й розраховується окремо за кожною іноземною валютою, що входить до мультивалютного портфеля

суб'єкта господарської діяльності. При їх рівності позиція вважається закритою, а при нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за проданою валютою перевищує обсяг вимог і, довгою, якщо обсяг вимог за купленою валютною перевищує обсяг зобов'язань. При цьому довго відкрита валютна позиція при розрахунку зазначається зі знаком плюс, а коротка відкрита валютна позиція – зі знаком мінус.

Якщо всі активи й пасиви в іноземній валюті збалансовані за сумами й термінами, то валютна позиція вважається закритою і валютного ризику майже немає. Це пояснюється тим, що зміна курсу однієї валюти щодо іншої (базової) однаково позначиться як на вартості активів, так і на вартості пасивів, а це не потягне за собою ні втрат, ні доходів через зміни валютного курсу.

Збалансованість активів і пасивів у іноземній валюті як за сумами, так і за термінами може розглядатися як один із методів управління валютним ризиком. Але можливість цілковитого узгодження надходжень і платежів в іноземній валюті є скоріше теоретичною, і в реальному житті досягти повної відповідності майже неможливо. Особливо це стосується банків, оскільки вони оперують значною кількістю валют, а також тому, що їх валютна позиція істотно залежить від потреб клієнтів.

Зайнявши відкриту валютну позицію, учасники ринку можуть отримати прибутки чи збитки внаслідок зміни валютного курсу, керуючись правилом: довга валютна позиція дає прибутки при підвищенні курсу валюти і завдає збитків при зниженні курсу; коротка валютна позиція дає прибутки при зниженні курсу валюти, але завдає збитків при підвищенні курсу.

Таким чином, залишаючи валютну позицію відкритою, учасники грають на валютних курсах із метою отримання прибутків спекулятивного характеру, свідомо наражаючись на підвищений ризик. Чим більший ризик бере на себе учасник, тим більший прибуток він може отримати від гри на валютних курсах, але за несприятливих змін на валютному ринку втрати через узятий валютний ризик також будуть значними. Обмеження рівня валютного ризику означає зменшення можливостей отримання як прибутків, так і збитків.

Учасники валютного ринку повинні самі визначати той рівень валютного ризику, який вони згодні взяти з метою отримання прибутків. Але для тих суб'єктів господарської діяльності, фінансовий стан яких зачіпає інтереси значної частини населення і впливає на стан суспільства в цілому, рівень позиційного валютного ризику може регулюватися централізовано установленням нормативів і певних вимог. До цієї категорії належать насамперед банки.

Одне з класичних правил банківського менеджменту проголошує, що банківський бізнес полягає в наданні послуг клієнтам і не повинен включати ризику, не пов'язаного з необхідністю проведення цих операцій. Банк має відігравати роль посередника між клієнтом і валютним ринком, тому валютну позицію банку треба встановлювати на рівні, який відображає нормальні потреби щодо проведення клієнтських операцій. Менеджментові банків бажано утримуватися від спекулятивних операцій через обмеження обсягів відкритої валютної позиції.

Співвідношення довгої та короткої валютних позицій має особливе значення для управління ризиками комерційних банків. Світова економічна практика визначає прийнятний рівень ризику фінансової установи на рівні відношення значення відкритої валютної позиції до капіталу цієї установи. Подібні нормативи можуть установлюватися до значення загальної відкритої валютної позиції, відкритої позиції за окремою групою валют та банківських металів, окремо для короткої відкритої позиції, окремо для довгої відкритої позиції. Зазначений підхід використовується і в Україні.

В Україні обсяг валютної позиції банків регулюється централізовано Національним банком України. До березня 1995 року банки повинні були мати закриту валютну позицію. У наступний період обсяг валютної позиції визначався диференційовано у процентному відношенні до обсягу статутного фонду банку. Починаючи з 1998 року контроль за рівнем валютного ризику комерційних банків здійснюється через встановлення обов'язкових нормативів відкритої валютної позиції. З метою обмеження валютних ризиків Національний банк України, згідно з Інструкцією “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затвердженого постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368, установлює норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13), у т.ч. обмежується ризик загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Н13-1) і ризик загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Н13-2).

При розрахунку нормативу ризику загальної відкритої валютної позиції уповноважений банк приймає суму регулятивного капіталу, як розрахована за балансом за станом на початок минулого робочого дня, що передує дню розрахунку цих нормативів.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з проведенням операцій на валютному ринку, що може призвести до значних втрат банку.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції (Н13) визначається як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку. Нормативне значення загальної відкритої валютної позиції банку (Н13) має бути не більше 35%. При цьому встановлюється обмеження ризику окремо для довгої відкритої валютної позиції та короткої відкритої валютної позиції банку:

- загальна довга відкрита валютна позиція (Н13-1) має бути не більше 30%;
- загальна коротка відкрита валютна позиція (Н13-2) має бути не більше 5%.

Валютна позиція уповноваженого банку визначається щоденно: загальна та окремо за кожною іноземною валютою та банківськими металами.

Мінливість і нестабільність міжнародних валютних ринків протягом останніх десятиріч змусили менеджерів шукати ефективних методів управління фінансовими ризиками, найпоширенішим серед яких стало хеджування.

У широкому розумінні до хеджування відносять будь-які дії, спрямовані на обмеження чи мінімізацію цінових ризиків (у тому числі й валютних). Хеджуванням можна впливати на структуру балансу з метою обмеження цінових змін і створення систем захисту від ризиків за допомогою укладання додаткових фінансових угод, які дають змогу компенсувати можливі втрати. Якщо підбір активів і зобов'язань за сумами і строками здійснюється в рамках балансових позицій, такий підхід до управління ризиками називають природним або натуральним хеджуванням. Використання позабалансових операцій у процесі мінімізації ризику є штучним чи синтетичним хеджуванням, оскільки зміст прийому полягає у створенні позабалансової (штучної) позиції, яка дає можливість одержати компенсацію фінансових втрат за балансовою позицією у разі реалізації ризику (іноді під хеджуванням розуміють тільки такі операції). Позабалансова позиція утворюється внаслідок укладання строкових фінансових угод, таких, як форвардні контракти, фінансові ф'ючерси, опціони, своп-контракти, свопціони тощо.

Отже, процес управління валютною позицією банку може здійснюватися на основі двох основних груп методів, таких, як натуральне й штучне хеджування (рис. 5.4).

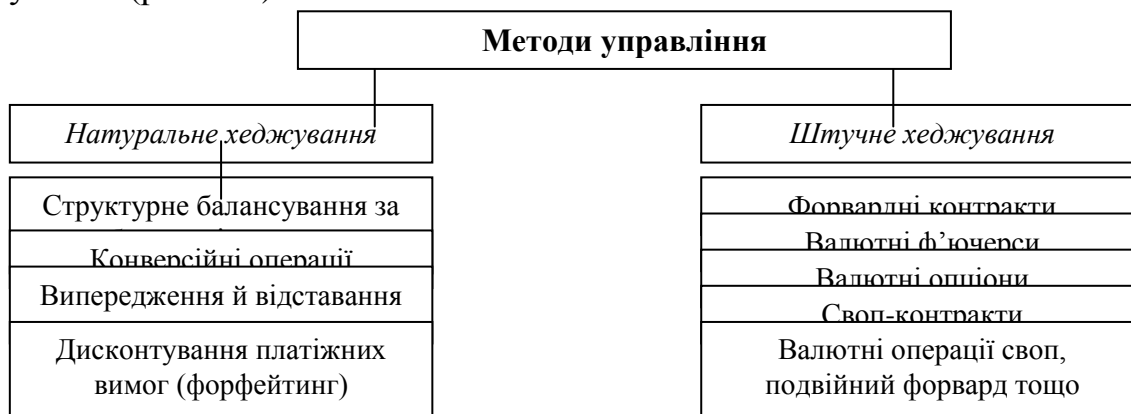

Рис. 5.4. Схема класифікації методів управління валютною позицією

Методами натурального хеджування є: структурне балансування валютних потоків за сумами та строками; здійснення конверсійних операцій; зміна строків валютних платежів (випередження й відставання); дисконтування платіжних вимог у іноземній валюті тощо. До методів штучного хеджування належать: здійснення позабалансових операцій, таких, як строкові валютні угоди, комбіновані операції типу своп, подвійний форвард тощо.

Структурне балансування валютних потоків полягає в узгодженні обсягів і строків активних і пасивних операцій з усіма іноземними валютами, якими оперує банк. Ідея методу структурного балансування може застосовуватися щодо будь-яких балансових операцій із валютними коштами, таких, як конверсійні операції, укладення кредитних і депозитних угод в іноземній валюті, узгодження валютних надходжень і платежів, проведення форфейтингових операцій, реструктуризація кредиторської та дебіторської валютної заборгованості, купівля й продаж цінних паперів, деномінованих в іноземній валюті, тощо. Обсяги й терміни проведення подібних операцій добираються таким

чином, щоб це дало змогу закрити валютні позиції або знизити їх обсяг до прийняттого рівня.

Одним із прийомів, який часто використовується банками у процесі управління валютними позиціями, є здійснення конверсійних операцій. Наднормативний обсяг позиції за певною валютою може бути зменшений завдяки її обміну на іншу валюту, за якою обсяг позиції був нижчий від нормативу. Це дає змогу приводити валютні позиції у відповідність із установленими вимогами без здійснення операцій із базовою валютою.

У процесі управління валютним ризиком банки можуть скористатися методом випередження й відставання, який ґрунтується на змінах строків платежів у іноземних валютах залежно від очікуваних коливань валютних курсів. Маніпулювання строками дає змогу закрити короткі позиції за певними валютами до зростання їхнього ринкового курсу і відповідно довгі позиції — до зниження курсу. Найпоширенішими на практиці формами подібної тактики є:

- прискорення репатріації (повернення до своєї країни з-за кордону) капіталу, прибутків, інших коштів у очікуванні ревальвації національної валюти або сповільнення процесів репатріації перед девальвацією національної валюти;

- прискорення чи сповільнення погашення основної суми боргу в іноземній валюті та виплати процентів залежно від зміни валютного курсу;

- дострокова оплата послуг і товарів (основних фондів, товарно-матеріальних цінностей) при підвищенні курсу валюти платежу або затримка платежів при очікуванні зниження курсу;

- прискорення чи сповільнення нарахування і виплати дивідендів, надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду банку тощо;

- регулювання одержувачем інвалютних коштів строків їх конверсії в національну валюту.

Імовірність застосування прийому випередження й відставання значною мірою визначається законодавчим регулюванням країни та умовами фінансових контрактів. Переважна більшість угод, за якими здійснюються платежі, передбачає як можливість дострокової оплати, так і види й обсяг штрафних санкцій (пені, неустойки тощо) за несвоєчасне здійснення переказів валютних коштів. У останньому випадку затримка платежу у зв'язку із зменшенням курсу буде виправдана тільки тоді, коли зменшення обсягів витрат на придбання валюти за новим курсом перекриє суму нарахованих штрафів.

Прийом дисконтування платіжних вимог у іноземній валюті є різновидом обліку векселів і полягає в переуступанні банку права вимоги заборгованості в іноземній валюті в обмін на негайну виплату банком власнику векселя відповідної суми коштів у національній або якійсь іноземній валюті. контування здійснюється здебільшого завдяки проведенню форфейтингових операцій. При цьому банк купує векселі на всю суму і на повний строк без права їх регресу (обороту) на попереднього власника.

Відмінність від традиційного обліку векселів полягає у тому, що форфейтингові операції здійснюються із значними обсягами платежів у іноземній валюті (зазвичай не менш як 1 млн. дол. США) та із тривалою розстрочкою (на період від півроку до 5—7 років). Загальноприйнятою практикою є

наявність гарантії третьої особи або аваль, а також здійснення серії регулярних платежів, які оформлені простими вексями. Форфейтинг може розглядатися як експортний факторинг і по суті є кредитуванням експортера.

Дисконтування платіжних вимог в іноземній валюті здійснюється також іншими способами, які мають певні відмінності у порівнянні з форфейтингом. Це — право регресу векселів, спеціальний та погоджений сторонами валютний курс тощо. Підбір платіжних вимог, що дисконтуються, за строками виплат відповідно до власних потреб банку допомагає менеджментові планувати майбутні дії щодо управління валютною позицією.

Дисконтування платіжних вимог в іноземній валюті має низку обмежень і вад, які й зумовлюють його незначне поширення у процесі управління валютною позицією. Навіть якщо банку вдалося знизити позиційний валютний ризик за допомогою подібних операцій, то форфейтер (банк) наражається на ризик неплатежу, політичний ризик у країні емітента векселів, ризик переказу валютних коштів, який унеможлиблює виконання зобов'язань в іноземній валюті країною покупця. Крім того, банку не вдається уникнути валютного ризику, пов'язаного зі зміною курсу валюти платежу протягом періоду дії форфейтингової угоди. Тому не кожен банк погоджується стати форфейтером, а деякі банки, навпаки, спеціалізуються на такому способі фінансування експортерів.

Здебільшого форфейтингові операції здійснюються банком для отримання прибутків від різниці між номінальною сумою векся та реальною величиною коштів, виплачених банком їхньому власникові, а також одержання комісійного доходу. Законодавство й правила валютного регулювання в окремих країнах можуть обмежувати можливості використання методу дисконтування платіжних вимог в іноземній валюті, як це й відбувається у вітчизняній практиці.

У цілому управління валютними позиціями за допомогою проведення балансових операцій часто не відповідає власним потребам і планам банку, а іноді не вигідне з погляду витрат. Вітчизняні банки змушені вдаватися до таких прийомів через відсутність необхідних умов для застосування сучасніших і досконаліших методів регулювання такої величини валютної позиції, як строкові валютні угоди.

Строкові фінансові угоди як метод управління валютною позицією банку — це проведення операцій із валютними деривативами в обсягах і на строки, які дають змогу збалансувати активи й зобов'язання в іноземних валютах. Управління валютними позиціями може здійснюватися за допомогою таких угод, як форвардні валютні контракти, валютні ф'ючерси, валютні опціони та валютні своп-контракти. Найдієвішим інструментом управління, придатним для швидкого регулювання позицій, є строкові біржові угоди, тобто ф'ючерси й опціони. Якщо для регулювання валютної позиції угоду укладено на біржі, то банк має змогу в будь-який час звільнитися від прийнятих за контрактом зобов'язань через проведення протилежної за змістом біржової операції.

Перевагою цього прийому є гнучкість і надання можливостей для швидкого маневру без змін у балансі банку. Це дає змогу менеджменту оперативно

реагувати на відхилення у співвідношеннях активів і пасивів у іноземних валютах, тому подібна тактика може з успіхом застосовуватися для щоденного контролю за рівнем валютних позицій банку. Необхідною умовою щодо ефективності цього методу є існування ліквідного строкового ринку, який би допомагав здійснювати операції з похідними інструментами у будь-який час і в будь-яких обсягах.

Для українських банків використання деривативів у процесі управління валютною позицією і хеджування валютного ризику ускладнюється внаслідок нерозвиненості строкового ринку, обмежених можливостей проведення біржових операцій із ф'ючерсами й відсутності біржової торгівлі опціонами.

З метою підвищення ефективності методів управління валютними позиціями менеджмент банків може вдаватися до здійснення комбінованих операцій, які поєднують різні типи строкових угод або балансові та строкові угоди (валютні операції своп). Одночасне здійснення протилежних за змістом (купівля чи продаж) спотової та форвардної операцій з однією й тією ж валютою в однакових розмірах дає змогу утримувати валютну позицію закритою. Операції типу подвійний форвард, укладені за такими самими умовами на різні строки, теж можуть використовуватись у процесі управління валютною позицією.

Наприклад, форвардна угода з купівлі валютних коштів, укладена строком на один місяць, урівноважується форвардною угодою з продажу такого ж обсягу валюти на три місяці. У такий спосіб активи й пасиви в іноземній валюті збалансовуються, а валютна позиція протягом місяця лишається закритою. Подібні операції можуть здійснюватися з різними деривативами — форвардами, ф'ючерсами, опціонами, своп-контрактами, а також у будь-якому їх поєднанні.

Широкий вибір похідних фінансових інструментів на міжнародних ринках дає можливість банкам знаходити найефективніші комбінації щодо здійснення валютних операцій та застосовувати досконалі методи управління валютною позицією з метою зменшення валютного ризику.

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Міжнародні розрахунки та валютні операції / За заг. ред. М.І.Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 392 с.
2. Олексієнко С. Управління ризиками в системі банківського менеджменту // Банківська справа. – 1998. - № 2. – С. 24.
3. Небильцова О. Валютні опціони – інструмент хеджування валютного ризику // Вісник НБУ. – 1997. - № 9. – С. 35-36.
4. Перар Ж. Управление международными денежными потоками. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 208 с.
5. Примостка Л.О. Форвардні контракти як інструмент хеджування ризику // Вісник НБУ. – 1998. - № 6. – С. 58-60.
6. Примостка Л.О. Управління валютною позицією банку // Фінанси України. – 1999. - № 3. – С. 109-115.

7. Роуз Питер С. Банковский менеджмент. М.: Дело ЛТД, 1995. – 768 с.
8. Синки Дж. Управление финансами в коммерческом банке. – М.: Catalaxu, 1994.- 820 с.
9. Сурен Лизолетт. Валютные операции. Основы теории и практика. / Пер. с нем. – М.: дело, 1998. – 176 с.

Тема 6. Управління ризиком ліквідності

6.1. Економічна характеристика ліквідності банку

6.2. Ризик ліквідності банку: суть, природа виникнення

6.3. Аналіз та оцінка ризику ліквідності банку

6.4. Характеристика методів мінімізації ризику ліквідності банку

6.5. Значення управління ризиком ліквідності у діяльності банків

6.1. Економічна характеристика ліквідності банку

Розвиток банківської системи в умовах ринкових трансформацій потребує забезпечення ефективного функціонування основних інституцій. Стратегічний підхід до управління та планування банківською діяльністю дає змогу зберегти або покращити позиції банку на фінансовому ринку, досягти визначених цілей, уникнути фінансових, у тому числі банківських ризиків, привести у відповідність основні показники діяльності.

У системі фінансового управління серед об'єктів першочергового значення важливе місце посідає ліквідність, від стану якої залежить не тільки оцінка діяльності банку іншими учасниками ринку, а й і його фінансова діяльність.

Ліквідність є одним із ключових понять у банківській діяльності, основою характеристик надійності та стійкості банківських інститутів.

В Україні термін ліквідність почав застосовуватись на початку ХХ ст. банками, щодо оцінювання діяльності клієнта – юридичної особи. Ліквідність розглядалась як здатність активів до швидкої та легкої мобілізації.

В Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженій Постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368, подається ширше трактування поняття ліквідності. Ліквідність банку визначається, як “здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів”.

Таким чином, **ліквідність** слід розуміти, як здатність банку своєчасно та з мінімальними витратами виконувати вимоги щодо виплати за своїми зобов'язаннями та бути готовим задовольнити потреби в кредиті клієнтів банку.

Ліквідність банку базується на постійному підтриманні об'єктивно необхідного співвідношення між трьома її складовими – власним капіталом банку, залученими та розміщеними коштами шляхом оперативного управління їх структурними елементами.

З врахування цього в світовій банківській теорії та практиці ліквідність розуміють як запас, або потік. Так, ліквідність як запас дає змогу визначити рівень можливості банку виконати свої зобов'язання перед клієнтами на певну дату шляхом зміни структури активів на користь їх високоліквідних статей за рахунок невикористаних резервів, які є в цій сфері. Вона передбачає наявність у балансі банку певної кількості активів, які можуть бути спрямовані на

погашення зобов'язань банку перед клієнтами. Таким чином, ліквідність-запас характеризує ліквідність банку на певний момент і відображає наявність ресурсів для задоволення зобов'язань на даний момент. Разом із цим, такий показник недостатньо повно відображає реальну суть ліквідності, яка є доволі динамічною і змінною. Це, зокрема, виявляється ситуації, коли банк володіє достатнім рівнем ліквідних активів для підтримання миттєвої та поточної ліквідності, але з часом з огляду на перевищення вхідного потоку зобов'язань над потоком трансформації вкладень у ліквідні активи втрачає здатність відповідати за зобов'язаннями. Щоб заперечити цьому і протидіяти неліквідності в майбутньому, було розроблено прогресивний і комплексний підхід до характеристики ліквідності – визначення ліквідність як потік.

Ліквідність як потік аналізується з точки зору динаміки, що передбачає оцінювання здатності банку впродовж певного періоду змінювати несприятливий рівень ліквідності або запобігати погіршенню досягнутого, об'єктивно необхідного рівня ліквідності (зберігати його) шляхом ефективного управління відповідними статтями активів та пасивів, залученням додаткових коштів, підвищення фінансової стійкості через збільшення доходів. Ліквідність-потік відображає стан ліквідності запасу в майбутньому, тобто дає змогу визначити її прогностичні значення і динамічні зміни з врахуванням впливу вхідних і вихідних грошових потоків, які утворилися при придбанні банком нових зобов'язань і вимог, а також здатності банку змінювати структуру пасивів та активів. Прогнозування здійснюється на короткотермінову перспективу (від одного до трьох місяців) і характеризує поточну або короткотермінову ліквідність банку.

На нашу думку, для комплексної оцінки ліквідності банку потрібно в сукупності розглядати поточну ліквідність балансу банку (запас) й перспективну ліквідність (потік).

Ліквідність банку є запорукою його стійкості, оскільки банк, який володіє достатнім рівнем ліквідності, в змозі з мінімальними затратами для себе виконувати такі **функції**:

- проводити платежі за дорученням клієнтів;
- повертати кредиторам (вкладникам) кошти як з настанням терміну погашення, так і достроково;
- сплачувати випущені цінні папери;
- відповідати за зобов'язаннями, які можуть відбутися в майбутньому, наприклад, за позабалансовими зобов'язаннями.

До **внутрішніх чинників**, які визначають ліквідність банківських установ, належать:

- співвідношення активних і пасивних операцій по термінам погашення;
- якість активів;
- достатність власних і стабільність залучених коштів;
- фінансові результати діяльності банку.

До **зовнішніх чинників**, які впливають на ліквідність банку, належать:

- розвиток фінансового та грошового ринку;
- виконання Національним банком України своїх функцій з управління ліквідністю банківської системи країни.

6.2. Ризик ліквідності банку: суть, природа виникнення

Будь-яка банківська операція супроводжується ризиком, тому важливим принципом діяльності банку є розподіл ризиків таким чином, щоб у випадку невдачі втрати банку були як найменшими. Одним із ризиків, що пов'язаний із діяльністю банку, є ризик ліквідності. Його слід розуміти як ризик, який виникає за наявності труднощів при продажу активів, саме тому його існування можна пояснити відсутністю доступних коштів для обслуговування поточних зобов'язань. Ризик ліквідності – це ризик обумовлений тим, що банк може бути недостатньо ліквідним або надто ліквідним. Ризик недостатньої ліквідності виникає тоді, коли банк не в змозі своєчасно виконати свої зобов'язання або потрібно продати окремі активи на не вигідних умовах. Ризик втрат доходів банку із – за надлишку високоліквідних активів становлять ризик надмірної ліквідності. Ризик ліквідності виникає через раптове скорочення обсягу готівки та обумовлене цим залучення додаткових коштів за більш високою ціною і, як наслідок, скорочення прибутковості.

Основними чинниками ризику ліквідності можна виділити наступні:

- неузгодженість структури активів і пасивів;
- зміна валютного курсу;
- зміна процентних ставок на грошовому ринку;
- рівень стабільності пасивів;
- якість та диверсифікованість активів.

6.3. Аналіз та оцінка ризику ліквідності банку

Аналіз банківських ризиків дає змогу виокремити основні підходи. Перший із них пов'язаний із визначенням ризику як ситуації прийняття рішення, що характеризується невизначеністю інформації. Відповідно до другого підходу банківські ризики визначаються як відсутність передбачуваності потенційного результату будь-яких дій банку, які здійснюються в даний час. Третій підхід більш адекватно відображає суть даного поняття. Ризик банку визначається як можливість втрати ним ліквідності та отримання збитків, неотримання доходів, пов'язаних із будь-якими внутрішніми і зовнішніми чинниками, які впливають на його діяльність. Останнє визначення не тільки найточніше характеризує поняття банківських ризиків, а й дає змогу продемонструвати вплив ризиків на ліквідність банку. Як правило, високоризиковані вкладення мають високу дохідність, але оцінюються як низьколіквідні ресурси. І навпаки, вкладення в високоліквідні активи не мають ризику, але не приносять доходу банку. Однак без наявності коштів на кореспондентських рахунках банк не в змозі виконати свої зобов'язання перед клієнтами, здійснювати операції за розрахунками і отримувати дохід. Це свідчить про те, що без належного аналізу банківських ризиків неможливо банкам ліквідно і дохідно розміщувати активи.

Найбільш сучасним методом оцінки ризику ліквідності є метод геп-аналізу, який використовується і при оцінці процентного ризику. GAP – розрив між балансовою вартістю активів і балансовою вартістю пасивів.

Впродовж останніх років, на протигагу загально визнаним методам оцінки та аналізу банківської ліквідності в умовах ризику, використовуються так звані дистанційні методи. Термін “дистанційний” тлумачиться як такий, що діє або здійснюється на певній відстані, дистанції, тому логічно, що дистанційні методи аналізу банківської ліквідності розумітимемо як такі, що не ґрунтуються на аналізі банківської звітності банку, а на суб’єктивних дослідженнях без постатейного аналізу балансу банку. Основу дистанційних методів становлять рейтинги загалом та рейтинги банку, які не слід ототожнювати. Так, рейтинг означає ранжування за окремими показниками. Рейтинг банку – це моделі оцінки та присвоєння певного класу банківській установі за системою показників.

Рейтингова діагностика може проводитися не тільки з метою визначення фінансової неспроможності банку, а й для використання диференційованого підходу при проведенні грошово-кредитної політики Національного банку, для інформованості потенційних клієнтів банківських структур.

Проведення рейтингової оцінки потребує аналізу великої кількості достовірної інформації про діяльність банку. Така інформація міститься в стандартних звітах комерційного банку, а для її деталізації використовуються дані аналітичного обліку.

В світовій практиці застосовуються два основних підходи щодо оцінки основних показників діяльності комерційних банків. Один ґрунтується на аналізі системи показників конкретного банку та передбачає його залучення до групи банків, які мають схожі показники, що аналізуються, і проводиться незалежними рейтинговими агентствами та самими банками. Інший підхід передбачає проведення рейтингової оцінки наглядовими органами.

Досить часто в банківській практиці використовують рейтингову методику CAMELS. У 1979 році Федеральна резервна система США прийняла Єдину систему рейтингування фінансових установ (Uniform Institutions Rating System – UFIRS). UFIRS встановила, що єдиний рейтинговий показник банку та відповідна рейтингова категорія присвоюються банку на основі оцінки основних показників банківської діяльності: достатність капіталу (capital adequacy), якість активів (assets quality), структура управління (management), дохідність (earnings), ліквідність (liquidity), чутливість до ринкового ризику (S). Перші букви цих характеристик утворюють назву CAMELS. Існує безліч модифікацій зазначеної методики, наприклад, у США використовують рейтингування кожної характеристики за п’ятибальною шкалою: 1 – найвища оцінка, 2 – задовільна оцінка, 3 – посередня оцінка, 4 – критична оцінка, 5 – незадовільна оцінка.

Методика CAMELS є в деякій мірі загальною і тому слід враховувати регіональні особливості діяльності банківських структур, забезпечити повну автоматизацію аналізу фінансового стану банку, чіткий відбір критеріїв банку в ту чи іншу рейтингову групу, використання економіко-математичних,

статистичних та експертних оцінок. Незважаючи на відсутність єдиного підходу до проведення оцінки фінансового стану банку, рейтингування є потрібним і повинно широко використовуватися як інструмент банківського нагляду та діагностики спроможності банку.

Одним із перших опублікувало рейтингову оцінку рейтингове агентство „Moody’s Investors Service” (США) у 1909 році. Донедавна це агентство використовувало ранжування банків на 4 категорії. В 1995 році було впроваджено нову методику рейтингової діагностики банку та введено 5 рейтингових категорій, які комплексно оцінюють діяльність банківських структур:

1. А – банк характеризується виключно стійким фінансовим становищем, проводить високодохідні операції, має достатній рівень диверсифікації активів.

2. В – банк характеризується досить стійким фінансовим становищем.

3. С – банк характеризується достатньо міцним фінансовим становищем і може функціонувати успішно в умовах стабільної економічної ситуації.

4. D – фінансове становище банку стійке тільки на даний період, але може погіршитися.

5. Е – фінансове становище банку нестійке, необхідно вжити заходів для його оздоровлення.

Для визначення рівня ліквідності дистанційними методами можливим є аналіз ліквідності банку на основі рейтингу, який класифікують у такі рівні:

1) рейтинг 1 (сильний):

- високий рівень ліквідних активів;
- банк має показники, що перевищують встановлені Національним банком мінімальні нормативи;
- високий рівень коштів, залучених як на основні депозити;
- вищі коефіцієнти ліквідності, ніж в інших банках.

2) рейтинг 2 (задовільний):

- достатній рівень ліквідних активів;
- дотримання нормативів ліквідності;
- рівень коштів, залучених як основні депозити, є вищим, ніж середній;
- існує можливість залучити кошти за першою вимогою;
- коефіцієнти ліквідності вищі середнього.

3) рейтинг 3 (посередній):

- рівень ліквідності достатній на даний момент;
- нормативи ліквідності виконуються;
- допустимий рівень депозитів;
- обмеження швидкого залучення коштів.

4) рейтинг 4 (критичний):

- недостатній рівень ліквідних активів;
- нормативи ліквідності не виконуються;
- висока залежність від непостійних джерел фінансування;

- показники ліквідності нижчі за середні.
- 5) рейтинг 5 (незадовільний):
- недостатній рівень ліквідності;
- недотримання нормативів ліквідності;
- залежність від не депозитних коштів;
- можливість залучення коштів тільки через НБУ;
- низькі показники ліквідності.

Асоціація українських банків щомісячно публікує рейтинги вітчизняних банків за двома критеріями:

1) рейтинг за абсолютними показниками: - актив; капітал; статутний капітал; кредитно-інвестиційний портфель; депозити фізичних та юридичних осіб; фінансовий результат; рентабельність капіталу; рентабельність активів.

2) рейтинг за коефіцієнтами: - загальна ліквідність; поточна ліквідність; достатність капіталу; надійність; ступінь покриття активів статутним капіталом; рентабельність капіталу; рентабельність активів; частка дохідних активів у сумарних.

6.4. Характеристика методів мінімізації ризику ліквідності банку

Основними методами мінімізації ризику ліквідності є:

- підвищення обґрунтованості оцінки структури депозитної бази і визначення стабільності і якості депозитів;
- здатність банку залучати додаткові грошові зобов'язання, що є потенціалом ліквідності;
- вивчення зміни процентних ставок на ринку позичкового капіталу;
- проведення заходів нагляду та контролю за наданими кредитами;
- розробка напрямів диверсифікації депозитних відносин;
- збалансування активів і пасивів банку.

6.5. Значення управління ризиком ліквідності у діяльності банків

Управління ризиками ліквідності слід розглядати як систему цілеспрямованого впливу на розвиток банківської діяльності та мінімізацію втрат. Оцінювання ризику операцій банку є однією із складових системи управління ризиками, яка передбачає такі етапи:

- виявлення ризику та його ідентифікацію;
- вимірювання ризику;
- контроль ризику;
- моніторинг ризику.

При цьому слід розмежовувати поняття кількості та якості ризику, які оцінюються відокремлено одне від одного. Оцінка кількості ризику передбачає виявлення обсягу ризику, з яким банк стикається в процесі діяльності. Такий показник є лише констатацією рівня ризику. Якість ризику відображає наскільки ефективно здійснюється виявлення, вимірювання, моніторинг та контроль ризику банку, тобто визначає ступінь управління ризиками.

Ризики не можуть існувати самі по собі. Вони тісно взаємопов'язані з діяльністю банку і діють як єдиний організм. Основним у цьому є вирішення питання щодо прогнозованості та контрольованості ризику, тобто чи він є виправданим. З метою уникнення зловживань в управлінні ризиковими ситуаціями розробляють загальні стратегії банків і наглядових органів, тобто банк може мати власну методику оцінки ризику. Разом із цим Національний банк контролює управління ризиком певного банку. Для великих банків розробляються ускладнені системи моніторингу ризику, зважаючи на їх географічне розташування та спектр наданих послуг.

Серед принципів ефективного управління ліквідністю у банківських установах, затверджених Базельським комітетом з банківського нагляду, виокремимо принцип 12, згідно з яким кожен банк повинен мати адекватну систему внутрішнього контролю над процесом управління ризиком ліквідності. Відповідно до цього положення, система внутрішнього контролю щодо ризику ліквідності включає:

- сильне контрольне середовище;
- адекватний процес визначення та оцінки ризику ліквідності;
- запровадження контрольних положень і процедур;
- адекватні інформаційні системи;
- перевірка дотримання запроваджених положень і процедур [139].

Оскільки органи банківського нагляду не спроможні самотійно вирішувати проблему управління ризиками, використовується партнерський підхід до управління ризикованими операціями, зокрема:

- органи банківського регулювання та нагляду забезпечують нормативно-правову базу;
- керівництво банку відповідає за стійкість банку;
- зовнішні аудитори здійснюють аналіз банківських ризиків;
- громадськість – інвестори, кредитори, клієнти банку – проводять моніторинг ризиків на основі банківської інформації, що публікується в періодичних виданнях.

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 року № 368.

2. Постанова Правління НБУ від 30.08.1996р. № 228 “Про покращення ліквідності комерційних банків”.

3. Авраменко В. Знецінення ліквідності банків. // Вісник НБУ. – 1998. – №9 .- с. 26 – 29.

4. Банківський менеджмент: Навч. посіб. / О.А. Кириченко, І.В. Гіленко, С.Л. Роголь та ін.; За ред. О.А. Кириченка. – К.: Знання – Прес, 2002. – 438 с.

5. Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: Учебник для вузов. М.: Издательская корпорация “Логос”, 2000. – 344 с.

6. Буздалин А.В. Формула оптимальной ликвидности. // Банковское дело.- 2005. – №3. – С.37 – 41.

7. Дзюблюк О.В. Організація грошово кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. –К.: Поліграф –книга, 2000. -512 с.
8. Ковальчук Т.Т., Коваль М.М. Ліквідність комерційних банків : Навч. посібник. - К: знання, 1996. – 120 с.
9. Кох Т.У. Управление банком : Пер. с англ. – Уфа: Спектр, 1993.- Часть 3,4 – 207с.
10. Олійник Д.М. Управління грошовими потоками банку з точки зору ліквідності та оптимізації фінансового результату // Вісник НБУ. – 2001. – № 8. – С. 28 – 29.
11. Панова Г.С. Анализ финансового состояния Коммерческого банка.- М.: Финансы и статистика, 1996. – 272 с.
12. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: Навч. Посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.
13. Принципи Ефективного Управління Ліквідністю у банківських установах / Базельський комітет з банківського нагляду.
14. Роуз П.С. Банковский менеджмент: Пер. с англ. – М.: “Дело Лтд”, 1995. – 768 с.
15. Федоренко І., Колесніченко Н., Оптимізація ліквідності комерційного банку.// Банківська справа – 1999 – №1. – С. 33 – 40.

Тема 7. Похідні банківські ризики та методи управління ними

7.1. Класифікація похідних ризиків банку

7.2. Методи мінімізації похідних ризиків та їх вплив на діяльність банківської установи

7.1. Класифікація похідних ризиків банку

В процесі банківської діяльності при виконанні операцій та надання послуг на відміну від основних ризиків виникають і похідні, які є не менш небезпечні, що призводять до фінансових втрат. До них належать:

- Інвестиційний ризик банку;
- Ризик неплатоспроможності;
- Стратегічний ризик;
- Операційно-технологічний ризик;
- Ризик репутації;
- Політичний ризик;
- Соціально-економічний ризик;
- Форс-мажорний ризик.

Інвестиційний ризик банку це міра невизначеності щодо можливості знецінення цінних паперів, придбаних банком.

Ризик неплатоспроможності полягає в тому, що банк не зможе виконати свої зобов'язання перед клієнтами, у зв'язку з недостатньою кількістю коштів або інших високоліквідних активів. Тобто, це ризик того, що банк виявиться одночасно неліквідним, збитковим і з від'ємним капіталом.

Стратегічний ризик виникає через неправильне управлінське рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в середовищі. Цей ризик виникає у зв'язку з неможливістю співставлення стратегічних цілей банку, якості реалізації цілей.

Операційно-технологічний ризик це ризик який виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або інформаційних технологій і процесів обробки інформації.

Ризик репутації виникає через втрату банком довіри з боку клієнтів, або несприятливий імідж фінансової сторони клієнтами, акціонерами. Це впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з клієнтами, надавати нові послуги. Цей ризик може призвести до фінансових втрат або зменшення клієнтської бази банку.

Політичний ризик це ймовірність настання політичної ситуації в країні, яка негативно вплине на діяльність банків.

Соціально-економічний ризик це ймовірність погіршення економічної ситуації в державі, падіння життєвого рівня населення.

Форс-мажорний ризик це міра невизначеності щодо можливості виникнення стихійних лих, катастроф, які можуть призвести до фінансових втрат банку.

7.2. Методи мінімізації похідних ризиків та їх вплив на діяльність банківської установи

Для того, щоб передбачити і уникнути виникнення ризиків банківської структури повинні розробляти і реалізовувати заходи, які дозволять знизити вплив фактора ризику. Методом реалізації таких завдань є розроблення системи управління ризиком, який дозволяє керівництву виявити, виміряти і проконтролювати будь-який вид ризику і тим самим мінімізувати його вплив.

Основним методом зниження ризиковості інвестиційного портфеля банку є диверсифікація вкладень, тобто розподіл коштів між різними видами цінних паперів (акціями, облігаціями) різних емітентів із різними строками погашення.

Ризик неплатоспроможності – це ймовірність того, що банк збанкрутував. Ризик неплатоспроможності виникає у випадку, якщо банк видав велику кількість неякісних кредитів або якщо ринкова вартість значної частини його портфелю знижується. Це призводить до серйозних втрат капіталу при їх продажі. В подібній ситуації, інвестори та вкладники розпочинають вилучати свої кошти. При цьому ринкова вартість акції банку починає падати, і він змушений пропонувати більш високі процентні ставки по своїм зобов'язанням та іншим позиченим коштам для того, що залучити необхідні ресурси. Тому, регулюючі органи можуть оголосити банк неплатоспроможним та закрити його.

Обмежити ризик неплатоспроможності можна за допомогою підтримання необхідної кількості ліквідних активів, але їх надлишок призводить до недоотримання прибутку. Крім цього, на ризик неплатоспроможності впливає швидкість з якою банк може перетворити ліквідні активи в готівку. Для запобігання ризику неплатоспроможності, підтримання ефективності та надійності банку важливо якісний внутрішній та зовнішній контроль за його діяльністю.

Для зниження операційно-технологічного ризику слід забезпечити:

- надійне зберігання всіх резервних документів і файлів банку;
- дотримання процедур та критеріїв вибору постачальників послуг;
- здійснення моніторингу якості роботи і ризиків, які пов'язані з використанням сторонніх постачальних послуг.

Щодо ризику репутації, банки повинні перш за все відповідально ставитися до свої відносин із клієнтами та суспільством. Для цього потрібно:

- розробляти положення щодо управління ризиком репутації, які мають бути розглянуті і затверджені відповідно до обраної банком форми корпоративного управління та охоплювати стандарти роботи з клієнтами, наймати персонал із відповідною позитивною репутацією;

- здійснювати контроль за репутацією клієнтів банку для того, щоб уникати контактів із клієнтами які мають незадовільну репутацію. Тим самим вони можуть негативно вплинути на репутацію самого банку.

- проводити моніторинг повідомлень засобів масової інформації про банк та клієнтів, для того щоб своєчасно вжити відповідні заходи, спрямовані на підтримання та відновлення позитивної репутації банку та його іміджу.

Стратегічний ризик пов'язаний з помилками в стратегічному управлінні, перш за все з можливістю неправильного формування цілей банку, ресурсного забезпечення їх реалізації і неправильне управління ризиками. Щоб мінімізувати цей вид ризику потрібно:

- здійснювати процес стратегічного планування, що враховує характер ризиків діяльності банку та потенційну дохідність від операцій, які наражають банк на ризик. Метою стратегічного планування є створення стратегічного плану, який оновлюється щорічно відповідно до змін ринкових умов і визначає потреби банку у фінансових, операційно-технологічних та кадрових ресурсах, і у разі потреби включає кількісні параметри ризику разом з іншими фінансовими параметрами;

- проводити оцінку нових стратегічних ініціатив порівняно з діючим стратегічним планом і наступний моніторинг виконання поставлених завдань або змін, які дають підстави для перегляду нової ініціативи або існуючого стратегічного плану;

- для підвищення ефективності управління стратегічним ризиком слід додатково розробити аналітичний процес схожий на процес SWOT (визначення сильних та слабких сторін, загроз і можливостей).

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Лобанов А. регулирование рыночных рисков банков на основе внутренних VAR // Банковский менеджмент. – 2006. - № 2. – С. 11-15.
2. Маякина М.А. Новые подходы к управлению банковскими рисками // Деньги и кредит. – 2006. - № 1. – С. 39-45.
3. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України.
4. Мещеряков Г. Анализ современной практики управления рыночными рисками // Банковские услуги. – 2004. - № 1. – С. 17-21.
5. Ковалев П.П. Некоторые аспекты управления рисками // Деньги и кредит. – 2006. - № 1. – С. 47-51.
6. Коноплев В. Алгоритм управления риском репутации // Банковские услуги. – 2006. - № 1. – С. 36-38.

Тема 8. Організація і функціонування системи ризик-менеджменту у банках

8.1. Теоретичні основи банківського ризик-менеджменту

8.1.1. Сутність ризик-менеджменту банку

8.1.2. Еволюція ризик-менеджменту

8.2. Система ризик-менеджменту: організаційний та функціональний аспект

8.3. Базель II: нагляд на основі ризику. Адаптація вимог Базель II до діяльності банків України

8.4. Управління банківськими ризиками як запорука стабільності економіки України

8.1. Теоретичні основи банківського ризик-менеджменту

Ефективним способом подолання чи мінімізації банківських ризиків є їх регулювання, контроль і управління або організація ризик-менеджменту у банку. На сучасному етапі ризик-менеджмент, набувши швидкого розвитку у країнах із розвинутою економікою, оформився у окрему науку, що вивчає та контролює фінансові ризики, як невід’ємний компонент у діяльності будь-якого суб’єкта господарювання.

8.1.1. Сутність ризик-менеджменту банку

Загалом, *ризик-менеджмент* – це управління організацією в цілому або окремими її підрозділами з урахуванням факторів ризику на основі процедури їх виявлення й оцінки, а також вибору і використання методів нейтралізації наслідків цих подій, обміну інформацією про ризики і контролю результатів застосування цих методів.

Умовно розвиток ризик-менеджменту у банку можна поділити на два етапи. На першому етапі основу складає оцінка ризику поточної діяльності. На другому етапі, коли банк досягає вищого рівня розвитку, крім оперативного аналізу ризиків у межах системи менеджменту, здійснюється процес управління ризиком, який супроводжує процес потенційного розвитку.

Таким чином, *банківський ризик-менеджмент* – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує), проводить оцінку їх величини, здійснює їхній моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також, враховує взаємозв’язки між різними категоріями (видами) ризиків. Поряд з тим, це безперервний процес аналізу ситуації та оточення, в яких виникає ризик та прийняття управлінських рішень щодо впливу на сам ризик та/або на рівень вразливості банку до такого ризику. З точки зору ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до прийняття ризику і отримання за це відповідної компенсації (економічної вигоди). *Головною метою управління ризиками* є сприяння підвищенню вартості власного капіталу банку.

Основою системного підходу до управління ризиками є загальновизнані принципи – Generally accepted risk principles (GARP) розроблені на підставі досвіду багатьох розвинутих країн. По суті GARP – це загальна структура із 89 принципів, за допомогою якої банки можуть управляти і розподіляти свої

ризиків і яку може використовувати керівництво, правління та законодавчі органи для порівняння та кращого аналізу у практичній діяльності.

Функцію ризик-менеджменту визначає принцип №13 – у банку має виконуватись незалежна функція ризик-менеджменту із чітко визначеними обов'язками. А роль функції ризик-менеджменту в банку полягає в тому, щоб використовувати затверджену вищим керівництвом стратегію управління ризиками таким чином, щоб фінансові ризики, які оцінюються кількісно, перебували в межах лімітів, повністю усвідомлювались і оцінювались до проведення операцій та повністю і своєчасно відображались в системах управлінської інформації.

Ризик-менеджмент в країнах з ринковою економікою давно визнаний дієвим інструментом сучасного управління. Становлення та розвиток управління ризиками у цих країнах відбувалось у доволі складних умовах. Прикладом цьому можуть стати банківські кризи в США 80-х і в Японії 90-х років, що були спровоковані недалекоглядною політикою видачі кредитів. В Україні практика управління ризиками поки що не набула широкого застосування у фінансових установах. Серпнева криза 1998 року відіграла позитивну роль в усвідомленні того, що сучасний фінансовий інститут не може успішно розвиватися без комплексного управління ризиками. Отож, кожна банківська установа, що претендує на стійкий розвиток повинна мати у своєму арсеналі ефективну систему аналізу, моніторингу та контролю за ризиками.

8.1.2. Еволюція ризик-менеджменту

Ризик-менеджмент пройшов у своєму розвитку певну еволюцію, що складається із таких етапів:

1. Перший період охоплює час від закінчення Другої світової війни до середини 60-х років ХХ століття. Саме у цей період поступово ускладнювалося коло обов'язків працівників, котрі займалися страхуванням майна компаній. Вони активно шукали на ринку продукти, які б задовольняли потреби компаній у страхуванні широкого спектру їх ризиків. З'являється термін „ризик-менеджмент”. *Journal of Finance* 1952 року публікує статтю „Вибір портфеля” Гаррі Марковіца, який пізніше (1990) отримав Нобелівську премію у галузі економіки. У статті було досліджено зв'язок між дохідністю та дисперсією цінних паперів, що входять до інвестиційного портфеля. Цей аналіз започаткував застосування складних вимірників фінансового ризику.

2. Другий період займає з середини 60-х до середини 90-х років ХХ століття. У цей час обов'язки менеджерів зі страхування розширюються, у коло їх інтересів входять й інші, крім тих, що можна страхувати, види ризиків. *Insurance Institute of America* 1966 року вводить у практику складання трьох видів іспитів на одержання першого у страховій індустрії кваліфікаційного свідоцтва у сфері ризик-менеджменту. Хоча іспити були тісно пов'язані зі страхуванням, однак завдання, що поставлені у них вказують на розширений підхід до концепції управління ризиками. Густав Гамільтон, ризик-менеджер шведської компанії *Stats retag*, 1974 розробляє „коло ризик-менеджменту”, яке

наочно зображує взаємодію усіх елементів процесу управління ризиками – від оцінки і контролю до фінансування і комунікацій.

3. Третій період розпочався у 90-х роках і триває до сьогодні. Визначальними подіями на даному етапі розвитку ризик-менеджменту стали:

– у 1992 році Cadbury Committee (Великобританія) публікує доповідь у якій раді директорів компанії запропоновано відповідати за розробку і впровадження політики ризик-менеджменту в рамках усієї компанії. Аналогічні матеріали з'явилися, також у Канаді, США, Південній Африці, Німеччині і Франції;

– компанія GE Capital 1993 року вперше вживає термін Chief Risk Officer для позначення посади топ-менеджера, що займається усіма аспектами ризик-менеджменту;

– спільними зусиллями фахівців Австралії і Нової Зеландії у 1995 році було розроблено та опубліковано перший у світі стандарт з ризик менеджменту. Аналогічні стандарти 1997 року надруковано у Канаді і Японії;

– у 1996 році створено Global Association of Risk Professionals (GARP), що об'єднує ризик-менеджерів, що відповідають за операції на фінансових ринках. Ця організація 2003 році об'єднувала 31110 членів у 100 країнах світу.

У ХХІ столітті характерними рисами ризик-менеджменту є широке застосування Інтернет технологій та відповідно поява нових технологічних видів ризику і страхування від них.

8.2. Система ризик-менеджменту: організаційний та функціональний аспект

Успішна діяльність банку в цілому залежить від обраної стратегії управління ризиками. Однак необхідно усвідомити, що ризиками можна і потрібно управляти, при цьому керуючись такими правилами:

- усі види ризику взаємопов'язані;
- рівень ризику постійно змінюється під впливом динаміки оточення;
- ризики, на які наражаються банки, безпосередньо пов'язані з ризиками їхніх клієнтів;
- банки повинні намагатися уникнути ризиків навіть більше ніж їх клієнти, оскільки вони працюють з „чужими” грошима (акціонерів вкладників, тощо).

На сьогодні, система управління банківськими ризиками повинна бути зорієнтована на вирішення таких завдань:

- забезпечення оптимального співвідношення між дохідністю банківських операцій і їх ризиковістю;
- підтримка ліквідності банківських коштів на достатньому рівні при оптимізації обсягу прибутку;
- задоволення норм достатності капіталу;

Таким чином, системи управління ризиками дають змогу керівництву банку виявити, локалізувати, виміряти і проконтролювати той чи інший вид ризику і тим самим мінімізувати його вплив.

При розробці і запровадженні системи ризик-менеджменту керівництво банку повинно здійснити такі *організаційні кроки*:

1. Внутрішня реорганізація банку та запровадження механізму контролю;
2. Забезпечення прийняття ризиків відповідно до очікувань акціонерів (власників) банку, стратегічного плану банку, місії та нормативних вимог Національного банку;
3. Пошук та виділення необхідних ресурсів на створення системи управління ризиками;
4. Відображення у систематизованій документальній формі організаційної структури і механізмів контролю та забезпечення відповідного доступу до цих документів;
5. Узгодження організаційної структури та системи контролю бізнес процесів банку з відповідними системами дочірніх структур та інших підконтрольних організацій таким чином, щоб не зашкодити контрольованій і стабільній діяльності самого банку;
6. Забезпечити уникнення конфліктів на усіх рівнях банку;
7. Здійснення аналізу ризиків із врахуванням можливості виникнення екстремальних обставин (стрес-сценарії та тестування), на основі яких банк має визначати відповідні надзвичайні заходи;
8. Запровадження процедури і заходів запобігання стресовим ситуаціям, які можуть виникнути через дію певних внутрішніх факторів;
9. Розробка процедури і заходів моніторингу адекватної капіталізації банку;
10. Чітке формулювання політики банку щодо контролю ризиків;
11. Створення незалежних підрозділів або підрозділу з управління, що повинен мати відповідне матеріальне та кадрове забезпечення, а також, чітке визначення обов'язків та повноважень
12. Створення служби внутрішнього аудиту, незалежну від операційних підрозділів і відокремлену від процесів внутрішнього контролю;
13. Забезпечення систематичного ідентифікації, аналізу, оцінки та моніторингу за рівнем ризиків банку.

Система ризик менеджменту банку виконує такі *функції*:

- Методологічну – розробка внутрішньобанківських положень, системи вимог до звітності та документообігу, системи розподілу повноважень у процесі прийняття рішень;
- Аналітичну – створення єдиного інформаційно-аналітичного простору банку, аналіз банківських операцій з точки зору їх дохідності, ефективності, ризиковості, оцінювання можливих збитків й імовірність їх настання;
- Регулюючу – управління активами і пасивами, ціноутворення банківських продуктів і послуг, реалізація кредитної політики, встановлення внутрішньобанківських нормативів і лімітів;
- Контрольну – внутрішньобанківський моніторинг, внутрішній і зовнішній аудит, діяльність служби внутрішнього контролю і служби безпеки.

Таким чином, діяльність з управління ризиками здійснюється через організаційну структуру через реалізацію усіх функцій системи ризик

менеджменту. Організаційна структура підлягає періодичному уточненню та вдосконаленню із врахуванням зміни ситуації та середовища. Як результат, у різних банках практична реалізація методів управління ризиками можуть відрізнятися. Процес ризик-менеджменту в банку повинен охоплювати усі його структурні рівні, а функції усіх підрозділів мають бути чітко визначені та задокументовані з метою уникнення конфлікту інтересів між ними.

8.3. Базель II: нагляд на основі ризику. Адаптація вимог Базель II до діяльності банків України

Головною метою Базельських угод визначено досягнення міжнародної фінансової стабільності та формування комплексного підходу до процесу управління банківськими ризиками. Перша редакція угоди (Базель I) 1988 року визначила стандарти достатності капіталу і являла собою угоду між країнами учасницями, банки яких беруть активну участь в операціях на міжнародних ринках. У 2004 році було опубліковано уже четверту редакцію угоди відому як Базель II, яку було прийнято як остаточну в червні цього ж року. Закінчення терміну впровадження умов угоди спочатку планувалося на 2006 рік, але відкладено до кінця 2007 року. Базель II не змінює попередню редакцію угоди про капітал, а є, швидше, поправкою до неї. Водночас у цій редакції сформовано новий підхід до нагляду взагалі та до поняття адекватності капіталу зокрема. Основним, на наш погляд, є те, що сам документ було поділено на три складові: *мінімальні вимоги до капіталу, контроль з боку нагляду, ринкова дисципліна*. Принциповим є те, що цих три компоненти є взаємодоповнюючими і жоден з них не може розглядатися чи використовуватися окремо.

Щодо банківських ризиків, то перший компонент Базель II – „Розрахунок капіталу” – містить методологію розрахунку мінімально необхідної величини капіталу для трьох ризиків: кредитного, ринкового та операційного. Згідно класифікації Базель II банківські ризики поділяють на:

1. *Кредитний*:
 - стандартизований:
 - а) загальний
 - б) спрощений
 - внутрішніх рейтингів:
 - а) фундаментальний (очікувані збитки, неочікувані збитки)
 - б) поглиблений (очікувані збитки, неочікувані збитки)
2. *Ринковий*:
 - процентний (спеціальний та загальний)
 - пайовий (спеціальний та загальний)
 - валютний (окремої валюти та портфеля)
 - товарний
3. *Операційний*:
 - базовий
 - стандартизований
 - альтернативний стандартизований

– поглибленої оцінки

Як наслідок, розрахунок достатності регулятивного капіталу відбувається із врахуванням та глибокої оцінки ризиків банку.

Друга компонента – „Контроль з боку нагляду” – включає чотири основні принципи:

1. Процес оцінки ризиків у банках;
2. Оцінка процесу нагляду;
3. Капітал понад мінімальні норми;
4. Втручання нагляду на ранніх стадіях задля усунення проблем.

Такі принципи регламентують обов'язки і повноваження органів регулювання банку щодо організації адекватності капіталу. Без дотримання цих принципів, вести мову про повноцінне застосування умов Базель II було б помилково.

Третій компонент – „Ринкова дисципліна” – оголошено, що у оцінці адекватності капіталу зацікавлений не лише банк та органи нагляду, а на самперед, клієнти, які бажають знати, чи можна довірити свої кошти цій фінансовій установі. Без розкриття інформації для клієнтів оприлюднення звітності неможливо досягти стабільності банківської системи та довіри до неї, у чому власне, і полягає завдання банківського нагляду.

З позиції методології оцінювання ризиків у межах двох альтернативних підходів до оцінки кредитного ризику, Базель II пропонує кілька опцій, що дають змогу органам банківського нагляду вибрати такий метод оцінювання, який би найповніше відповідав поточному рівню розвитку банківської системи і характеристикам ринку на яких працюють банки. Це дасть можливість враховувати різноманітність економічних і правових умов країн зацікавлених у його впровадженні. Так, у межах стандартизованого підходу (Standardized Approach) поряд з методом, основою якого є кредитний рейтинг позичальника, що присвоюють належні рейтингові агентства, допускається використання так званого простого (спрощеного) стандартизованого підходу, що базується на використанні рейтингових оцінок лише щодо суверенних позичальників (держав). Стосовно ж інших позичальників відповідно до спрощеного стандартизованого підходу використовується коефіцієнт кредитного ризику, що фактично аналогічні до передбачених у Базелі I.

Для наближення банківської системи України до міжнародних стандартів та підвищення безпеки банківської діяльності Національний банк України проводить роботу щодо впровадження головних документів базельського комітету з банківського нагляду: „Основних принципів ефективного банківського нагляду” та „Міжнародного наближення оцінки капіталу і стандартів капіталу” (Базель I).

Наступним кроком Національного банку України у наближенні банківської системи України до міжнародних стандартів є започаткування нового документу Базельського комітету з банківського нагляду „Міжнародне наближення оцінки капіталу і стандартів капіталу: переглянута концептуальна основа” (Базель II), основною метою якого є перетворення порядку оцінювання

капіталу на точний і чутливий до ризику процес та сприяння кращій практиці управління банківськими ризиками.

Як результат, Правління Національного банку України постановило завершити роботу із впровадження вимог Базель I, зокрема враховуючи „Поправку до угоди про капітал щодо врахування ринкових ризиків” у редакції 1996 року, узявши до уваги досвід країн Центральної та Східної Європи, що впровадили „Поправку до угоди про капітал” 1996 року, та внести відповідні зміни до Інструкції „Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затвердженої Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 року.

Поряд з тим, Національний банк України передбачає таку послідовність та строки запровадження положень Базеля II:

- „Ринкова дисципліна” (до 2007 року);
- „Процес наглядової перевірки” (до 2008 року);
- „Мінімальні вимоги до капіталу: кредитний ризик – Стандартизований підхід” (до 2010 року);
- „Мінімальні вимоги до капіталу: кредитний ризик – підхід що базується на внутрішніх рейтингах” (до 2020 року);
- „Мінімальні вимоги до капіталу: операційний ризик – базовий індикативний підхід” (до 2010 року);
- „Мінімальні вимоги до капіталу: операційний ризик – стандартизований підхід” (до 2015 року).

Таким чином, для більшості банків України введення Базель II зумовить посилення регулятивних вимог щодо достатності капіталу, оскільки при розрахунках капіталом повинні покриватися не лише кредитний і ринковий ризики, а і операційний. Це вимагає від банків додаткових затрат. Отже, реалізація планів щодо впровадження світових стандартів оцінки та регулювання рівня банківських ризиків в Україні спрямована на перспективу і вимагає від вітчизняної банківської системи значних зусиль.

8.4. Управління банківськими ризиками як запорука стабільності економіки України

Ризики притаманні будь-якому виду соціально-економічного виду діяльності, особливо, пов'язаної із обслуговуванням операцій на фінансовому ринку. Ці ризики виникли разом із появою грошового обігу і постійно супроводжують відносини позичальника та кредитора. Із розвитком фінансових систем спектр ризиків розширювався. Управління ними, зважаючи на масштаби фінансово-кредитних операцій, багатовекторний набір фінансових інструментів та швидкість здійснення трансакцій, стало однією із проблем керівництва, що налаштоване на успішну діяльність.

В сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки роль банку як головного інвестора підвищується за умови кредитування великих суб'єктів економічної діяльності, а й підприємств малого і середнього бізнесу, надання коротко - та довгострокових позик за зниженою процентною ставкою, пролонгації позики, активізації фінансового лізингу та відкриття кредитних ліній. Саме тому,

критерій фінансової стійкості банківських установ є найважливішим показником її надійності. Нерідко, фінансову стійкість ототожнюють із платоспроможністю, ліквідністю та прибутковістю, що є прямими наслідками ефективного застосування системи управління банківськими ризиками.

Оскільки масштаби ризиків на світових фінансових ринках постійно зростають, збільшується і значимість ризик-менеджменту для банківської сфери. Особливість українського фінансового ринку, що характеризується високим рівнем політичних, законодавчих, правових ризиків, значними коливаннями цін, кризовими явищами, також переконує в необхідності управління ризиками. Ризик-менеджмент за кордоном давно визнаний дієвим інструментом сучасного управління. Становлення й розвиток ризик-менеджменту на Заході відбувається в умовах, украй відмінних від українських: інформаційна насиченість фінансового ринку, формалізовані процедури й відпрацьовані техніки управління, застосування сучасних інформаційних технологій. В Україні практика управління ризиками до сьогодні не набула широкого застосування у фінансових установах. Серпнева криза 1998 року у певному сенсі відіграла позитивну роль в усвідомленні того, що сучасний фінансовий інститут не може успішно розвиватися без комплексного управління ризиками, тобто кожна банківська установа, що претендує на стійкий розвиток, повинна мати у своєму арсеналі ефективно функціональну систему ризик-менеджменту.

В Україні ризик-менеджмент як специфічний вид діяльності сприятиме розв'язанню двох важливих завдань:

по-перше, робота топ-менеджменту з управління ризиків дасть змогу виробити стимули щодо виваженого ставлення до ризиків з боку департаментів, що генерують ризики, тобто саме ризик-менеджмент спроможний стати своєрідною філософією банку, елементом організаційної культури, доступної для кожного співробітника;

по-друге, використання потенціалу системи управління ризиками на макрорівні здатне розв'язати загальну проблему у вітчизняній економіці – забезпечення прозорості банківської системи зокрема та фінансового ринку загалом.

Використана та рекомендована література

1. „Базель 1” і „Базель 2” у контексті виміру та оцінки кредитних ризиків // Фінансовий ринок України. – 2006. – №3. – С. 3-9
2. Бондаренко Л.А. Побудова системи ризик-менеджменту в комерційному банку // Фінанси України. – 2003. – №9. – С. 85-93
3. Довгань Ж.М. фінансовий менеджмент у банку: Навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2006.– 306 с.
4. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / Под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 878 с.

5. Заруцька О.П. Управління ризиками – провідний чинник фінансової стійкості вітчизняних банків // Фінанси України. – 2006. – №3. – С. 94-105
6. Ковальов О.П. Ризики банківської системи України в Умовах приєднання до світової організації торгівлі і дотримання вимог угоди Базель – 2 // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №6. – С. 28-45
7. Кротюк В. Куценко О. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал // Вісник НБУ. – 2006. – №3. – С.2-5
8. Старостіна А.О., Кравченко В.А. Ризик-менеджмент: теорія і практика: Навч. посіб. – К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка””, 2004. – 200 с.
9. Тичина В. Задніпровська О. Впровадження системи управління ризиками в банку // Вісник НБУ. – 2004. – №8. – С. 18-22